

SINU TEEJUHT SAARTEL | LET ME BE YOUR GUIDE

MO SAARED

AVASTA EESTI SAARED | DISCOVER ESTONIAN ISLANDS
MUHU | VILSANDI | ABRUKA | RUHNU | SAAREMAA | HIIUMAA

Sisukord | Contents

- 4 Eessõna**
5 Foreword
- 6 Kange kut kadakas**
6 Tough as a juniper
- 16 Ood saartest ja saartele**
18 An ode of the islands, for the islands
- 20 Maailmas vaid kilu hoiab mind**
28 What a fishy story
- 38 Müstilised lood aegade tagant**
44 Tales as old as time
- 50 Pudelikiri saarelt**
56 Message in a bottle
- 62 Kuus erilist kohta, kus saartel ööbida**
70 Six unique stays on the islands
- 78 Saarte tunne sõnas ja pildis**
84 Speak like an islander
- 86 Hüljes Holger ja Läänemere päevaraamat**
86 Holger the Seal and the Chronicles of the Baltic Sea
- 90 Saare maitsed, mis ei unune**
96 Tastes of islands that cannot be forgotten
- 102 Kirju kut Muhu rahvariidesiilik**
110 As Colourful as the skirt of the Muhu folk costume
- 118 Saarte rahva aastaring**
118 Islanders' year
- 128 Kontaktid, kaart ja kuidas meitele tulla**
128 Contacts, map and how to get to the islands

Mo saared oo so saared

Muhu, Ruhnu, Hiiumaa,
Saaremaa ning pisisaared
Vilsandi ja Abruka.

S

cantele! See on üks öite kena mõte. Alati. Ja Eestil on uhkelt saari – meresaari tervelt 2222. Valik missuguue! Nüüd on Sul aga aeg osa saada Hiiu ja Saare maakonna saartest.

Võtame avasüli vastu nii tulijad kui ka jäejad. Igal meie saarel leidub põhjatult põhjuseid, miks tulla, ja lõpmata neid, miks jäääda.

Kõigil saartel on oma nägu ja lugu, kindel iseloom, ajas kujunenud tavad-kombed, maitseted ja mötted ning olemise viisid. Ent siiski mingi kindel ühine läbib niit. Ehk peitub see ühisnimetaja saare inimestes. Muhe olek, suhtumine- kui kuidagi ei saa, siis kuidagi ikka saab. Alaliseks saatjaks saare huumor, mille vastu ei saa ei keski ega miski. Lisaks vaikne, ent vankumatu uhus. Selg on sirgu ja pea püst, justkui oleks nähtamatu tanu või kaabu neil kogu aeg kanda. Vat nii uhke ollakse oma kultuuri ja pärimuse üle, mis kirju kui rahvariiie.

Ja meie oleme seda meelt, et üks saare kohalik peab ikka igaühel olema. Olgu su reis nii lühike kui tahes. Või ole kui kauge külaline tahes. Nii tutvustamegi Sind juba ajakirja kaantel kahe kohalikuga. Saage tuttavaks: Ingrem Muhust ja Magnus Hiiumaalt. Lisaks on kaantel kasutatud Kihelkonna võökirja.

Meie saartele oled oodatud just sellisena nagu Sa oled. Väljamaa keeles oleks moekas ehk öelda: „Come as you are!“ Samast vaimust kantud on meil ka üks töeliselt oluline reegel – meie saared tuleb jäätta nii, nagu nad olid enne Sinu tulekut!

Kuulume juba 1990. aastast üleilmisse UNESCO biosfääriala programmi „Inimene ja biosfääär“ võrgustikku. Lisaks oleme tunnustatud Green Destination hõbemärgisega. Meie jaoks on kestlik eluviis traditsioon, mitte trend.

Üha hektlisemas maailmas on meie saared kohaks, kus rohelised metsad ajavad kadedusest roheliseks, kus meri on püha, elu ja heaolu allikas. Nii on meile ääretult tähtis Läänemere tervis ja kalade mitmeesisus. Just sellepärast saidki kaantele kohalike körval peakangelasteks Läänemerri ning merisiig kui aasta kala.

Et teada saada, millest me räägime, tuleb seda ise kogeda. Olgu Mo Saared sulle teenäitajaks ja inspiratsiooniks, kuidas Muhust, Vilsandist, Abrukast, Ruhnust, Hiiumaast, Saaremaast saaksid ka So saared.

„Hea teada! Ajakirja kaantel teeme pisikesse kummarduse Briti heategevus-organisatsiooni Fishlove kampaaniale, kus mitmed kuulsused poseerisid kaladega, et pöörata tähelepanu ülepüügi ohtudele.“

Our islands are your islands

Muhu, Ruhnu, Hiiumaa,
Saaremaa and tiny islands
Vilsandi and Abruka.

T

o the islands! That's a really nice idea. Always. And Estonia has been blessed with islands – we have a total of 2222 islands. What wonderful options! But for now, it is time to explore the islands of Hiiu and Saare counties.

We welcome you with open arms, whether you are coming for a visit or you decide to stay. And you will discover that there are plenty of reasons for staying on the islands.

All the islands have their own personality and story, customs and traditions that have been preserved over time, and their own tastes, thoughts and ways of being. Nevertheless, they have a certain common trait – maybe it's the island people with their easy-going attitude and mindset that says, "if there's a will, there's a way". This is accompanied by the sharp island humour. In addition, there is that silent, yet unshakable pride. Heads are held high as if the locals are always wearing an invisible crown. They really are this proud about their heritage and culture, which is as colourful as their folk costumes.

We believe that everyone should have their "own" local guide, however long or short your visit may be or whatever distance you have travelled to get here. Thus, we introduce you to two locals who are already here on the cover of this magazine – meet Magnus from Hiiumaa and Ingrem from Muhu. We have also used Kihelkonna parish's folk pattern on the cover.

You are welcome to our islands just as you are! We only ask you to follow the same idea in return – our islands must be left just as they were before you got here.

Since 1990, we have belonged to the UNESCO biosphere programme "Man and the Biosphere". In addition, Green Destination has recognised us with a Silver Label Award for sustainable development of the area. For us, a sustainable way of living is a tradition, not a trend.

In increasingly hectic world, our islands are a place where the green forests may make you green with envy, and where the sea is sacred and seen as a source of life and well-being. Thus, the health of the Baltic Sea and diversity of fish are incredibly important to us. This is why on our cover, our locals are accompanied by the Baltic Sea and common white-fish – this species was voted Fish of the Year 2023.

To fully understand what we are talking about, you need to experience it. May this travel magazine be an inspiration and a guide to our islands – Muhu, Vilsandi, Abruka, Ruhnu, Hiiumaa, and Saaremaa. May they become your islands as well.

„Good to know! On the cover of this magazine, we pay tribute to British non-profit community interest company Fishlove's campaign, in which several celebrities posed with fish to draw attention to the dangers of overfishing. „

Kange kut kadakas

Interview: Kadri Kirikal. Photos: Martin Kirikal.

Tough as a juniper

S

aarte tunne „nakatab“ neid, kel on kord önne olnud saartele sattuda. Mõnda köidab see nii tugevalt, et on otsustanud jäädagi. Teised, kes saartel sündinud, otsustavad teinekord minna laia maailma avastama. Ent saartelt ei lahkuta kunagi pärisele, sest see miski saareline jäääb alati läbi kumama saarlaste ettevõtmistest ja ellusuhtumisest. Vähemalt nii on läinud Peetri, Gerdi, Kaarli ja Silveriga.

T

he island feeling catches those who have been lucky enough to visit the islands. For some, the island “bug” has enchanted them so much that they have decided to stay. Others, who have been born on the islands, sometimes decide to go and explore the world. But they never truly leave the islands behind. There is something island-like that will always radiate from everything they do and from their mindset. Therefore, the island feeling is, in fact, the island people themselves, and it’s the islanders that are the ambassadors for that certain island touch. At least this has been the case for Peeter, Gert, Kaarel and Silver.

Peeter Pihel

Peeter Pihel (44) on sündinud Saaremaal, kust liikus hilises teismeesas veidi suuremale saarele-mandrile. Ta on Tallinna ühe menukaima, null-kulu põhimõttel töötava Fotografiska restorani asutaja ja peakokk.

Mis on sind inspireerinud just selles valdkonnas tegutsema?

Ma arvan, et minu õnn on olnud väga önnelik lapsepõlv kodukandis Kaarmal. Metsades kolades jäi külge palju taimetarkust. Voin kodumetsas täpselt öelda, kus midagi kasvab, ja eriti seente korjamisel on see n-ö sisemine kaart väga hea! Töötab siiani ja on pargas! Ma pole tänaseni minetanud ka oma keelekuju ehk kohamurret ning kes saab aru, et olen saarlane, see saab aru. Samas oli lapsepõlv üsna kasin ja tuli hakkama saada sellega, mis on. Oleme ka maailmas jöudnud sinna, kus peaksime kõik vähem tarbima. See on mulle kogu elu sümpaatne mõttelaad olnud.

Mis on sinu jaoks kestlikkus?

Oma töös olen alati oluliseks pidanud head sööki ja lugu, mida sellega räägime. Võtnud kestliku kokkamise oma südameasjaks, usun, et suur osa selles on ikkagi minu Saaremaa juurtel. Peenemas keeles on kestlikkus kontseptsioon – vahel on ilmatuma hea töötada just selle kasti piires, mille oleme enda jaoks paika pannud. Saarele üle kandes võiks see kõlada umbes nii, et teen sellest, mida saarel saada on. Väga lihtne ja loogiline ning palju kergem, kui oleks kogu maailm ahvatlused enda menüüsse panna. See on ka põhjus, miks osa toitu maitseb paremini just teatud kohtades. See võlu tekibki ainult selles hetkes ja kohas ning see ongi ilmatuma tore, et suitsulest maitseb Saaremaal kõikse paremini!

Kestlikkus argistes tegemistes on teadlikumate valiku-te tegemine. Püüame seeläbi maailma „vundamendi“ uesti paika saada ja tasakaalustada kiiret elu, kiiret tootmist ja kiiret tarbimist. Leian, et praegu on maailm selles osas väga viltu.

Nõuanne, mida saartel külastada, kogeda või märgata.

Avastades saartel uusi paiku, võtke ühes kott, kuhu saate ka prügi korjata. Paraku seda ikka jagub ja loomulikult, kui telkideslooduses pikema peatuse teete, siis tehke seda nii, et maha jäääks plats, kus poleks märkigi teie käimisest. Peame lugu ja väärustame seda, mida meie loodusel pakkuda on. Usun, et me kõik soovime seda hoida nii, nagu meie saar on! Ühes olen ma kindel – Saaremaa on parim paik n-ö aeglase elu kogemiseks ja ka see on üks kestliku elu oskusi. Sa lihtsalt tuled siia ja elu ongi takti võrra vaiksem.

Peeter Pihel (44) was born on Saaremaa and moved to somewhere much bigger – the mainland – in his late teens. He is the founder and head chef of the Fotografiska restaurant, which operates on zero waste principle and is one of the most popular restaurants in Tallinn.

What has inspired you to work in this field?

I believe I was lucky to have a happy childhood in Kaarma. Wandering around in the woods, I picked up a lot of knowledge about plants and herbs. To this day, I know where something grows in my home forest. That inner map is still accurate and works, especially when it comes to mushrooming. I have also not lost my local island dialect either, and those who pick up on it, will know where I am from. On the other hand, my childhood was also quite modest – we had to manage with what we had. There has been a natural way of thinking my whole life. In my opinion, the world has also come to a point where we should consume less.

What does sustainability mean to you?

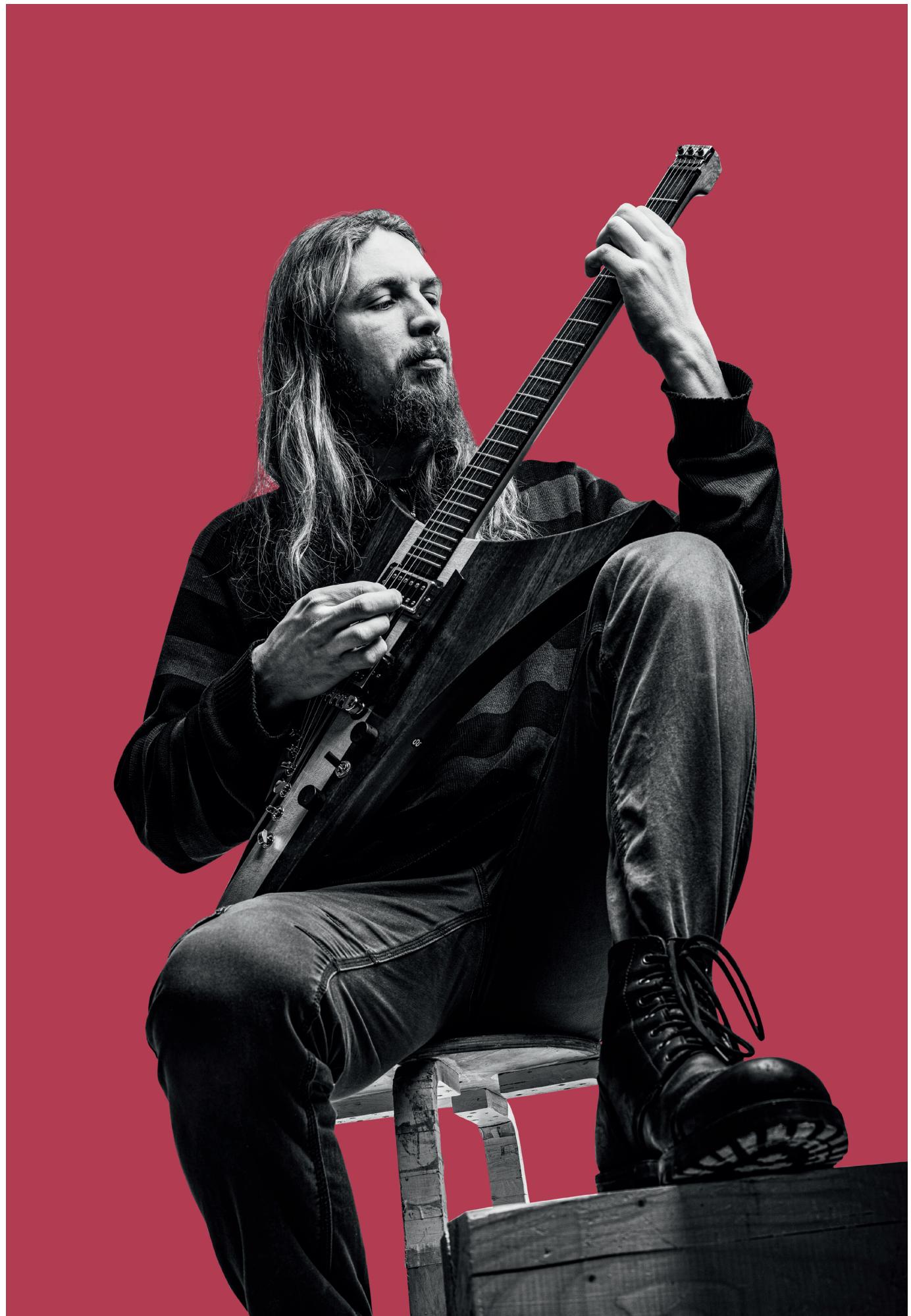
In my work, I have always respected good food and the story it tells. I have made a sustainable way of cooking my mission, and I believe that my island heritage has played a big role in this. To phrase it more sophisticatedly, sustainability is essentially a concept. Sometimes it is great to work within the limits we have set for ourselves. To transfer this analogy to the island context, it would mean that you cook from what is available on the island. It is simple, logical, and much easier than it would be to add all the delicacies of the world to your menu. This is also the reason why some cuisines taste better in certain places. The place and the moment in which you taste it are part of the charm, and it is wonderful that smoked flounder tastes the best on Saaremaa!

Sustainability in everyday life means making conscious choices. Through this, we try to get the world's "foundation" back and balance fast-paced life, mass production, and fast consumption. I feel that currently, the world is very crooked in that sense.

A tip on what to visit, experience or notice on the islands.

When discovering new places, bring a bag with you to pick up rubbish as you go. Unfortunately, we still see it lying around sometimes. If you are making a longer pit stop in the form of camping, do it so that when you leave it looks as if you'd never been there. Let's respect and value what our nature has to offer. I believe we all want to keep our islands the way they are! Of one thing I am certain – Saaremaa is the best place to experience slow living, which is one of the skills for a sustainable life. You simply come here, and life is already a tad quieter.

Gert Simso

Gert Simso (32) on pärit Muhu saarelt, Pallasmaa külast. Ehkki elu viis teda vahepeal Viljandisse ja mujalegi, kolib ta nüüd suure rõõmuga koos perega saarele tagasi ning jätkab puidust muusikariistade valmistamisega.

Mis on sind inspireerinud just selles valdkonnas tegutsema?

Muusika on mulle alati südamelähedane olnud ja seda enam on pillid mulle maagilised tundunud. Kui toas on mingisugune keeltega muusikainstrument, siis minu jaoks muudab ainuüksi selle kohalolek tua elavamaks ja kui hästi kuulata, siis iga tekitatud heli resoneerub pilli ülemhelidega.

Mul on olnud alati mõtteviis kõike võimalikku ise luua, seega oli mulle ka loomulik hakata ise pille ehitama. Iseeneslikult on pillide valmistamisest saanud kinnisidee ja kirg, millest ma enam mitte kuidagi mööda ei saa.

Mis on sinu jaoks kestlikkus?

Muhu on alati olnud natuke testist saartest erinev. See on tinginud mitmesuguseid iseärasusi. Näiteks on Muhu arhitektuuris hästi näha, et saarel pole olnud palju puid. Nii siis on saarele iseloomulikud kaunid kivist hooned. Muhu päritolu ja kombed on üks minu suurimaid inspiratsiooniallikaid. Nii olen suunanud ennast kasutama võimalikult palju kohalikku ressurssi, nii materjale kui ka inimesi. Näiteks leian, et meie oma Eesti ja saarte puit ei jää kuidagi alla troopiliste puitudele, mida muidu pillide juures tihti kasutatakse – tuleb lihtsalt osata otsida. Olen juba teinud kadakast basskitarri. Peagi valmib kitarr, mille kuju on võetud keerdus kadakaseibist – sellise tehnikaga suveniire leiab peaegu igast saarte suveniiripoest. Veel on valmimas kitarririhmad Muhu tikandida, maa-litud Muhu mustreid pillide ja palju muud, millesse kaasan ka teisi kohalikke kunstnikke. Üsna hiljaegu tegin ühe mereete malise elektrikitarri. Lisaks tahan detailides hakata kasutama mustriga dolomiitidükke, merekarpe ja muud, mida lihtsalt rannas jalutades leida võib. Kestlikkus ongi ilmselt mõttelaad kasutada seda vähest, mis mul on, võimalikult ilusalt ja muhulikult isepäiselt. Nii on Muhu mind kasvanud.

Nõuanne, mida saartel külastada, kogeda või märgata.

Saartel on muust Eestist erinev loodus. See on meie suurim ressurss. Argine kiire tempo on väga hea maha võtta merekohinaga, mere ääres löket tehes ja päikseloojangut oodates. Kõndige mererannas ringi, otsige ilusaid kive. Märgake ja austage kohalikke ja nende tavasid – paljud eeldavad saareelust rahu ja vaikust. Nii et ärge kiirustage külavaheteedel ja mis kõige olulisem – ärge jätkke lahkudes endast ühtki jälige maha, et järgmine tulija saaks sama puhost loodust nautida.

Gert Simso (32) is originally from Pallasmaa village on Muhu. Although life has taken him to Viljandi and elsewhere, he is now moving back to Muhu with his family, where he plans to continue making wooden musical instruments.

What has inspired you to work in this field?

Music has always been close to my heart, and because of that, instruments have always seemed magical to me. If there is any string instrument in the room, then to me, its presence alone makes the room come alive, and when you listen closely, every sound made in the room resonates from the instrument.

I have always had the mindset to make things for myself whenever possible. So it was natural for me to make instruments myself. Slowly but surely, it has become an obsession and an unyielding passion.

What does sustainability mean to you?

Muhu has always been somewhat different from the other islands. For example, you can tell by looking at the island's architecture that Muhu has not had a lot of forests. Therefore, it's common to have beautiful stone buildings. Muhu heritage and customs are a source of inspiration to me. I also use as many local resources as I can, both materials and human resources. I believe our local wood is in no way inferior to the tropical wood that is normally used in musical instruments. You just need to find the right one. I have already made a bass guitar of juniper. Soon I will be done with a guitar, which shape was inspired by a twisted juniper slice – a technique that can spot in almost every souvenir shop on the island. I am also working on guitar straps with the Muhu pattern, painting the pattern on instruments etc., which involves working with other Muhu artists. Recently, I made a sea-themed electric guitar. In the details, I want to start using pieces of dolomite and seashells etc. that can be found on the beach. Sustainability is a way of thinking. It's a way to use what you have in a beautiful and determined way, which represents the island well. This is how Muhu has raised me to be.

A tip on what to visit, experience or notice on the islands.

The nature on the islands is different from the rest of Estonia. It is the biggest resource. A great way to slow down your everyday fast-paced lifestyle is to make a fire at the beach and watch the sunset. While walking on the beach, look for beautiful pebbles. Notice and respect the locals and their customs – many expect island life to be peaceful and quiet. So slow down, and most importantly, leave no trace that you've ever been there, so the next visitor can also enjoy our clean nature.

Kaarel Kotkas

Kaarel Kotkas (28) on sündinud Kärdlas, Hiiumaal, kust 16-aastasena Tallinnasse kooli läks. Pealinna on ta seni pidama jäänudki ja seal asutas ta ka tehnoloogiaettevõtte Veriff.

Mis on sind inspireerinud just selles valdkonnas tegutsema?

Lapsepõlv ja talus üles kasvamine öpetasid mulle, et ainus, mis asjade mitteedenemise vastu aitab, on tegutsemine. See on minu töekspidamiseks ka täna. Veriffi alustamist inspireeriski see, et internetis oli liiga kerge olla see, kes sa tegelikult ei ole. Samas on tehnoloogia abil võimalik isikusamasust kontrollida täpsemalt kui näost näkku kohtumisel. Mulle tundus hiidlasele omaselt, et keegi teine seda ära ei lahenda, kui just ise pihta ei hakka. Praegu on identeedikontroll teenuste osutamisel ja internetis liikumisel võtmetähtsusega. Mind motiveerib mõte, et kui olen oma tegemistes edukas, siis on Veriffi teenused kättesaadavad kasutaja asukohast sõltumata, ja mina saan rohkem aega Hiiumaal veeta.

Mis on sinu jaoks kestlikkus?

Elu Hiiumaal on mulle õpetanud, et ruum tuleb lahukedes jätkata paremasse seisu, kui see sinna minnes oli. Nii on näiteks koristustalgud ja suure austusega loodusesse suhtumine saart hoidnud ja tekitanud selle ümber aura, mida mujal ei koge.

Nõuanne, mida saartel külastada, kogeda või märgata.

Hiiumaa looduse ja vaikusel on teatav külgtoombjöoud. Saarel on oma rütm, mida on ehk kõige parem kogeda suviti paaril korral – jaanipäeva paiku, Hiiumaa kohvikutepäevadel ja Sõru muusikaürituste ajal.

Kaarel Kotkas (28) was born in Kärdla, Hiiumaa. He started school in Tallinn when he was 16 and it's where he founded the tech company Veriff.

What has inspired you to work in this field?

My childhood and growing up on a farm have taught me that the only way to counter a lack of progress is to take action. This is my belief today as well. It's also what inspired me to create Veriff. It's way too easy to be someone you're not on the internet. On the other hand, technology enables the verification of people's true identities more precisely than you could determine with a face-to-face meeting. As an islander, it seemed to me that if I don't solve this problem, no one will. These days, identity verification is an essential part of providing services and moving around on the internet. I am motivated by the idea that if I am successful in my work, Veriff's services are available to users regardless of their location, and I get to spend more time on Hiiumaa.

What does sustainability mean to you?

Life on Hiiumaa has taught me that you should always leave a space in better condition than you found it. Different clean-up days and a respectful attitude towards nature have spared the island and created an aura around it that cannot be experienced anywhere else.

A tip on what to visit, experience or notice on the islands.

Hiiumaa's nature, and peace and quiet have a certain appeal. The island has its own rhythm, which you might perhaps best experience during a few events in summer, for example around Midsummer's Day, at Hiiumaa's Cafeteria Days and at different concerts in Sõru harbour.

Silver Roostik

Silver Roostik (41) on südinud ja kasvanud Ruhnus. Ehkki elu viis teda vahepeal ligi 20 aastaks pealinna Tallinna, on lained ta nüüdseks taas Ruhnu kallastele kandnud.

Silver on kui hunt kriimsilm oma seitsme ametiga. Juba viimased 10 aastat korraldab ta koos sõber Mihkliga Põlvas Intsikurmu festivali. Ta peab kokteili-baari mootorlaev Sveal, mida opereerib koos kolme vennaga ning millega teevad tellimusreise ja läbusöite Ruhnu ümbruses. Ta väärindab sōpruskonnaga Ruhnu vana piirivalvekordonit, kuhu on kerkimas inspiratsioonist pulbitsev loomehoov koos hostelliga, mis saab tulevikus olema koduks mitmetele põnevatele üritustele. Ta on osaline Hiiumaal paiknevas Viscosa Kultuuritehases, kus täidavad kultuuriprogrammigalooduse ja inimese kokkupuutekohas asuvat endist, 100-aastast siiditehast. Viimased seitse aastat on ta suviti töötanud NYC-s Watermill Center's ja produtseerib sealse WM kunstikeskuses üht aasta suurgalat. Viimased paar aastat meisterdab ka mustast tammest ja hõbedast ehteid Silver by Roostik nime alt. Ehetele paigaldatakse morsekirjas hõbejäljendid – iga klient saab tellida puidule omavalitud sõnumi ja jäätka kiri struktuurseks, et see toimiks ka pimekirjana. Köige selle kõrvalt kasvatab Silver tütar Ithakat ning lõppeks peetakse teda Ruhnu köige viletsamaks kaluriks.

Mis on sind tegutsema inspireerinud?

Väga-väga head sõbrad. Ja elu saarel. See on õpetanud, et pead olema paindlik ja nutikalt jonnakas nagu tormimänd. Leian, et loomemajandus on väikesaarte kestlikkuse vöti.

Mis on sinu jaoks kestlikkus?

Ruhnus pole meil alati privileegi valida koostööpartnereid, seega oleme suhteliselt tolerantsed eriarvamustele, kuniks need püsivad terve möistuse, sh maakumeruse piires. Olles ka vabatahtlik merepäästja ja tuletörjuja, leian, et saarel kehtivad samad printsiibid – väljakutsetel oleme kui üks mees ja unustame küpsiselauas toiminud nügimised. Siinne põhitõde on lihtne: kõik, mis sa teed, tuleb ringiga tagasi. Loopides roiskprodid ühel pool saart merre, leiad need sadamad teisel poolt saart oma võrgust. See kajastub köikjal ja köiges. Iseendale jalaga tagumikku löömine on ilmselgelt üks rumalamaid tegevusi maamunal, ehkki loomulikult mitte kihnlastele (väike nali – toim).

Nõuanne, mida saartel külastada, kogeda või märgata.

Lubage end saare elurütmile, jätkke isiklikud agendad mandrile, võtke aega ja kuulake. Koguge ainulaadsid mälestusi! Eestis ei ole teist põnevamat, ilusamat, puhtamat ja turvalisemat paika kui Ruhnu.

Silver Roostik (41) was born and raised on Ruhnu. Although life took him to Tallinn for nearly twenty years, the waves have since carried him back to Ruhnu's shores.

Silver is a man of many talents. For the last decade, he has organised the popular Intsikurmu festival in Põlva, together with his friend Mihkel. He manages a cocktail bar on the motorboat Svea, which he operates together with his three brothers. He is also Svea's captain and takes people on short trips around Ruhnu. He is restoring an old border guard cordon with a group of friends, and they plan on building a hostel and a creative hub there, which will host many exciting events in the future. He is also taking part in developing the Viscosa Cultural Hub on Hiiumaa – a hundred-year-old former silk factory and plan on filling it with cultural programme. For the last seven years, he has worked at the Watermill Center in NYC during the summer, where he produces an annual gala for their art centre. Over the last few years, he has made handcrafted jewellery of black oak and silver under the name Silver by Roostik. The jewellery is mounted with Morse code symbols made of silver. Every customer can order a message of their choosing on their jewellery. The message can also be given some structure, so that it can be read just like braille. Next to all this, Silver raises his daughter Ithaka and is considered Ruhnu's lousiest fisherman.

What has inspired you to take action?

Very good friends. And life on Ruhnu. These have taught me to be resilient and at the same time, smart and stubborn like a pine tree in a storm. I believe that creative economy is the key to the sustainability of small islands.

What does sustainability mean to you?

Here on Ruhnu, we don't have the privilege of choosing the partners we work with, so we have grown to tolerate disagreements, as long as they remain within the bounds of common sense, including the curvature of the Earth. Also, as a voluntary firefighter and a life-guard, I find that the same principles apply to island life – we face challenges as a united front and all the niggles that may have occurred at the coffee table are forgotten. The common truth here is simple: everything you do comes back to you. If you throw rubbish overboard on one side of the island, you will catch it in your net on the other side. It applies to everything and everywhere on the island. Kicking yourself is one of the dumbest thing to do, although maybe not for those from Kihnu (it's a joke – ed).

A tip on what to visit, experience or notice on the islands.

Follow the island rhythm, leave personal agendas behind, take time and listen. Collect awesome memories! There is no other place in Estonia that is more exciting, beautiful, cleaner and safer than Ruhnu.

Ood saartest ja saartele

Autor: Kätrin Karu-Lavits

Kui sinagi oled oma sammud saartele seadnud, siis – tere tulemast!

Foto: Priidu Saart

Ied jõudnud parimasse kohta, kus praegusel hetkel olla. Nii on alanud paljude puhkus enne sind ja tulevad veel paljud edaspidigi. Kõgil on siit midagi olulist leida, mis hing veel pikalt kosutab või siit hoopistükis ära minna ei lasegi.

Lase end völuda

Töeline puhkus hingele ja kõigile meeletele saab teoks siis, kui tuled siia ootusteta. Usalda saarte haldajate juhatust. Võta alates esimesest jalatäiest saarte piinjal vaatleja roll ja märka, milliseid üllatusi ja õppetundte sinu jaoks siin valmis on pandud. Lõõgastu ja luba endale täielikku puhkust, sest kõik võimalused on selles imelises, unikaalses looduskeskkonnas taastumiseks ning keha ja vaimu tervendamiseks loodud. Lääne-Eesti saared kuuluvad UNESCO biosfääri programmalale "Inimene ja biosfääri". See tähen-dab muuhulgas, et näiteks Hiiumaal pole valgus- ja mürareostust. Kui kuu ja tähed ei paista, on pime, ja kui tormituul ei möirga, on vaikne. Kes on kord aja maha võtnud ja Hiiumaal rahulikult ringi kulgenud, see tahab siia peagi tagasi.

Saartele iseloomuliku võimaluste paljususe juures on võlув see, et iga ettevõtte taga on siin lihast ja luust inimene, pere ja selle pere lugu. Löviosa neist ka saare juurtega ja tegutsemas oma esivanemate kodus. Paljud majutus- ja söögikohad või elamusteenustega pakkujad on kaasanud kogu pere sinu hüvanguks ja väsimatu hoolivusega on nad sinu jaoks olemas alates esimesest tervitusest. Nii märkad pikemalt peatudes, et ka sinust saab sujuvalt osake nende perekonnast ja elus alati valitsev tasakaal toimib ka siin – just nii palju kui ennast avada soovid ja endast annad, antakse sulle ka vastu... seda koos saartele omase önnekofetsiendiga.

Otsides tüüpilist saare inimest, saame rääkida ühistest iseloomujoontest, milleks on avatud meel, lõputu sõbralikkus ja külalislahkus ning parajalt jonnakas sihikindlus oma plaanide elluviimisel. Aastasadade jagu meresöidukogemust on rikastanud kohalikku verd ja toonud siia näiteks lokikesed, lõunamaiselt lõbusat muretut ellusuhtumist ja hetkes elamise oskust.

Põnevus „serval“ kõõlumisest

Nii Saaremaal kui ka Hiiumaal on oma täiesti eba-maised kohad, kuhu matkates tunned end justkui maailma lõpus olevat. Edzard Schaperi sulest on ilmunud isegi lühijutustus „Maailma lõpp Hiiumaal“. See rahvusvaheliselt tunnustatud saksa kirjaniku teos on lugemissoovitus, mida hea õnne korral antikva-riatidest veel võimalik leida ja maailma lõppu otsima minnes kaasa haarata.

Premeeri end võimalusega saarele tekima jäädai! Ilma osas ei ole mõtet endale ootusi tekitada, sest kustutatu elamuse võid seal saada nii kaunil päikeselisel suvepäeval kui ka tormitulega, mis su peast viimsegi muremõtte minema pühib.

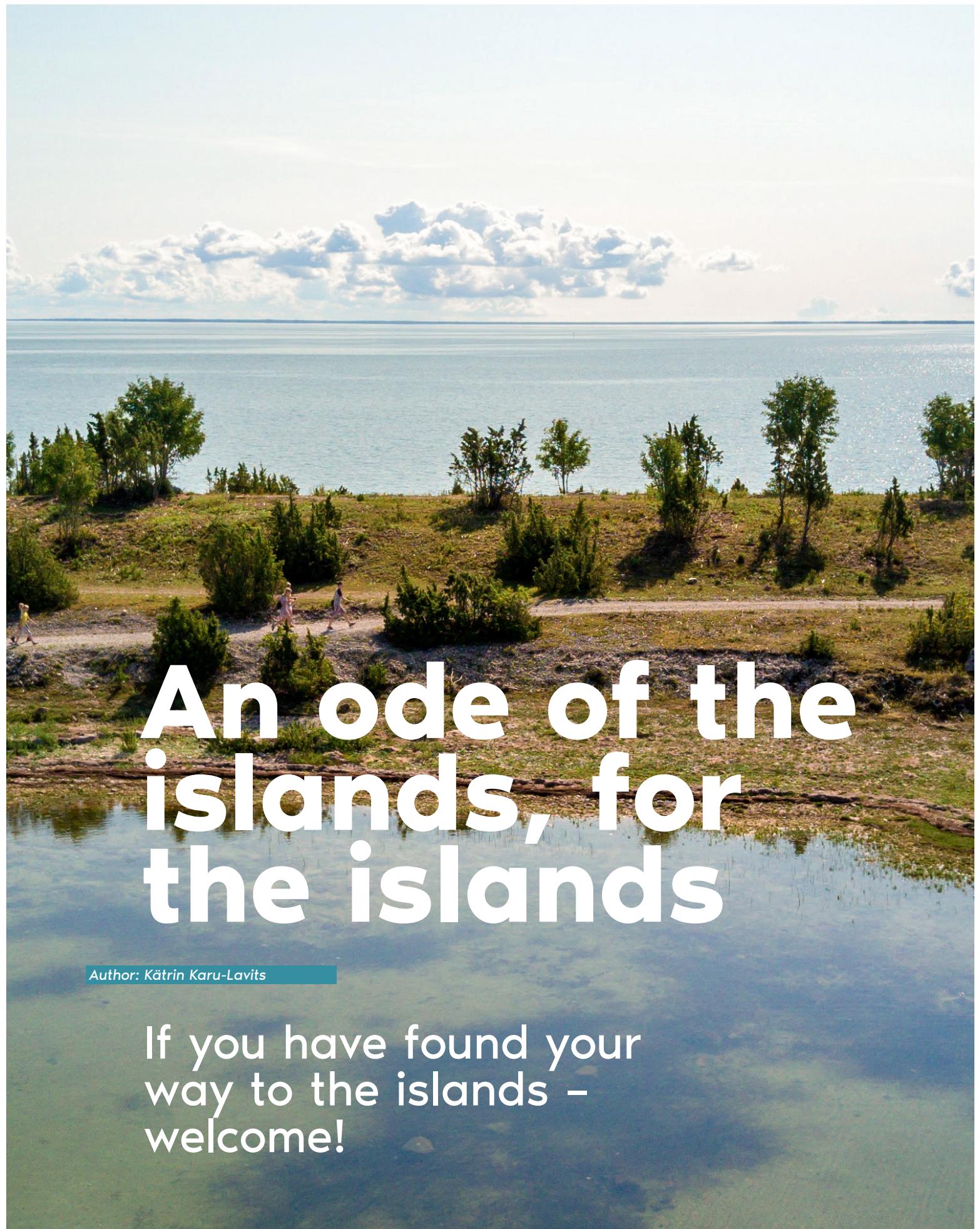
Hiiumaa suisu kutsub sind uitama! Heltermaa sadama juurest algav 234-kilomeetrine tähistatud RMK matkaraada pakub avastamisrõõmu iga tasemega loodusuhvilistele, tösistest matkasportlastest niisama jalutajate-ni. Läbi Hiiumaa metsade, külade, körbe ja rannikute põikab rada ka Kassari saarele ning jõuab ringiga Heltermaale tagasi. Peatu vahepeal Kärdlas mõne arteesiakaevu juures. Sealne allikatest pärinev vesi pidavat parandama nägemist, kui sellega silmi pesta. Nii polegi palverännakuks vaja Santagosse sõita.

Kuigi saartele on peidetud mitmeid põliseid väeradu, julgustan sind leidma täitsa oma tee. Turvatunnet tekitav olgu sealjuures teadmine, et ole sa üksköik, millesel saarel, kaotsi minna sa ei saa, sest igast küljest tuleb meri vastu. Seega usalda, et ka kõrvaltee viib su just sinna, kuhu sul on vaja jõuda. Ole uudishimulik ja lase järgmisel seiklusel alata.

Saared on õigupoolest meeleeala

Loodus pakub saartel olija kehale ja vaimule spa-delamusi igal sammul. Omapäarane pikalt vette ulatuv Säaretirp kutsub Hiiumaal külalistajaid. Arvukad saartevahelised laiud on kohati isegi jalgsi ligipääsetavad. Päevaseks matkamiseks leiab kerge vaevaga aerulaua rendi, mis võib olla just see puuduv lüli, et vees kahlamise asemel laidudele naudeldes mööda vett liueda. Üksköik, kuidas ja kuhu liigud, meeliülen-dav elamus on Eestimaa kaunis suves ootamas. Väike adrenaliinilaks ning pääkesest ja mereõhust õhetavad põsed pealekauba.

Et puhkus liiga ekstreemseks ei kujuneks, on paslik meelde tuletada ka arvukaid spaasid ja spaahotelle, millega eelkõige just Saaremaa end paljude jaoks kaardile on kinnistanud. Ent spaa ei tähenda saartel ainult spaahotelli. Õigupoolest on see siin kõikjal su ümber. Siin saab metsas jalutades värsket õhku hing-gata, sauna-lävel omaette mõtiskleda või inspireerivas kaugtöökontoris loomingsesse süveneda. Hellitamist võid basseini asemel tunda karastavasse järve või merevette sulpsates, rannas end loodusliku mudaga voolides ja vetikavanne võttes või kadakaoksteega turgutades. See on töeline hingespaa.

An ode of the islands, for the islands

Author: Kätrin Karu-Lavits

If you have found your way to the islands – welcome!

Photo: Ivo Panasjuk

Y

ou have reached the best place to be at this moment. This is how a holiday has begun for many before you and will for many in the future. Everyone has something important to discover here, that will nurture the soul for a long time and might even keep you here.

Let yourself be charmed

A true holiday for the soul and all of your senses will happen if you come here without any expectations. Trust the guidance of the island fairies! Take the role of an observer starting from your first steps on the island surface, and notice what kind of surprises and lessons this place has in store for you. Relax and allow yourself to truly rest, because all of the possible ways for healing your body and mind exist right here in this naturally unique place. The western Estonian islands belong to the UNESCO biosphere programme "Man and the Biosphere". Among other things, it means that Hiiumaa doesn't have light and sound pollution. If you can't see the stars, it's dark. If the winds don't howl, it's quiet. Those who have once taken the time to wander around Hiiumaa, soon want to come back.

The islands are rich in opportunities and what is fascinating in this context is, that behind every company, there is a person, a family and that family's story. The lion's share of those have an island heritage and are currently working on their ancestor's farms. Many have included their whole families in their business and together they work tirelessly and are selflessly available to you, starting from the first hello. If you stay longer, you will imperceptibly become a part of their family and notice that a balance of life exists here – as much as you open yourself up to islanders and share what you have to offer is how much you are given in return.

To describe a typical islander, we can speak of common characteristics that are an open mind; infinite friendliness and hospitality; and a moderate amount of determination and stubbornness when it comes to carrying out their plans. Centuries of seafaring experience have enriched the local blood and added curly hair, a carefree outlook on life, and the skills of living in the moment to the mix.

The excitement of wandering on the "edge"

Both Saaremaa and Hiiumaa have seemingly unreal places that make you feel as if you have reached the end of the world. Edzard Schaper has even published a short story called "The end of the world on Hiiumaa". This internationally recognised German writer's piece is a reading recommendation, that – with a bit of luck – could be found in antique shops. Maybe

you could bring it along on your journey when you go looking for the end of the world.

Treat yourself by camping on the islands! Bear in mind to not create any expectations about the weather, because you can get an equally indelible experience whether it is a sunshiny summer day or a stormy evening. This will blow your mind clear of the last worrying thoughts you might have carried.

Hiiumaa simply invites you to wander around! There is a 234-kilometre-long RMK hiking trail that begins at Heltermaa harbour and offers plenty of joy to nature lovers of any level, from simple walkers to serious hikers. The trail goes through Hiiumaa's forests, villages, local desert and along the coast, making its way to Kassari island and eventually returning to Heltermaa. Make a pit stop at one of Kärdla's artesian wells. Their spring water is said to improve your vision if you wash your face and eyes with it. See? There is no need to travel to Santiago for a pilgrimage.

Although the islands hide many ancient trails, I encourage you to find your own path. You can find comfort and security in knowing that you cannot get lost because eventually, you will end up by the sea. So trust in the fact that even a sideroad will take you right where you need to get. Be curious and let your next adventure begin.

The islands are a state of mind

Nature offers a spa experience for the visitor's body and mind at every turn. The one-of-a-kind Sääretirp (a unique headland) reaches into the water and invites Hiiumaa's guests. Many of the islets that can be spotted between the islands are accessible as well, sometimes even on foot. For a day trip, you can easily rent a paddle board that spares you from walking in the water and lets you glide to the islets effortlessly. Wherever you go and however you choose to get there, a joyful experience is waiting for you in the brief, yet beautiful Estonian summer. A small boost of adrenaline and rosy cheeks from sunshine and the sea breeze is simply a bonus.

To avoid making your holiday too extreme, we remind you of the islands' many spa hotels, for which Saaremaa is the most well-known. But a spa doesn't necessarily have to mean a spa hotel. On the islands, the spa is really all around you. Here, you can breathe fresh air in the forests, collect your thoughts while sitting on a sauna doorstep by yourself, or dive into your creative process in some inspiring remote office. Instead of swimming in a pool, you can pamper yourself by dipping into the refreshing sea or lake water. Instead of professional spa treatments, you can have a natural mud bath right at the beach, or treat yourself to a seaweed scrub or a juniper branch massage. This is a true soul spa.

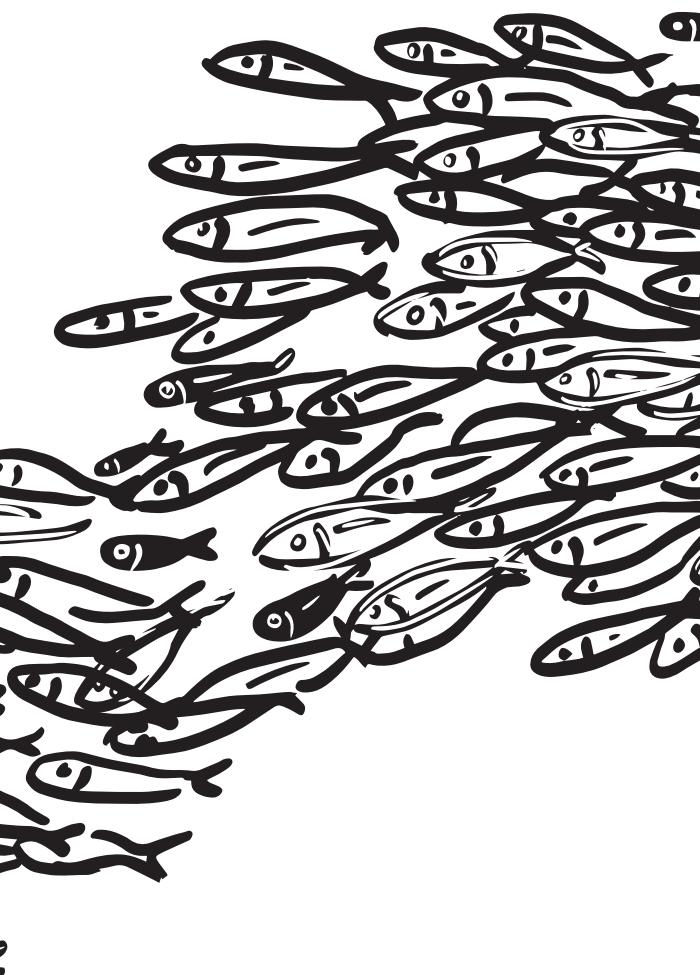
Maailmas vaid kilu hoiab mind

Autor: Kristiina Maripuu

Mandri ja saarte inimeste
vahel on meri ning seda
nii otseselt kui ka ülekan-
tud tähenduses.

M

eri annab saarerahvale salapära, mis kajastub tra-
ditsioonides, igapäevalus, unistustes ja uskumus-
tes – miski või keegi tömbab mere poole ja hoiab
mötted merel. Mis see on, mis teeb saarelu omapä-
raseks ja eriliseks?

Küllap on suurem osa eestlastest kuulnud lauluridu „Üles-all, juuksed valla, taivaservalt kiigun alla, va-
bana kui sinikirju lind.“ See laul on ka üks kirjanik Eia Uusi ja tema tütre Anna Maria lemmikuid, mida kaasa laulda. Kui ansambl Vägilased esituses jätkub hoogne refrääni sõnadega „Sia-sinna lendu minna, arm ja rööm kui täidab rinna, maailmas vaid ilu hoiab mind“, siis kaheaastase Anna Maria lõörütuses lisandus klaar ja ehtsaarlaslik mõöde: „Maailmas vaid kilu hoiab mind!“ Ilust võrsunud kilu on suurepärane kalambuur, kuid selles lapse teadvusest tärganud paralleelis on veel nii palju enamat. Isegi kui väike suu lihtsalt natuke sassi läks, siis teadagi: lapsesuu ei valeta.

Selle laulu nimi on „Kulla kutse“, kuid nii, nagu ilust sai kilu, võib samahästi saada kullast kala. Saarelu

ongi paljude jaoks just kala kutse. Aga miks peaksid mötted üldse kala juures keerlema ja lausa nii, et isegi kaheaastane saarelaps tajub, et kala suudab inimest maailmas mingil moel hoida? Miks kala kutsub ja kuidas suudab ta teha röömu, mis täidab rinna?

Marjen: See on taadi tänu

Marjen (62) kasvas üles rannakülas ja seda aega kokku võttes ütleb ta, et köige kallim oli talle vanaisa. Kindlamast kindlam oli see, et vanaisa käis iga päev merel kala püüdmas – see oli kogu tema olemus, tema hing kohe ei voinud teisiti. Alati, kui taat merelt tagasi jõudis, jooksis tüdruk teda kõvasti kallistama. Soov sügavale vanaisa rüppe pugeda tulenes ilmelt sellest, et vanema väga kartis merd ja see hirm kandus ka lapselapse südamesse – aga mitte meri polnud see, mida ta kartma õppis, vaid seda, et vanaisaga võib töepooltest midagi halba juhtuda. Sellepärast oligi vaja kalalt naasnud vanaisa alati hästi tugevasti hoida. Tagantjärele ei meenu talle, et teised lapsed oleksid niimoodi kalapaadil vastas känud.

“Vanaisa lõhnas mere ja kala järele. Sellest rääkides tunnen, kuidas ma jälle viie-aastaseks muutun.”

„Vanaisa lõhnas mere ja kala järele. Sellest rääkides tunnen, kuidas ma muutun jälle viieaastaseks. Silme ette tuleb, kuidas ta nina kirtsutas, et tunda, kustpoolt tuul puhub, et teaks, kuhu tasub võrgud viia,” heldib Marjen silmnähtavalta ja matkib vanaisa krimpsus nina. Ühel päeval vanaisa ja tema kaks kaaslast ei tulnud ega tulnud ning köigil oli hirm, et juhtunud on önnetus. Kui nad siiski tunde hiljem rõõmsana koju jöudsid, selgus, et ilus päev õhutas vanaisa üle lahe tütrele külla sõitma, kus ühiselt toredasti aega veedeti. Lõppeks oli köik hästi, kuid sellegipoolest on see jäanud meelde, kui lapsepõlve hirmsaim päev.

Sellest ajast ei meenu Marjenile ainsatki päeva, mil toiduks poleks olnud kala, ja lapseeas pidas ta seda omamoodi toiduorjuseks, millest unistas ühel päeval vabaneda. Kala kutsele ikkagi vastu ei saa, sest vahetult enne 50. sünnipäeva ostis Marjen endale paadi ja hakkas ise kalal käima. „Tundsin soovi olla oma kalli taadi moodi ja teha seda, mida tema nii väga armastas. See on taadi tänu,” poetab ta, soe naeratus näol. „Kui saaksin iga päev kalal käia, siis ma muud ei teekski. Lapsepõlvvest on mul meeles, et teistes peredes ei kainud naised merel, aga meil küll – köik peale vanaema,” ei pea ta kalastavat naist sugugi ennenägematuks.

Marjeni maailmas on kala omamoodi sümbol, mis hoiab mälestusi ja traditsioone. „Olen mere peal ikka möelnud, et kui vanaisaga ühel päeval jälle kokku saame, siis räägimegi kalalkäimisest.”

Foto: Valmar Voobaid

Kalev: 600 kilomeetrit pole mitte midagi!

Kalev (55) elab Kesk-Eestis ja mängib pole teda töötööd mitte midagi sidunud: „Ma ei armasta üldse vett ega käi sellepäras tulemas – olen nagu kass.“ Kuid kõik muutus pisut enam kui kümme aastat tagasi. Töö viis ta põigusalt kokku saarlase Ärniga ja ehkki töine tellimus sai kiirelt täidetud, sai hoobilt selgeks, et juttu neil kahel jaguks. Kord sõpradega Hiiumaal olles tuli spontaanne mõte sõita Ärnile külla – möeldud-tehtud! Peale seda jäigi Kalev külas käima ja üheks kindlaks ühiseks tegevuseks kujunes kalalkäimine.

„Meri hakkas mind huvitama ja mere peale lähen nüüd igal võimalusel. Tegin ka väikelaevaload ära.“ Kalev kirjeldab veendunult, kuidas meri ja kalapük enda poolle tömbavad – keegi justkui sunnib takka, aga kes, seda ta ei tea.

Tösi, kala saab osta turult ja poest, aga üks, mida osta ei saa, ongi seesama tunne. „On täiesti loomulik, et iga kord kala ei saa, võib-olla jääd mitu korda järjest jänni, aga siis saad jälle midagi ilusat – vaat see ongi eraldi boonus. Kui 20 korda jutti käies mitte midagi ei saaks, võib-olla siis rahuneks maha ja enam ei läheks, aga kala hoiab sind enda ligi. Ja paadiga vee peal – see tunnel!“ on ta jätkuvalt vaimustunud. Saaremaa kalavetele jõuab ta nüüd tihti ja harvad pole ka need juhud, kui ta tööasjad päävapealt ringi töstab, et öhtuks merele saada. „Ma kohe tunnen, et nüüd on vaja minna! See on nagu haigus või sõltuvus – küll hea, aga sama tugev. Praegugi on sügelus merele saada ja muudkui urur ilmateadet. Kui vähegi ilma on, olen paari päeva pärast jälle platsis! See 600 kilomeetrit edasi-tagasi pole ju mitte midagi!“ Ühistes kalalkäikudes peegeldub, et kala hoiab sõprust ja sillutab uusi teid. „Unistan vanaduspõlvset, kus 90% ajast olen merel ja ülejääanud aja oma väikeses majas.“ on Kalev mere ja kala kutsele järgnenud. Oma isikliku saarekodu ehitust on ta juba alustanud.

Kätlin: Usaldad seda, mis tuleb

Kätlin (43), kelle ema on muulane ja isa saarlane, elab nüüdseks juba 15 aastat Hiiumaal. Tema hiiulastest abikaasa on vähemalt kolmandat põlve kirglik kalamees ja kalapügist on saanud ka naise päävade igati loomulik osa. Kuna mereäärses väikeses kodukülas teisi, kellega merele minna, polnud, hakatigi kaheksi koos vörke viima ja tooma. „Ma tohutult naudin neid varaseid hommikuid, kui läheme paadiga vaatama, kas võrgus midagi on. See, kas kala on või mitte, polegi alati nii oluline, sest naudime tegevust kui sellist.“ märgib Kätlin rahuloluga häältes. „Aga kui kala näed, on muidugi hasart. Meil on ju väike paat ja kui saad 50 kilo lesta, siis see on ikka vägev!“ Muide, kohalikust kalast valmistavad nad käsitoona kalatooteid, mida on Höbekala nime all saada ka pealinna poodides.

Vanematega käivad merel kaasas ka lapsed ja ema sõnul annab see hea võimaluse näha päriselu – selles

„Unistan vanaduspõlvset, kus 90% ajast olen merel ja ülejääanud aja oma väikeses majas.

on armastust looduse vastu, aga ka üldist arusaama, miks ühte või teist asja tehakse. „Oluline on kalast hoolimine ja austus, kui sa teda sööd.“ selgitab ta, kuidas laste huvi kalade ja mereelu vastu aina süveneb. Nende pere peab maailmse Köpu poolsaare tipus külalistemaja ja ehkki kalapüüki eraldi ei reklaamita, on ka külalistel võimalik merele kaasa minna. „Neid vaimustab see väga! Ja just niimoodi hakataksegi armastama Hiiumad, kui oled midagi sellist kogenud.“ rõhutab ta, kui tähtis on millegi tegemine kohalikega koos.

„Mehel on see köik lihtsalt veres – ta kohe peab olema mere peal või mere ääres! See tömbab teda ja näen muutust, kui ta ei saa merele minna.“ kirjeldab Kätlin silmaga nähtavat rahutut tunnet ning lisab, et kui näiteks halva ilma töttu kalale ei saa, siis tuleb mere juurest vähemalt läbi jalutada.

Foto: Priit Järv

Kätilin usub, et ümbritsev meri möjutab saarte inimeste elu- ja mõttelaadi. „Hiidlased räägivad ikka, et „on, mis on“ – meri muudab leplikumaks ja oled harjunud, et kõik ei sõltu sinust ning kõike ei saa muuta. Sa usaldad seda, mis tuleb,” võtab ta merega kooskõlas elamise tasakaalukalt kokku.

Heino: Kalale kutsub korilaseinstinkt

Läänenmaalt pärít Heino (73) oli nooruses meremees ja sõitis ka mööda maailma meresid. Kahe meresöödi vahel tutvus ta kodukohas oma tulevase naisega, kes oli saarelt mandrile sugulastele külla sõitnud. Peale abiellumist ja laste sündi tulili ta merelt ära ja tema kodukohaks sai Saaremaa – nii on see nüüd olnud juba pool sajandit. Elu saarel on hoidnud mere kogu elu mitte ainult südames, vaid ka päriselt lähedal. „Meri kutsub oma avarusega, aga teda tuleb austada ja temaga arvestada. Nüüd tunnen ka seda, kuidas kala mind kutsub – küllap selgitab seda korilaseinstinkt, kuid siiski on merel oma salapärane külgetömbejoud,” on Heino veendunud. Tema meeles muudab kalastamise paeluvaks just see, et kunagi ei tea, kas kala saab või mitte – seenel- või marjulkäik korilasel samaväärset hasarti esile kutsuda vast ei suuda.

Kalaõnnest olulisemaks peab ta korralikku eeltööd ehk kombinatsiooni headest püügiistadest ja baaskustest kuni spinningu heitekauguse ja kerimise kiiruseni välja. Mõistagi tuleb ka temal ette päevi, kus

kala jäääb saamata või saad kala peaaegu juba kätte... ja siis pääseb ta viimasel hetkel minema. „Egas kõiki kalu kätte ka ei saa, aga see ei tee tuju sugugi kehvaks. Olen siis tundnud isegi kerget tunnet, et pörrast on üks töö vähem.“ Heino ütleb, et oma püütud kalal on emotsioonid juures: „Kerid ja siis see ropsakas käib, kui kala otsa hakkab!“

Võiks arvata, et kalamehel erinevatest retseptidest juba puudust pole, kuid tuleb välja, et Heino hoiab väga lihtsat joont ning üle kõige armastab ta soolasiga ja praehaugi – kala on oma ehtsus esimese peategelane algusest lõpuni.

Isu kalale minna tuleb alati, kui ilm on ilus, aga selleks peab võtma ka piisavalt aega. Kala hoiab ärksana nii merearmastust kui ka sedasama korilaseinstinkti. „Kui paat saab rannast lahti, on hea olla. Teed spinniguga esimese viske ja...“ ongi ta mõttes juba mere peal.

“Meri kutsub oma avarusega, aga teda tuleb austada ja temaga arvestada.”

Kusti: Ma olengi kala

Kusti (9) on kirglik kalamees ja vesi meeldib talle väga: „Ma ujuksin kogu aeg ja tegelikult ma olengi kala, tähtkujuult ka.“

Teisi lapsi, keda kalapük samapalju huvitaks, ta ei teagi. „Pönev on! Ma kunagi ei tea ju, mis seal vee alt tuleb. Kas üldse või kui suur?! See on sõltuvus – selline kasulik sõltuvus. Vennad võtsid mind kalale kaasa, öpetasid ja nüüd on nii!“ on Kusti elutargalt konkreetne. Kalakäimiseks peab muidugi ka vaba aega olema. „Kevadel tahaks „haige“ olla, et kohe hommikul püüdma hakata.“

Ta arvab, et kalapük on tegelikult ka ema ja isa jaoks vaheldus ning kalal on ta käinud isegi koos vanemaga. Ehkki ema Sille ei tule nii jooksujalu kaasa kui isa, on temalgi kalapüügiga oma lugu: ta korraldab laste ja noorte särjepüügvõistlust Löve Lust, milles on saanud juba kümneaastane traditsioon. Küsimusele, milline on olnud kõige kõditavam kalapük, vastab poiss, et kõik kalapüügid on pönevad, aga toob siiski ka ühe näite: „Landiga haugi püüdes tundus, et lant jäi põhja kinni. Suur vend aitas siis natuke, et äkki saab lahti, aga siis hakkas see „põhi“ ümber paadi ujuma... Haug, 4,08 kilogrammi – seni suurim mul! Kõige jubedam oli kogemus Rootsis, kui paati tömmati minuga sama pikk löhe.“

Kusti oskab ise ka kala puastada. „Isegi ahvenafileed oskan teha. Meil on kodus reegel – kes püüb, see puastab. Vanemad vennad püüsid mõnikord nii palju kala, et ema ja vanaema jäid häätta, siis tehtigi see reegel.“ Kevadel meeldib talle kõige rohkem püüda särge ja talvel lutsu. Seda saab teha kohe peale kooli, sest ta elab jõe kaldal.

Peale selle, et kala hoiab noore kalamehe tegevuses, arvab Kusti, et kõik inimesed peaksid kala sööma, sest on maitsev ja hoiab inimese tervena. Kas kalapüüst võib löplikult ära tüdineda? „Ei, isegi siis mitte, kui kala pole. Ja kui kala pole, siis mõtled, mida teistigi teha – kas vahetada uss ära või minna teise koha peale,” on kalapük õpetanud teda alati lahendusi leidma.

Kalalugudest kokku pandud elulugu

Kalapüuki on peetud koguni elu metafooriks. Nii nagu kalakäik, vajab ka hea elukäik ajastust, ettevalmistust, varustust, oskusi, kannatlikkust ja õnne, aga ka võimet tuluda ebaedu, mitte kaotada usku ja leppida paratamatuga. Saartel elades tuleb see võrdlus veel palju teravamalt ja tugevamalt esile, sest saare elanik on alati merel – õigemini keset merd – ja elab loodusega tuntavalts käskäes. Inimeste lugudes esile tulnud

kalakirge saab õigusega pidada elukireks. Muide, kala on üks eesti keele vanimaid sõnu ja kindla peale on igas eestlases kas või natukene kalakirge. Mere läheduses kipub see pisut arusaamatu ja veidergi kirg õitsele lõöma – teinekord päris üllatavalt, aga alati köitvalt ja rahulolu loovalt.

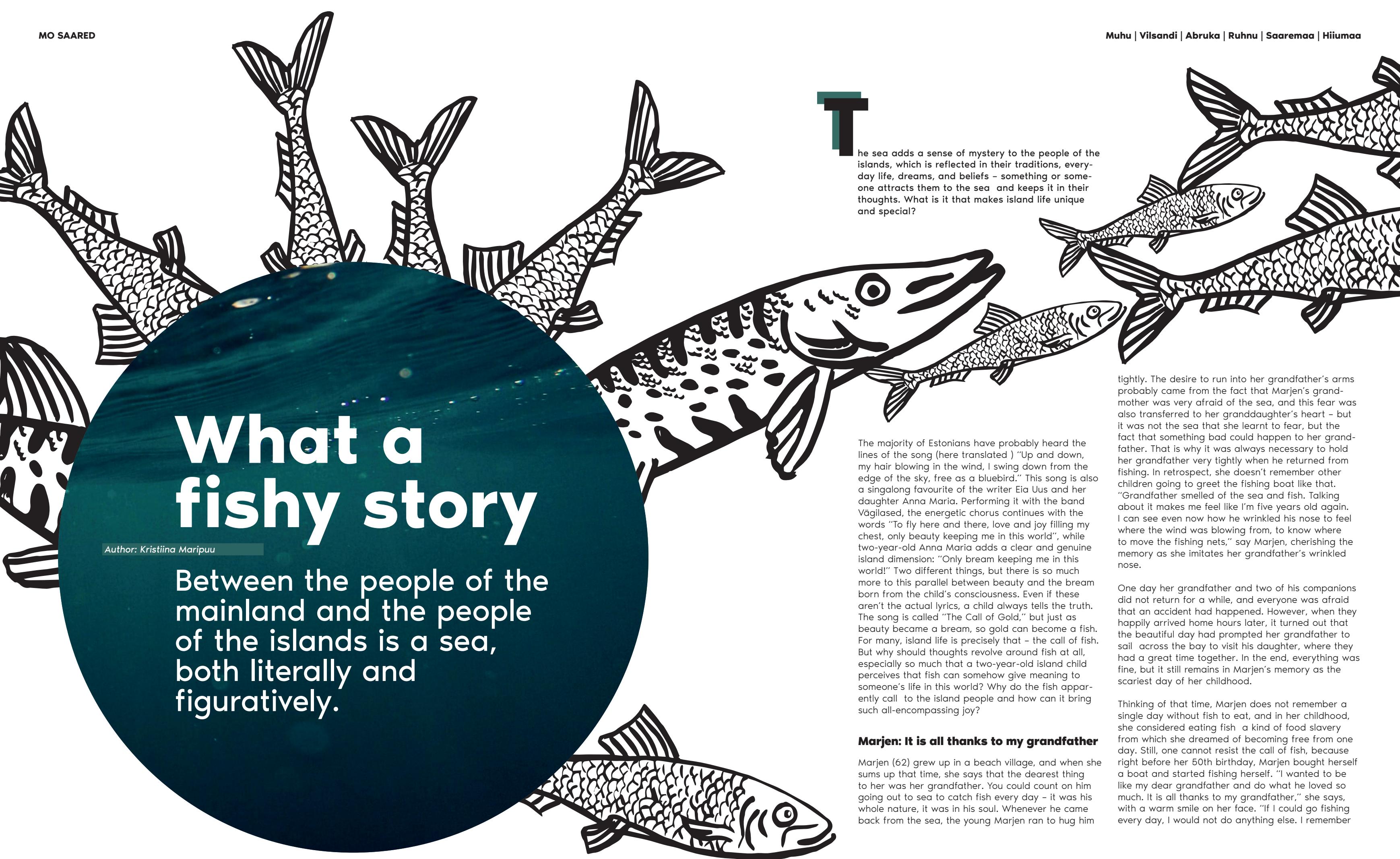
Vastates küsimusele, mis ikkagi teeb saareelu oma-päraseks ja eriliseks, oleme saladusele päris lähedale jõudnud... Kui sõnas „saareelu“ tähti õige pisut ringi sättida, siis vastab see juba ise – saareelu on elus aare.

Rohkem infot kalade ja kalastamise kohta saartel: hiiumaa.ee ja visitsaaremaa.ee.

What a fishy story

Author: Kristiina Maripuu

Between the people of the mainland and the people of the islands is a sea, both literally and figuratively.

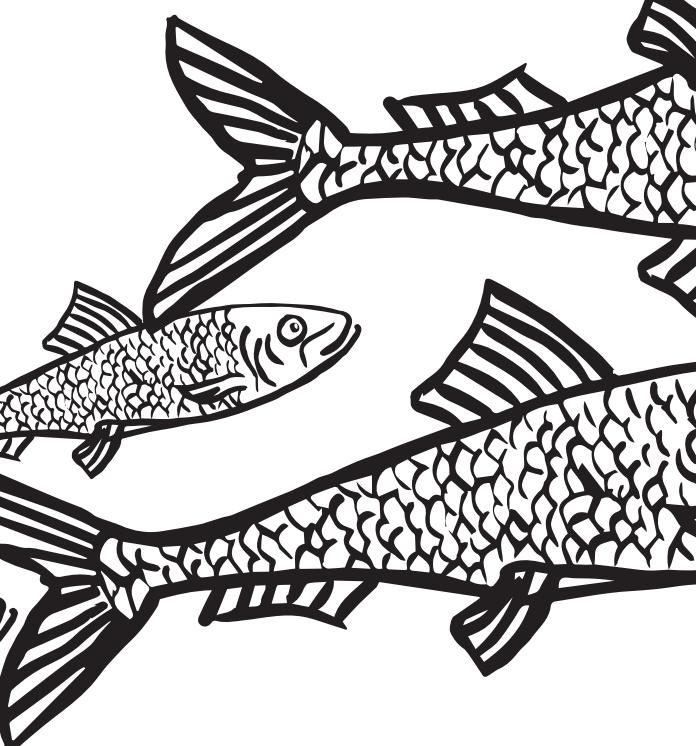
T

he sea adds a sense of mystery to the people of the islands, which is reflected in their traditions, everyday life, dreams, and beliefs – something or someone attracts them to the sea and keeps it in their thoughts. What is it that makes island life unique and special?

The majority of Estonians have probably heard the lines of the song (here translated) "Up and down, my hair blowing in the wind, I swing down from the edge of the sky, free as a bluebird." This song is also a singalong favourite of the writer Eia Uus and her daughter Anna Maria. Performing it with the band Vägilased, the energetic chorus continues with the words "To fly here and there, love and joy filling my chest, only beauty keeping me in this world", while two-year-old Anna Maria adds a clear and genuine island dimension: "Only bream keeping me in this world!" Two different things, but there is so much more to this parallel between beauty and the bream born from the child's consciousness. Even if these aren't the actual lyrics, a child always tells the truth. The song is called "The Call of Gold," but just as beauty became a bream, so gold can become a fish. For many, island life is precisely that – the call of fish. But why should thoughts revolve around fish at all, especially so much that a two-year-old island child perceives that fish can somehow give meaning to someone's life in this world? Why do the fish apparently call to the island people and how can it bring such all-encompassing joy?

Marjen: It is all thanks to my grandfather

Marjen (62) grew up in a beach village, and when she sums up that time, she says that the dearest thing to her was her grandfather. You could count on him going out to sea to catch fish every day – it was his whole nature, it was in his soul. Whenever he came back from the sea, the young Marjen ran to hug him

tightly. The desire to run into her grandfather's arms probably came from the fact that Marjen's grandmother was very afraid of the sea, and this fear was also transferred to her granddaughter's heart – but it was not the sea that she learnt to fear, but the fact that something bad could happen to her grandfather. That is why it was always necessary to hold her grandfather very tightly when he returned from fishing. In retrospect, she doesn't remember other children going to greet the fishing boat like that. "Grandfather smelled of the sea and fish. Talking about it makes me feel like I'm five years old again. I can see even now how he wrinkled his nose to feel where the wind was blowing from, to know where to move the fishing nets," say Marjen, cherishing the memory as she imitates her grandfather's wrinkled nose.

One day her grandfather and two of his companions did not return for a while, and everyone was afraid that an accident had happened. However, when they happily arrived home hours later, it turned out that the beautiful day had prompted her grandfather to sail across the bay to visit his daughter, where they had a great time together. In the end, everything was fine, but it still remains in Marjen's memory as the scariest day of her childhood.

Thinking of that time, Marjen does not remember a single day without fish to eat, and in her childhood, she considered eating fish a kind of food slavery from which she dreamed of becoming free from one day. Still, one cannot resist the call of fish, because right before her 50th birthday, Marjen bought herself a boat and started fishing herself. "I wanted to be like my dear grandfather and do what he loved so much. It is all thanks to my grandfather," she says, with a warm smile on her face. "If I could go fishing every day, I would not do anything else. I remember

“Sure, you can buy fish on the market and in the store, but the one thing you cannot buy is the feeling.”

from my childhood that women in other families did not go to the sea, but in ours, everyone except my grandmother did.” She does not think that a woman fishing is that unprecedented.

In Marjen’s world, the fish is the kind of symbol that holds memories and traditions. “While at sea, I have always thought to myself that when I meet my grandfather again one day, we will talk about fishing.”

Kalev: 600 kilometres is nothing!

Kalev (55) lives in central Estonia and, to tell the truth, nothing connected him to the sea: “I don’t like water at all and that’s why I don’t go swimming – I’m like a cat.” But everything changed a little more than ten years ago. His job briefly brought him together with an islander, Ärni, and although the work order was completed quickly, it became clear that the two of them had a good rapport. Once when I was in Hiiumaa with my friends, I had a spontaneous idea to visit Ärni – so I did just that! After that, Kalev continued to visit, and fishing became one of their common activities.

“I became interested in the sea, and now I go out to sea whenever possible. I also got a small boat licence.” Kalev describes with conviction how the sea and fishing attract him – as if someone is pushing him, but he does not know who.

Sure, you can buy fish in the market and in the store, but the one thing you cannot buy is the feeling. “It’s completely natural that you don’t catch a fish every time. Maybe you fail several times in a row, but then you catch something beautiful again – that alone is a bonus. If I didn’t get anything 20 times in a row,

Photo: Ivo Pandjuk

Photo: Meeli Küttim

maybe I would calm down and stop going, but the fish keep you hooked. And that feeling of being on the water in a boat!" he continues, enthralled. He often reaches the fishing waters of Saaremaa, and it is not uncommon for him to rearrange his work during the day in order to get out to sea in the evening. "I often feel that it is necessary to go now and then! It's like a disease or an addiction – better, but just as powerful. Even now I'm itching to get out to sea and I keep checking the weather forecast. If the weather allows, I'll be back at it in a couple of days! The 600 kilometres there and back is nothing!" Joint fishing trips like this show that the fish help keep friendships alive and pave new paths. "I dream of an old age where 90% of the time I am at sea and then I spend the rest of the time in my small house." Kalev has followed the call of the sea and the fish. He has already started on the construction of his island home.

Kätlin: You trust what comes

Kätlin (43), whose mother is from Muhu and father is from Saaremaa, has been living on Hiiumaa for 15 years now. Her husband, who is from Hiiumaa, is a passionate third-generation fisherman, and fishing has become a completely natural part of her days. Since there was no one else to go to sea in the small village by the sea, the two of them started to take out and retrieve the fishing nets together. "I really enjoy those early mornings when we go out on the boat to see if there's anything in the net. Whether there are fish or not is not always so important, because we simply enjoy the activity," Kätlin notes with satisfaction in her voice. "But if you see fish, of course that's a thrill. We have a small boat, and if you can catch 50 kilos of flounder, it's awesome!" Incidentally, Kätlin and her husband make handmade fish products from local fish, which are also available in stores in the capital, Tallinn, under the name Höbekala. Kätlin's children accompany them out to sea, and according to their mother, this provides a good opportunity to experience real life – there is a love for nature, but also a general understanding of why one thing or another is done. "It's important to care for the fish and respect it when you eat it," she explains, adding how the children's interest in fish and the sea life has deepened because of this. The family runs a

guest house on the picturesque Köpu peninsula, and although fishing is not advertised separately, guests can also go out to sea with them. "Guests are very excited about it! And that's how you come to love Hiiumaa, when you've experienced something like this," she emphasises, explaining how important it is to do something together with the locals.

"It's in my husband's blood – he needs to be either on the sea or by the sea! It attracts him and I see a change in him when he can't go to sea," Kätlin says, describing the visible restless feeling and adds that if, for example, you can't go fishing because of bad weather, you should at least take a walk by the sea. Kätlin believes that the surrounding sea affects the way of life and thinking of the island people. "The people of Hiiumaa say that 'it is what it is' – the sea makes you more peaceful and you get used to the fact that not everything depends on you, and you cannot change everything. You trust what comes," she says, summing up living in harmony with the sea in a balanced way.

Heino: The call of the fish ignite the scavenger instinct

Heino (73), from Lääneranna, was a sailor in his youth and sailed the seas of the world. Between two of these voyages, he met his future wife, who had travelled from Saaremaa to the mainland to visit relatives. After getting married and having children, he did not go back to sailing the seas and Saaremaa became his home – it has been like this for half a century now. Life on the island has kept the sea not only in his heart, but also very close in reality. “The sea invites you in with its vastness, but it must be respected and appreciated. Now I can also sense the fish calling me – perhaps the scavenger’s instinct explains it, but the sea still has its own mysterious attraction,” Heino says, convinced. In his opinion, what makes fishing fascinating is the fact that you never know whether you will catch fish or not – going mushroom or berry picking cannot induce the same level of excitement.

He considers good preliminary work to be more important than luck in fishing (i.e., a combination of good fishing gear and basic skills, as well as casting distance and reeling speed of the spinner). Of course, he also has days when he doesn’t catch a single fish or only almost catches a fish... and then it gets away at the last moment. “Not all the fish can be caught, but that doesn’t put me in a bad mood at all. I’ve even had the feeling of relief that there will be one less job afterwards.” Heino says that the fish he catches have emotions: “You reel one in and feel it when the fish bites!”

You would think that the fisherman has no shortage of different recipes, but it turns out that Heino keeps it very simple, and above all he loves salted whitefish and fried pike – fish in all its authenticity is always the main character.

You always have the desire to go fishing when the weather is nice, but you also need to take enough time to do so. Fish keep both the love of the sea and the scavenger instinct alive. “When you get into the boat and away from the beach, you feel good. You cast the first spinner and...” he is already at sea in his mind.

Kusti: I am a fish

Kusti (9) is already a passionate fisherman, and he likes the water very much: “I could swim all the time and in fact, I am a fish – my star sign is Pisces.” He does not know of other children who are as interested in fishing. “It’s exciting! I never know what will appear under the water – if at all or how big?! It’s an addiction – a kind of useful addiction. My brothers took me fishing, taught me, and now it’s like this!”, Kusti says, concrete in his life wisdom. Of course, you have to have free time to go fishing. “I would like to be ‘sick and off school’ in the spring so that I could start fishing in the morning.”

He thinks that fishing is actually a good change for his mother and father, and he has even gone fishing with his grandmother. Although his mother, Sille, does not come along as much as his father, she also has her own story about fishing; she organises a roach fishing competition for children and young people called Lõve Lust, which has already been a tradition for ten years.

When asked what the most exciting fishing trip has been, Kusti answers that all fishing is exciting, but he also gives one example: “When fishing for pike with a lure, it seemed that the lure got stuck to the bottom. My big brother came to help me loosen the lure, but then the “bottom” started swimming around the boat... Pike, 4.08 kilograms – the biggest I’ve caught so far! The scariest experience was in Sweden, when a salmon as long as I am tall was pulled into the boat.”

Kusti can also clean fish himself. “I can even make perch fillets. We have a rule at home – whoever catches, cleans. My older brothers sometimes caught so many fish that our mother and grandmother could not clean it all themselves, so this rule was made.” In the spring, he likes to catch roach the most, and in winter, pike. It can be done right after school because he lives by the river.

Apart from the fact that fish keep the young fisherman busy, Kusti thinks that all people should eat fish because it is tasty and keeps a person healthy. Can you ever get tired of fishing? “No, not even if there are no fish. And if there are no fish, you think about what could be done differently – whether to change the worm or move to another place.” Fishing has taught him to always find solutions.

A biography compiled from fish stories

Fishing has even been considered a metaphor for life. Just like fishing, a good life requires timing, preparation, equipment, skill, patience, and luck, as well as the ability to tolerate failure, not to lose faith, and accept the inevitable. When living on the islands, this comparison between life and fishing is even sharper

“I would like to be ‘sick and off school’ in the spring so that I could start fishing in the morning.”

and stronger, because the island’s inhabitants are always at sea – or rather in the middle of the sea – and live side by side with nature. The passion for fish that has appeared in people’s stories can rightfully be considered a passion for life. What’s more, “kala” (fish) is one of the oldest words in the Estonian language, and every Estonian has at least a little passion for fish. Near the sea, this sometimes incomprehensible and strange passion tends to blossom – occasionally quite surprisingly, but always captivatingly and satisfyingly.

To answer the question of what makes island life unique and special, we have come quite close to the secret... If you rearrange the letters in the word “saareelu” (island life), the secret reveals itself – ‘elus aare’ (living treasure) is the perfect description of the island life.

More information about fish and fishery on the islands: hiiumaa.ee & visitsaaremaa.ee.

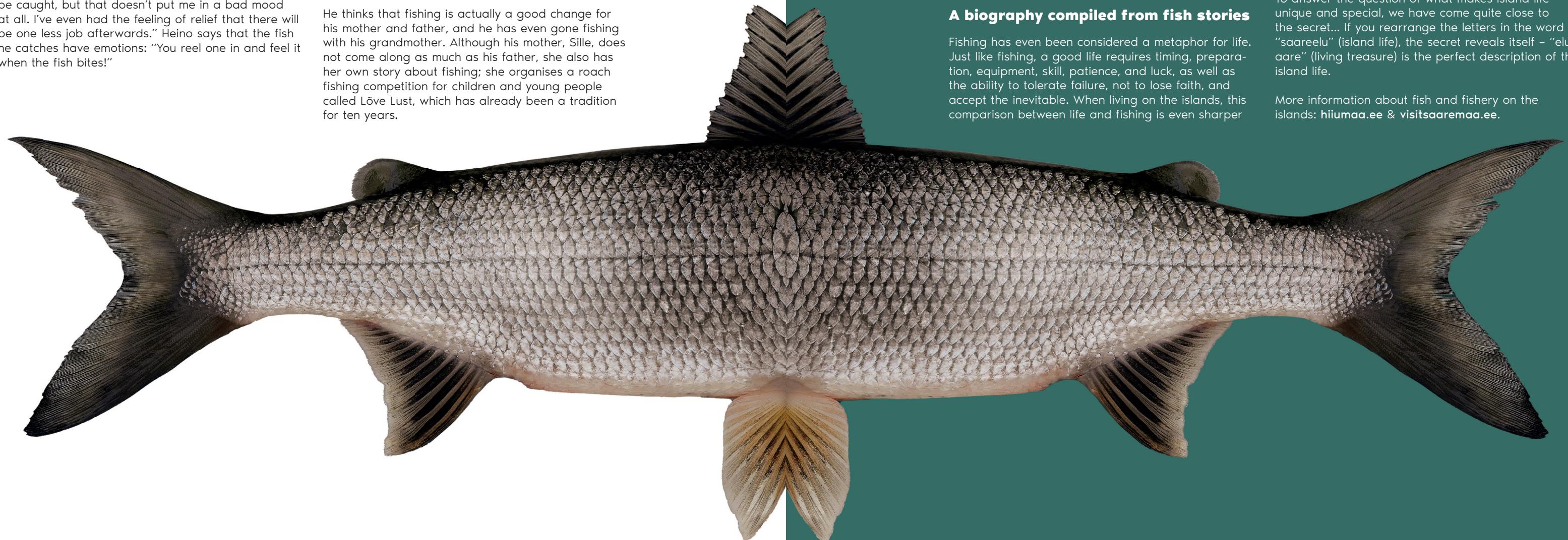

Foto: Priidu Saart

Saarlased ja hüdlased leiavad ikka, et just nende saartel on kõik asjad paremad. Kuid on midagi, mis naabersaarel paremini on, ja selles on nad ühel meeles – naabritega on teisel saarel rohkem vedanud.

Saaremaa and Hiiumaa people both believe that everything is better on their own island. But they agree that there is one thing that the neighbouring island has had better luck with – they have better neighbours.

Müstilised lood aegade tagant

Autorid: Maret Soorsk, Kadri Kirikal

Põlvest põlve on levinud legendid, pärimused, muistendid...

Foto: Marko Palm

K

uidas neid lugusid ka nimetataks, need selgitavad ja lisavad värvit ammustele sündmustele, nähtustele, mingite asjade ja kohtade tekkelugudele. Mõnikord on neid rahvajutte edasi räägitud lihtsalt meeleslutuseks ja kuulajates põnevuse tekitmiseks. Üsna sageli on üheks legendide allikaks mõni kummaline paik või keskaegne ehitis ja seesuguseid leidub meite saartel omajagu.

Saladused Kuressaare lossimüüride vahel

Kahtlemata on Kuressaare lossi üheks tuntumaks legendiks lugu „sissemüüritud rüülist“. Nimelt olevat 1785. aastal linnuse plaani koostamise ajal avastatud sisehoovi idanurgast kinnimüüritud ruum. Pärast seina lammutamist avanenud vaade väikesesse keldrisse. Selle keskel olnud laud tühja kannu ja leivapuruga. Laua taga toolis aga olnud mehe luukere. Põnevale leiuile saadud hiljem mingitest allikatest ka selgitus. Koletu tegu oli aset leidnud 16. sajandi alguses, kui Saaremaal hakkas levima protestantlik usulikumine. Katoliikliku Saare-Lääne piiskopi palvel saadetud Saaremaale Hispaania päritolu inkvisitorist munk, kes pidi piiskopi uuest usust nakatunud alamaid korrale kutsuma. Ka vastaspool asunud kohe tegutsema. Juhtunud nii, et munga teele sattunud ikka ja jälle üks kaunis nei. Lõpuks karm inkvisitor armunudki, sattudes nii vastuollu tsölibaadi nöudega, mis keelas igasuguse suhluse vastassugupoolega. Lugu tulnud ilmsiks ja kompromiteeritud neiu saadetud Kaarmale, kus legendi järgi asunud nunnaklooster. Armuvalus mungale pakutud kohe lähkelt „abi“. Nimelt lubatud tema kiri leivakannikasse peita ja kloostrisse armastatu käte toimetada. Kiri oli aga kui piisav asitõend viitud hoopis piiskopi käte. Saanud aru, millega tema abi-

Beglaubigte Kopie von dem als Originalzeichnung in der Familie von Herber aufbewahrten Briefe. (vgl. Schriftgelehrte vom 11. März 1899)

line tegelikult hakkama saanud oli, käskinud piiskop munga elusalt keldrisse kinni müürida. Mitu sajandit hiljem avastatud skelett oli väga hapraks muutunud. Kuid enne, kui see tolmuks pudenes, jõudnud kohalik kooliopetaja selle üles joonistada. Saaremaa Muuseumi kogus on üks dateerimata joonistus sissemüüritud rüülist. Sellest on alates 19. sajandi lõpust publitseeritud suur hulk erineva kujundusega postkaarte.

Meie sissemüüritud rüülist on veel teine versioon. See lugu jutustab noorest rüülist X, kes jäänud pärast järekordset sõjakäiku kadunuks. Tema noor kihlatu otsustanud pärast surmateate kättesaamist nunnaks hakata, et hukkunute hingerahu eest palvetada. Aastad läksid ja surnuks tunnistatud rüütel tulnud ühel päeval koju. Kuulnud nunnaelu elavast pruudist, otsustanud vapper mees oma kurva saatusega leppida. Ühel kuualal suvepäeval sattunud rüütel ringi ratsudades kloostri lähedusse, kus näinud nunna kaevust vett võtmas. Lähemale minnes tundnud kunagised kihlatud teineteist kohe ära. Noored teadsid, et juhtunut ei saa tagasi pörata ja läksid lahku. Kuid armastus sundis neid uesti kokku saama. Lõpuks otsustanud noored laevaga Roots'i põgeneda. Üks öist põgenemist pealt näinud nunn teatanud sellest otsekohe piiskopi ratsameestele. Önnituseks ei pääsenud laev tol ööl tugeva tuule töttu merele ja noored võetud kinni ning viidud

piiskopilinnusesse kohtu ette. See otsustanud rüütlitunnna rõövimise eest elusalt lossi sisse müürida. Nunn ise aga pandud takusesse kotti ja visatud sinna, kus meri oli köige sügavam.

Lossist on teada veel mitmeid lugusid. Üks räägib Aleksi Kaljo tähendusrikkast unenäöst. Aleksi Kaljo (1864-1932) oli kahel korral ametis lossivahina – sajandi alguses ja aastatel 1927-1932. Ametilt maaler, kavandas ta muude tööde seas linnuse peakorruse ristikäigu raidvapid ja tema tehtud on ka seina-maalingud. Kord teinud Kaljo lossi keldris (endine näitusesaal esimesel korrusel) väikest lõunauiakut. Ühtäkki näinud ta, kuidas läbi keldri akna tuleb sisse seitse paari valges rüüs lossipreilisi, nende taga rüütel suure möögaga. Kaljo küsinud, mida võörad soovivad. Rüütel näidanud ühe väiksema körvalruumi suletud uksele ja protsessioon liikunud selle poole. Viimasel hetkel joudnud Kaljo küsida, kus piiskopi kuld on. „Sada aastat,” vastanud rüütel ja seltskond oli kadunud. Järgmisel hetkel märganud Kaljo, et seisab keset keldrit, käes kõver roostetanud nael, mis oleks pidanud körvalruumi ust kinni hoidma. Saare-Lääne piiskopkonda peeti omal ajal jöukaks riigikeseks. Kui viimane piiskop müüs oma piiskopiameti ja -riigi 1559. aastal Taanile, pidi ta vastutasuks saama 30 000 taalrit. Selle kulla saatus on vahetavahel ikka mõne meeli erutanud. Kahjuks on teadmata, mis aastal maalermeister seda und nägi. Nüüd ei tea ju, kas õige aeg on juba möödas või suur varandus alles ootab oma leidjat.

Kaali järvemüsteerium

Kaali järv, mida ümbritseb plokkidena lahti murdunud ja kohati lausa püstloodi paikunud dolomiidikihtidest vall, oli juba ammusest ajast nii kohalikele kui sisserändanuile suurt huvi pakkunud. 1923. aastal kirjutati kohalikus ajalehes: „Loodusime iseärasust, mida Kaali järvekald pakub, leiab vast tervel maakeral vähestel kohtadel.“ Läks veel üle kümne aasta, enne kui lahendati arvukate legendidega seotud Kaali järvete tekke tegelik põhjus. Selgus, et see pisut kummalline vee-kogu asub meteoriidikraatris.

Mis puutub legendidesse Kaali järvete tekkeloo kohta, siis olenemata sündmuste käigu erinevatest variantidest, oli konkreetne põhjus ikka ja alati üks – järv tekkis pärast ebaloomuliku abielu sõlmimist venna ja õe vahel.

Ühes Kaali järvete tekkeloos räägitakse uhkest lossist mäetipul, kus elanud Saaremaa ja selle naabersaarte valitseja. Rikas Saaremaa meelitas vallutajaid. Lõpuks tulnudki rootslased suure laevastikuga ja saare hõivanud, mille käigus langenud ka valitsejapaar. Neist jäädvud maha kaks last. Tütar, kes oli alles rinnalaps, kadunud jäljetult. Poeg võetud Rootsiga kaasa. Jöudnud täiskasvanuikka, saatnud kuningas noormehe kodusaarele tagasi, kus ta asunud elama taastatud lossi mäetipul. Ühel päeval ringi ratsutades kohanud

kuningapoeg imekaunist neidu, kellesse armunud esimesest pilgust. Saanud teada, et neiu isa on surnud, aga ema elavat ühes talus, otsustanud ta kohe sealsamas ema üles otsida. Ema ehmatust olnud suur, kui kuulnud noormehe soovist tema tütre abielu. Lõpuks avaldanud naïne saladuse, et tema olevat tegelikult neiu amm, kes lapse omal ajal päästis ning neiu ja noormees on tegelikult õde-venda. Ilmsiks tulnud saladus ei suutnud takistada kuningapoega oma õega abiellumast. Jaanipäeval pandudki püstti nii uhke pulmapidu, millesarnast poldud varem nähitud. Kohale olid sõitnud ka kõik tähtsamad inimesed Rootsist. Keset pidu, kesköl, kostnud kohutav pauk ja mäetipp koos lossiga kadunud suure mürinaga maa pealt. Järgi jäänud vaid väike järv kivirahnudest vallide vahel.

Panga pank ja merejumalad

Ainest legendidele on andnud ka Pang (küla nime järgi) ehk Mustjala (kihelkonna nime järgi) pank. Siinest järsakust visatud alla loom või inimene näkile ehk siis merejumalale, et see rohkem inimesi ei uputaks. Mari kakk – nii nimetatud ohvritalituse kohta. Meri kohisenud siin alati nii, nagu läheks kohe-kohe vägevaks tormiks. Hiljem, veel 19. sajandilgi, oli vette valatud ölut.

Foto: Marko Palm

Kord keeldunud üks isa oma last ohverdamast. Viimases hädas heitetud pangalt lapse asemel merre lammas. Niimoodi saadud lõpuks sellest võikast kombest lahti.

Üks legend räägib laevahukust maretapäeval (rahvakalendritähtpäev, mida peeti 13. juulil). Meeskonnast pääsenud ainult jutlustaja. Ta lasknud täntüheks ehitada kabeli, mille tornis säranud kuldne kala. Lisaks töötanud jutlustaja, et kui külaelanikud maretapäeva ei tähistata, võtab pank ohvri – kas looma või inimese. Nii peetudki igal maretapäeval jumalateenistust, pärast aga pidutsetud. Ajapikk oli kabel lagunenud, kellad viidud Hiiumeale. Vana kabelikohta mäletatud veel 19. sajandi keskelgi ja siin käidud jätkuvalt palvetamas, joodud viina ja seda viidud paadiga ka merele.

„Siinest järsakust visatud loom või inimene alla merejumalale, et see rohkem inimesi ei uputaks.“

Muhu salapärane Rässa lõkits

Muhu saarel Rässal on kohalikke juba aastakümneid kimbutanud saladuslik lõkendav tulekera ehk kohalike keeli lõkits. Mitmed on Rässa lõkitsat nänitud, väidetavalt olla see inimesi ka kangeks ehmatanud. Lõkitsaga keegi kokku põrgata ei taha, ehki pole päris selge, mida too teeb. Kera liigub hüplevalt – kord veerevat mööda kiviaedu, kord hõljuvat mere kohal või suisa puulatvades. Tema liikumiskiirus olenevat tuuest ja kohata võib teda valdavalt augustis, vaid üksikud tunnistajad on rääkinud sügisest.

Rässal on olemas ka kivi, mille lõkits olevat tükkiideks rebinud. Toona tundus kohalike sõnul, nagu midagi põleks mereärsel karjamaal. Lähemale jõudes paisatis, nagu kivi otsas oleks olnud suur lõke, mis korraga

“ Muhu saarel Rässal on kohalikke juba aastakümneid kimbutanud saladuslik lõendav tulekera ehk kohalike keeli lõkits. ”

kärgatas, nii et kivi mitmeks tükkis lendas, ja tulekera haitlus sedamaid. Löhkine kivi on Samba säarel tänini alles. Omal ajal on seda uudistamas käinud ka Eesti Teaduste Akadeemia teadlased, kel lõkitsat ennast näha ei önnestunud.

Paranormaalseks pole lõkitsat siiani tembedatud – see arvatakse olevat haruldane loodusnähtus. Seda on peetud keravälguks, kuid see ei selgita kivi purunemist. Maailmas on olemas mitmeid seletamatu energiaga kohti, kõige kuulsam seesugune on ilmselt laevu ja lennukeid hukutav Bermuda kolmnurk. Ehkki väiksem, arvatakse ka Rässa olevat üks taolistest energeetilistest paikadest.

Poolkuradist vägilane Must-Mart

„Musta-Mardi mägi asub Muhu saarel Paljaaru riigimetsa lächedal Rootsivere ja Igaküla ühisel karjamaal” – nii seisab Arne Vinkeli 2009. aastal ajakirjas Keel ja Kirjandus ilmunud artiklis, mis Muhu kuulsast

Mustast-Mardist pajatab. Paiga kohta liigub rahva-suus ikka tondi- ja vaimulugusid. Must-Mart arvatakse olnud muhulaste vägimees – omamoodi Vanapagan-inimene, kes töi Soomest Muhusse hiigla kivimüraka, tahtis Muhest kaevata läbi laevedate ja Põrisse teha põrgut.

Vinkeli kirjapandu järgi olla Musta-Mardi mägi tekkinud suure katku järel, kui Muhumaa olnud inimestest ja loomadest tühji. Kohal, kus praegu asub Väiküla, olnud katkust veel järelle jäänud üks hobusekronu ja seda tahtnud hundid heaks võtta. Aga ajal, mil hundid parajasti hobuse kallale asunud, sattunud sinna ka keegi mees, kes olnud pool kuradit, pool inimest. Kuna hunt ja vanakuri on maailma algusest peale üksteisele suured vihavaenlased olnud, alanud kohe metsik jaht. Mees-kurat, kes polnud keegi muu kui Must-Mart, jooksnud ühe joonega Lehtmetsa külla, kust seisnud veel katkust puutumata „Nagivälja” talu, ja hüpanud tolle talu kaevu. Peremees Naiu juhunud aga seda pealt nägema, kutsunud mehe kaevust välja ja pakkunud talle paremat pelgupaika oma maja all. Must-Mart pidanud heategu meeles ja hakanud Naiut aitama, kuni „Nagivälja” koht saanud jöukaks.

Naiul olnud seitse poega ja kaks tütar. Tütre Maretikosis Must-Mart endale. Pulmad olnud suured ja vägevad. Tantsu uhatus nii, et maa vajunud ja vesi Keinastu-Koguva vahele maaribale pritsinud, mille töttu nn Keinastu leel alatas piiskumisi vesi peal seisab. Siis hakanud Mart naisega koos varandust koguma. Korjanud ja korjanud, kuni raha saanud selline hulk, et seda polnud enam kuskile panna. Nad otsustanud siis raha maha matta ja peidukohale hiigla kivi varjuks peale muretseda. Tolle toonud Mart Soome pangast ajujääga Muuhumaale. Mardi vennad saanud aga varandusest haisu ninna ja himustanud seda endale. Et joud neil suurele kivimürakale peale ei hakanud, teinud nad tule ümber kivi, et seda lõhkuda. Veel praegugi seisab Muhi Tammiski nukil hiiglaslik kivimürakas, nn Mustkivi, ja võib-olla on selle all ka Mardi varandus leidjat ootamas.

Mustal-Mardil olla Naiu järeltulijatega palju plaane ja sekeldusi olnud, millest lugusid jutustatakse omajagu. Näiteks olla tal tulnud tuju põrgut kaevama hakata. Ükski tegevustest, mille ta ette võttis, ei joudnud aga õnneks või kahjuks lõpuni, nii ka põrgu kaevamine. Põri (Põrgu) madal, vesine Heinamaa Väikse väina Saaremaa-poolsel kaldal asub aga veel praegugi alles, samuti Mardi poolt hunnikusse loobitud muld, mis tundut Kuutrimäe (Kuradimäe) nime all. Nii ongi nood vaid lugudeks jäänud, ent saartel ringi kolades võib neid sobivas kohas viibides meelde tuletada.

Tales as old as time

Authors: Maret Soorsk, Kadri Kirikal

From time to time, legends and tales have been passed on from one generation to the next...

Photo: Martin Jakobson, approx. 1925-1929. SA Saaremaa muuseumi fotokogu.

H

owever we prefer to call these stories, they often arise as means to explain mysterious occurrences, the origins of various places such as medieval buildings, and add colour to events that took place a long time ago. Sometimes, these tales were simply told for fun and to arise excitement in listeners. There are plenty of stories like these on our islands.

Secrets within the walls of Kuressaare castle

One of the most famous is the tale about the castle's walled-in man. It is said that when drawing the plans of the castle in 1785, a closed space was found in the eastern corner of the courtyard. After tearing down the walls, a small cellar was discovered. In the middle of the cellar was a table with an empty carafe and some breadcrumbs. Behind the table, there was a man's skeleton sitting on a chair. After some research from several sources, an explanation for this strange scenery was found. This monstrous event took place at the beginning of the 16th century when the Protestant religious movement began to spread in Saaremaa. An inquisitor monk of Spanish origin was sent to Saaremaa at the request of the Catholic bishop of the Saare-Lääne diocese, who had to ensure order among the bishop's subordinates who were tempted by the new religion. A beautiful

“After tearing down the walls, a small cellar was discovered.”

girl crossed paths with the monk time and time again. Eventually, the strict monk fell in love. This contradicted the celibacy requirements of his position, which forbade all interaction with the opposite sex. Their love became apparent, and the compromised girl was sent to a convent in Kaarma. The lovesick monk was kindly offered some help. He was promised that if he wrote a letter to the girl he loved and hid it in a loaf of bread, it would be delivered to the girl. The letter, however, was enough evidence of his guilt and was instead delivered to the bishop. Once the bishop realised what his subordinate monk had done, the bishop ordered the monk to be walled in the cellar alive. A few centuries later, the skeleton had become very fragile. Before it scattered to dust, a local teacher managed to sketch it. Today, Saaremaa Museum has one undated drawing of the walled-in man. Since the end of the 19th century, countless different postcards about the drawing have been published.

There is another version of the walled-in knight. It's a story about a young knight who went missing after a war mission. His young fiancée decided to become a nun after receiving notice about his alleged death to pray for the peace of his soul. Years had passed when the knight who had been pronounced dead returned home. After hearing about his fiancée serving as a nun, the brave man decided to accept his sad fate. On one hot summer day, he happened to be riding his horse around the convent where she lived and saw her taking water from the well. When he went closer, the two lovers recognised each other immediately. They knew they couldn't undo what had happened and parted ways at first, but their love was powerful and made them meet again. Eventually, they decided to escape together and sail to Sweden. However, one of the nuns saw them running away together and told the bishop's cavalry. Unfortunately, the wind was strong that night and the ship had not

Foto: Priidu Saart

been able to set sail. The cavalry arrested the couple and brought them to the castle to face trial. There, it was decided that the knight was to be walled in alive for kidnapping a nun. The nun, however, was put in a large sac and thrown across the cliff where the sea was the deepest.

There are many more tales about the castle. One tells a story about Aleksei Kaljo's insightful dream. Aleksei Kaljo (1864–1932) worked as the castle guard at the beginning of the 20th century and then again from 1927–1932. He was a painter by profession and among other works, he designed the coat of arms of the crucifixion on the main floor of the castle and made the wall paintings as well. Once, he was taking a nap in the basement of the castle. Suddenly, he saw seven pairs of castle ladies in white robes entering through the basement window, followed by a knight with a big sword. Kaljo asked what the strangers wanted. The knight pointed to the closed door of a smaller side room right next to where they were and the procession started making their way towards it. At the last moment, Kaljo managed to ask where the bishop's gold was. "A hundred years", said

the knight as the intruders vanished. Kaljo suddenly noticed he was standing in the middle of the basement, holding a crooked rusty nail which should have been holding the side room's door. The diocese of Saare-Lääne was once considered a wealthy state. When the last bishop sold his bishopric and state to Denmark in 1559, he was to receive 30 000 Thalers (Prussian Currency) in return. The fate of this gold has occasionally excited some minds. Unfortunately, it is unknown in which year the painter had this dream. We will probably never know if the right time has already passed or if the great fortune is yet to be found.

The mystery of Lake Kaali

Lake Kaali, which is surrounded by Kaali Järv and a rampart of dolomite layers that have been broken apart in blocks (and at times look like they were thrown vertically) has always captivated both locals and visitors. In 1923, a local paper wrote: "There are not many places in the whole world that would offer such unique natural wonder as the shores of Lake

Kaali do". It took well over ten years before the true origin of the mysterious Lake Kaali was finally uncovered. It turns out that this somewhat odd lake lies at the bottom of a meteorite crater.

As for the myths that revolve around the lake's origin, no matter the variations, the stories always come to the same conclusion – the lake arose after an unnatural marriage between a brother and a sister was formed.

One of the origin stories reports about a majestic castle on top of a hill, where the ruler of Saaremaa and its neighbouring islands lived. Wealthy Saaremaa lured in many conquerors. Finally, the Swedes came with a large fleet and conquered the island. In the process, the ruling couple was killed. Their two children were left behind. The younger one, a daughter who was still a nursing baby, disappeared. The son was taken and brought back to Sweden. Once he was grown up, the king sent the young man back to his home island, where he was to take his place in the castle on top of the hill. One day, when he was riding around, he met a beautiful young girl and fell in love at first sight. When he found out that the girl's father was dead, but her mother lived in a cottage nearby, he decided to find her mother to ask for the girl's hand in marriage. The mother was frightened when she heard about the young man's plans. She finally shared her secret and said she was a wet nurse who had saved the baby, and that the young couple were long-lost brother and sister. However, this revelation did not prevent the young man from marrying the girl. Their wedding party was lavish like no other and was held on Midsummer's Day. All of the most important people from Sweden attended. In the middle of the party, at midnight, there was a terrible big bang

"The lake arose after an unnatural marriage between a brother and a sister."

and the top of the mountain together with the castle disappeared from the Earth with a great roar. What was left was only a small lake between the ramparts of boulders.

Panga cliff and the gods of the sea

Panga (named after a village) or Mustjala (named after the parish) cliff has been the source of several tales. It is told that animals or people were thrown off the cliff as offerings to the gods of the sea to prevent people from drowning at sea. The place for offerings was called Mari Kakk. The sea has always roared here as if it would turn into a storm at any minute. It was as late as the 19th century when offerings were still given, but in a form of pouring beer into the sea, for the gods.

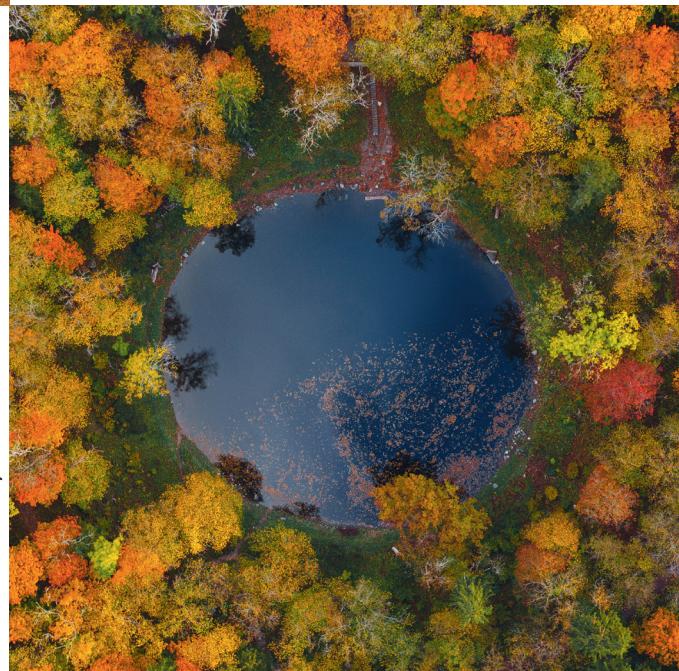

Foto: Evolumina, Visit Estonia

Kaali järv, Saaremaa

Foto: Martin Jakobson, approx. 1925-1929.

There was once a father who refused to sacrifice his child. As the last resort, he threw a sheep over the cliff and into the sea instead of his child. That way, this sinister tradition was finally broken.

There is one story about a shipwreck, in which the whole crew besides the preacher was killed. The sole survivor had a chapel built, which had a golden fish shining in the tower. He also swore that if the village people didn't celebrate the shipwreck anniversary, the cliff would claim a victim - either an animal or a human. And so, each year a service was held on July 13th, on the anniversary of the shipwreck. After the service, a party was held. In time, the chapel was ruined and its bells were brought to Hiiumaa. The old chapel location was still remembered in the middle of the 19th century and people would continue to come here to pray, and drink vodka and pour liquor down to the sea gods as well.

Muhu island's unexplainable Rässa lökits

On Muhu island, in Rässa village, an unexplainable flaming fireball - or lökits as it is named - has bothered locals for decades. Many have seen it. Some claim it has frightened people so much that it has petrified them. No one wants to bump into it, although it is not quite clear what it does. The fireball bounces when it moves - at times it rolls along the dry-stone walls, at times it floats above the sea or even in the treetops. Its speed depends on the wind and it can mostly be seen in August. Only a few witnesses have spoken about autumn.

In Rässa village, there is a stone that the mysterious fireball has torn apart. Back when it happened, locals described it as if something was burning on the pasture by the sea. As they came closer, it seemed as if there was a fire on top of a huge rock that exploded. The stone fell into several pieces and the fireball suddenly vanished. This broken stone can still be found in Samba. At one point, researchers from the Estonian Academy of Sciences came to see the stone, but they never managed to see the fireball.

Nevertheless, it has not been declared paranormal - it is thought to be a unique natural occurrence. Some have thought that it is ball lightning, but that wouldn't explain how the rock broke. There are plenty of places in the world that have unexplainable energy, the most famous of which is probably the Bermuda triangle. Although considerably smaller, Rässa village on Muhu island is thought to be one of them.

The half devil, half hero Must-Mart

In Aarne Vinkel's 2009 article about the famous Must-Mart (black Mart - ed) published in "Keel ja Kirjandus" magazine, he claims that the hill of Must-Mart still exists on Muhu island, near to Paljaaru state

**"The hill of
Must-Mart
still exists on
Muhu island."**

forest, on the common pasture of Rootsivere and Igaküla villages. Several tales exist about the hill. One thing they all have in common is that Must-Mart was thought to be a kind of hero of the Muhu people: half-devil and half-man, who, for example, brought a huge stone here from Finland, who wanted to dig a fairway through Muhu island, and who attempted to dig a way to hell in Pöri village.

According to Vinkel's writing, the hill of Must-Mart was created after a great plague, when nearly all people and animals were wiped from Muhu. In the location of today's Vöiküla, there was still one horse that had survived the plague, and the wolves wanted to eat it. Right when the wolves were attacking the horse, a half-man half-devil happened to be there. As the wolves and the devil have been enemies since the beginning of time, a wild hunt for the half-devil began. The half-man, no other than Must-Mart, ran to Lehtmetsa village to seek shelter at the Nagivälja farm that was still untouched by the plague and jumped in the well. The master of the household called Naiu happened to witness it, called the man out of the well and offered him a better hiding place underneath his house. Must-Mart remembered his kindness and helped him out until Nagivälja became a wealthy farm.

Naiu had seven sons and two daughters. Must-Mart married one of the daughters named Maret. The wedding was grand, and guests danced so hard that the land sunk a little and water was splashed on the narrow land strip between Keinastu and Koguva. This is allegedly why there is constantly some water on Keinastu (also known as Kõinastu) islet even today. After the wedding, Must-Mart and his wife started gathering their fortune. They gathered it until they had so much money that they had nowhere to put it. Then, they decided to bury it and cover it with a giant rock - the rock that Must-Mart brought with the help of drift ice from the cliffs of Finland. Mart's brothers somehow found out about his treasure and wanted it for themselves. As they couldn't move the rock, they made a fire around it in an attempt to break it into smaller, moveable pieces. There is still a huge rock at Tammiski peak called Mustkivi (black rock - ed) and who knows - maybe beneath it there is a fortune that awaits its finder.

Must-Mart has said to have had many plans and entanglements with Naiu's children that have been the foundation of many stories. For instance, at one time, he felt like digging to hell. However, he didn't manage to realise most of the ideas he came up with. Digging to hell was no exception. Pöri village was situated on low grounds - the watery meadow still exists on the Saaremaa's side of the strait, as well as the dirt that Mart threw in the process of digging, which is now known as Kuradimäe (the Devil's hill - ed). The tales of Must-Mart are just tales, but when travelling around the island and stumbling upon certain places, it might be fun to remember them.

Pudelikiri saarelt

Autorid: Mihkel Urmel, Piret Eesmaa, Raul Vinni

**Mererannas seistes
võib aeg-ajalt juhtuda,
et leiad kaldale uhutud
pudeli.**

E

t rannad tuleb hoida puhtana ja uudishimu on suur, nöpid pudeli kindlasti üles. Teinekord peituvald neis omanäolised aarded – pudelikirjad. Neid tuleb ilmtingimata lugeda, sest nad võivad juhatada abi ootava hädasoli-jani. Vahel kannavad nad üle vee aga hoopis küllakutset, tervitavad vanu sõpru ja toimivad mõttelise sillana, mis saarte elanikke ühendab.

Õigupoolest võib üks pudelikiri suisu maailmarahvaid ühendada ning erinevaid paiku üsna väiksele alale kokku tuua. Lääne-Eesti saartel on palju imelisi paiku, mis panevad sind tundma, nagu oleksidki laias maailmas. Ühe „hingetõmbega“ võid käia ära Italias, Hollandis, Suurbritannias, Aafrikas, Kariibi mere saartel ja Rootsiski. Ning kes on kord rändamas käinud ja nänud maailma ja mõnda, sel jääb üle vaid nõustudes töde-dä - jah, kodus on ikkagi kõige parem. Kõik, mida vajad, on ju siinsamas olemas.

57° 48' N, 23° 15' E
57° 48' N, 23° 15' E

**Pudelikiri leitud mandri rannikult,
Häädemeestelt**

57° 48' N, 23° 15' E

Sina, kes iganes selle pudeli leidsid – tänu! Olen sattunud merehätta ning looden, et keegi leiab mind selle pudelikirja abil üles. Et mu siia kummaliisse kohta sattumise lugu on pikem seiklus, alustan kohe asukoha kirjeldusest.

Ärkasin liivarannal. Mölemal pool on täiesti tühi para-diisirand, kohati koolduvad puud vee kohale väikest varju andes, aga muidu pilvitu ja kuum nagu lõuna-maa puhkuse sel. Ringi kõndides sain kohe esimese vihje laulvast liivast – alguses ei möistnud, millega tegu. Lõpuks koitis. Takseerisin ümbrust ja lähemalt ou-korda analüüsides sain aru, et olen vist kuskil Kariibi mere saarel. Silmapiiril olid merel mingid kalamehed, püüdsin nendele midagi karjuda, aga nad olid liig kaugel. Leidsin rannaliivalt sinise valge ristiga ran-nalina, ölgkübara, raamatu ning päikseprillid – kuna omanikku lähedal ei näinud, jätkasin liivas sahistamist. Proovisin veel kord, nüüd juba oma vigases hispaa-nia keeles karjuda, aga merele ikka ei kostnud. Loin käega ning komberdasin rannast metsa poole – ehk jõuan asustuseni, kus leian süua-juua ning abi. Natuke olin önnelik ka – ma polegi Lõuna-Ameerikas puhkusele käinud.

Lõpuks avastasin väikese ja käänulise metsaraja üles-all auknaid mööda looklemas teadmatus suunas. „Kõik rajad peaksid ju kuskile joudma, tuleb vaid kannatlik olla ning edasi minna,“ mötlesin. Mingi aja pärast hakkas läbi palmipuude paistma ka küla. Õigu-poolest olid need männid, mis tundus Lõuna-Ameerika kohta kummaliine. Küla oli samuti naljakas, justkui sajanditagune lugu. Ei meenunudki kohe, mis see on, aga miskit oli väga tuttavlikku. Hoonete ja kilkavate laste järgi sain lõpuks aru – ahjaa, Rootsi või Ahvena-maa või midagi sellist. Täielik Bullerby küla, isegi koer oli sama, mis raamatust veel meeles. Kaevu äärelt leidsin veel sooja õunapiruk ning kuna kõht oli juba väga tühj, siis loputasin selle värske kaevuveega alla. Astusin teelee, et lehvitanud ühele naaberaia tüdrukust, kui selle peale auto mu körval peatus – sõitjad vist arvasid, et häälletan. Viibati taha, kasti poole, kuhu ka kuulekalt kohe ronis. Kuskile vast ikka välja jõuan. Rootsit keelt ma ju ei oska, seega väga ei pingutanud selgitada, mida vajan.

Mehed olid löbusas meeolelus ja nähtavasti just kalalt tulnud või kalale minekul – auto kast oli igata-hes kõiksugu võrgukraami täis ja selle peale oli mul mugav end pikutama seada. Masin joudiski sõita

vaid hetke, kui juba olimagi sadamas. Suur sagimine, nagu oleksime kuskil sururlinnas! Lähemal vaatlusel oli seal vaid paar meest kalakastidega askeldamas, taamal laev sadamasse saabumas ja paarkümmend kohalikku lehvitas. Olin kogu rännakust nii väsinud, et soovisin end kohe körvalolevas rannas turgutada ning hüppasin ennastunustavalalt vette. Taamal nägin hülgeid – pead veest väljas. Lähemale ujudes möist-sin, et tegu on vist näkineidudega. Jäin neid imetledes lummatult lainesse ulpima, kui nad järsku kaldakaljule hakkasid ronima. Möistsin, et tegu oli siiski lihtsalt nei-dudega. Kohalikud tüdrukud ronisid üle sadamakividе ning astusid kummaliisele laevale, kust juba muusikat ja huilgamist kostis. Otsustasin järgned, küllap seal leian ka abi. Selline olukord siis – kindlasti Taani. Olen neid vabameelseid taanlasi varemgi kohanud ja õnneks oskab enamik end vähemasti inglise keeles väljendada.

Ronisin veest välja, raputasin vee maha ja riietusin kii-ruga. Veel jooksu pealt särki selga tömmates torma-sin laeva suunas. Oli näha, et see kõige pikem mad-rus seob juba köosi lahti. Või otsi – mida iganes need meremehed alati seovad. See võis olla mu ainus ja viimane pääsetee tagasi koju! Viimasel hetkel astusin laevale, kõik loksus vaikselt. Õnneks ulatati mulle käsi ja hiivati mind sisse, kui reeling me taga juba sada-mast kauges. Olin jooksust hingetu, noogutasin vaid tänutäheks kellelegi. Mu segadust ja hingeldamist vist hoomati, sest järsku ilmus justkui ei kuskilt maailma kõige suurem ja värvilisem kokteil! Rüüpasin ja tundsin kohe nii suurt lõdestust, et vajusin kott-tooli istuma. Pobisesin vaikselt moka otsast „Thank you“, aga muu-sikarütmide taustal ei kuulnud mind keegi. Laev lõikas juba hoogsalt mööda siledat vett ning tekil oli tants täies hoos. Otsustasin, et mis seal ikka – parem juba naudin sõitu!

Pööraselt tore reis oli – tantsisime, jõime ära liitrite kaupa vett ja värvilisi kosutavaid jooke, hammustasi-me snäkke, mis viisid keele alla, ning naersime nagu oleks meid, laevalolijaid, komöödiaseriali publikuks palgatud. Ühel hetkel sain aru, et laev hakkab tiiruga tagasisadamasse joudma. Sadamakaitl lugedes silti RUHNU. Alguses ei taibanudki, mis koht see olla võib, kui lõpuks koitis – see on ju paljudest lugudest tuntud Planeet Ruhnu! Nüüdseks on mulle selge, et pean siin veel mingi aja „merehädalisen“ veetma, seega kes iganes selle kirja leidis – palun ärge kiirustage mulle appi! Piisab, kui teataate mu kodustele-tuttavatele, et kõik on hästi ja ärgu muretsegu. Või mis – teatage, et siin on suurepärane! Mul on Ruhnu sündroom ja see on ok.

M.E.

Leitud Saaremaalt Tuhkana rannast

Tere, Raul!

Mis sa teed seal Saaremaal? Millal sa Hiiumale tuled? Mul on terve plaan juba valmis, mis me teha võiksime. Tule, ma näitan sulle Hiiumaa maailma!

Kõigepealt võiks minna Hiiumaa Stonehenge'i juurde. No tegelikult on see ikkagi Põlise leppe kivid või Otimägi. Aga Stonehenge'i moodi, sest on Eesti suurim megalitehitis, samamoodi nagu Stonehenge on Inglismaa suurim megalitehitis. Keegi ei tea päris täpselt, miks need kivid siin on, ega isegi seda, mis ajast. Ühed ütlevad, et teisest aastatuhandest. Teised, et siiski umbes 18. sajandist ehk krahv Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi aegadest. Et talurahval oli viljaikaldus ja nälg ning nad läksid krahvi salvest vilja küsimärgiks, et mõis on lahke andma, aga midagi ei kingi. Arvatakse ka, et see on kivikalme ning siia alla on keegi päriseilt maetud. Mäletan, kuidas lapsena kivide vahel turnisini, kujutades ette, et seal vedelevad kuivanud heinakörred on püramiidi alla maetud inimese luud. Üks lugu räägib, kuidas meremehed on need kivid siia kokku tassinud, et merel önne oleks. Teine pajatab, et on kärajaplast, kus lihtsalt kivide otsas seisti ja külbrasju arutati. Aga üks lugu on veel. See on mulle lapsepõlvest enim meelde jäänud. Vanapaganale ei meeldinud, et Pühalepa kirikut ehitati. Ta tahtis selle kividega puruks looda. Hakkas Õunaku mäelt viskama, aga kõik rahnud lendasid kirikust kaarega üle. Visked olid siiski täpsed ja kivid kukkusid ühte kohta kokku. Pühaks paigaks peavad seda kohta ilmselt kõik. Möödunud suvel toimus siin isegi üks pulmatseremoonia. Valge lint on siamaani tee ääres sildi küljes. Mulle meeldib väga see mõte, et milline lepe see elus siis veel võiks põline olla kui mitte abielu. Suvel lõhnab siin kuivanud heina, kevadel nurmenukkude, sügisel vettinud pinnase järele ja talvel ... Söltub talvest. Kivide otsa on igatahes tore ronida ja kui sa pole nõrganärviline, võta lapsed kaasa – neile kindlasti meeldib.

Sa tead ilmselt isegi, et Hiiumaal on oma Eiffel. Aga on ka Sahara ja Veneetsia, Provence ja sibulkuplid. Isegi Suur kanjon on, ja kui hästi otsida, leiaks kindlasti ka Pisa torni, aga ma viiks sind järgmisena hoopis Alpidesse. Lääne-Eesti kõrgeimad tipud asuvad Kõpus, Korbi mägedes. Kui sa seeni armastad, siis siin on. Ükskord käisime Muku matkaklubiga siin seenematkal. Hiiumaa kuulsaim seeneteadja Margit Soone ütles, et seeni oli vähe, aga leidsime ikkagi üle kolmekümne liigi! Kui ma ei eksi, siis seitseteist neist olid söödavad. Puude otsas kasvas kasekäsn ka. Olin seda muidu ainult poes hirmkallites pakendites

näinud, aga siin kasvas täitsa niisama puu otsas. Aga Alpides on mõnus siis ka, kui seeni ei otsi. Lihtsalt ringi peab luusima. Algul peab minema otse mäest üles, siis alla tulema, siis jälle püstloodis üles ronima. Siis sinka-vonka puude vahelt läbi ja siis on ühes kohas väike lagedam plats. Sealt paistab Kõpu tuletorni tipp. Seal võib teha väikse vöileivapausi. Siis peab jälle alla tulema ja siis jälle natukene mööda teed jalutama ja ühel hetkel paremale keerama. Otse sõnajalgade vahelle, mis ulatuvad vööni. See koht on natuke nagu Amazonas. Sealt peab läbi köndima, nagu oleks ise üks seenemikk, kellegel jalad all. Lihtsalt otse edasi, samblaste ja tormi käes murdunud puude alt läbi, kuni jõuad jälle lagendikule, kus laiuvad hallikad, roheline ja lillade laikudega sambla- ja kanarbikuväljad. Siis on tur läbi. Muidugi sa ei tea, millist sinka-vonkat ma mõtlen, aga küll sa leiad oma sinka-vonka, kui tuled. Ja kui koos läheme, küll siis leiame veel hoopis kolmanda sinka-vonka.

Sa mõtled kindlasti, kas ma sind mere äärde ei viigi. Viin ikka. Võime näiteks pärast Alpisi Hiiumaa Atlandi äärde Ristnasse minna. Või Hiiumaa Kullarannikule Prähnus. Või sõita hoopis Hiiumaa Baile Törvaninal. Seal pole küll pääkeseloojangut, kuid on -tous. Võime ööbida Törvanina telkimisplatsil ja lasta end hommiku-päikesel äratada ning hommikul kohe esimese asjana merre minna. Mulle ka ei meeldi telgis magada, aga ärgata selle peale, et need silmad lahti ja päike sillerdab vee peal ja meri kutsub: „Tule ujumal!“ – see küll meeldib. See rand on väga eriline, sest siin on sakkad. Igaks juhuks ütlen, et sakkad on need kännujuurikad, mis puudel maa sees on. Mets jõuab siin peaegu täitsa mere äärde välja ja ühel hetkel kallas murdub. Igal talvel tömbab meri siin mõne puu endaga kaldalt kaasa, aga sakkad jäavad liivale püstil. Kui sa tuled lastega, siis arvesta, et neile meeldib väga sakaste sees mängida. Need on hästi sopilised ja neisse saab luua tõelise salamängumaailma. Aga sa pead siis lubama neil turnida ja mustaks saada.

Sellised plaanid. Mis arvad?
Mina arvan, et hakka juba tulema!

Tervitades
Piret

**“Sa tead ilmselt,
et Hiiumaal on
oma Eiffel, aga
on veel ka Sahara
ja Veneetsia,
Provence, Suur
Kanjon ja Alpid.**

**Tere,
Raul!
Tere,
Raul!
Tere,
Raul!
Tere,
Raul!**

Foto: Ivo Panasjuk

Leitud Hiiumaa rannikult Sõrust

Piret!

Ma seisin Saaremaal Pammanas ja vaatan Hiiumaa poole. Mõtlen, kui äge oleks, kui kahe saare vahel oleks sild. Siit saaks alati Hiiumale ja sealts alati Saaremaale. Aga ei saa. Vähemalt veel mitte.

Millal Sa üldse viimati Saaremaal käisid? Mulle ei tullegi meelete, et oleksin Sind siin kohanud. Mõtlesin, et pean ikka kuidagi proovima Sulle seletada, kui kena meil siin on. Ääremärkusena lisan, et ma muide tean küll seda, kuidas hiidlased saarlasi omavahel „kenadeks“ hüüavad!

Ma mõtlen, et kui Sa tuleks siia, siis kuhu ma Sind viiks? Muidugi võiks teha traditsioonilise piimaringi ja käia läbi Saaremaa turismi püha kolmainusse: Kaali kraatri, Panga panga ja Angla tuulikud. Aga ei. Huvitavad kohad kõik, aga liiga tavilised.

Teeme parem ühe ümberilmareisi. Pane palun silmad kinni.

Mõtle näiteks Hollandi peale. Tuulikuid näed? Üsna sadama lähedal, kuhu Hiiumaa laev Sind toob, on tuulikuid päris mitu. Angla tuulikud. Neli neist on küll Saaremaale omased pukktulikud, kuid üks on päris ehtne Hollandi tuulik. Tuulik on, muide, üks Saaremaa sümbolitest. Veel sada aastat tagasi oli pea

igal majapidamisel oma tuulik. Saaremaad väisanud rännnumehed on kirjutanud, kuidas kesk lagedat maad võis vahel avaneda pilt, kus paarkümmend tuulikut korraga näha. Ajahammas on neid halastamatult närinud ja nüüd ongi nad pigem mälestustes ja siinsamas Anglas.

Tuletornidest pole saarlasel mõtet hiidlase nina alla väga targutama tulla, aga sellist nagu meil, teil ei ole. Sellist viltust nagu Kiipsaarel. Kui viltust? Umbes nagu Pisa torn. Kuigi torni asend tegelikult sõltub väga palju merest, sest ühel hetkel võib see sambana veest välja kasvav torn olla täiesti sirge. Kiipsaare asub Harilaiu tipus ja sinna tuleb mööda ilusat matkarada veidi jalutada. Körvus lainete mühin ja ümberringi rohekassinine meri, nagu könniks kuskil vahemere ääres. Ainult veidi ilusam. Ma tean küll, kuidas Sa jöudsid juba mõelda, et „oh neid kenasid küll, ehitavad torni keset merd“. Tundub küll uskumatuna, aga veel mõnikümmend aastat tagasi seisis torn keset maad. Loodus on lihtsalt oma töö teinud.

Ja kui me nüüd tagasi matkame, siis proovi Haagi lõukas libistada jalaga mööda kuuma liiva. Kuuled, kuidas liiv laulab? Sellist liiva võid sa leida näiteks Nida poolsaarelt Leedus, Dueodde rannalt Bornholmil või... Hiiumaal Luidjal.

Lauludega on Saaremaal üks naljakas lugu. Enamik soomlasi näiteks arvab, et Saaremaa kõige kuulsam laul „Saaremaa valss“ on nende, Soome oma laul.

**Piret!Piret!
PiretiPireti
Piret!Piret!
PiretiPireti
Piret!Piret!
PiretiPireti**

Sest Eesti kuulus ooperilaulja Georg Ots laulis seda 70 aastat tagasi nii puhtalt soome keeles, et keegi vahet ei teinud. Raudse eesriide taga olnud Saaremaa-nimeline saar aga elas soomlaste meetes kui mingi töötatud maa. Eesti vabanedes tulid nad kõik turistidena Saaremaad avastama ja 90ndate perioodi soome turiste nimetati lausa „Saaremaa valsi põlvkonnaks“.

See ka muidugi oluline, et laulu sõnade autor, Debora Vaarandi oli juurtelt... hiidlane. Aga ta veetis lapsepõlve Saaremaal!

Pane kõrva taha, et kui Sa selle laulu selgeks saad ja kõva häältega kaasa laulad, võtavad saarlased Sind kohe omaks. Pealegi on Sul ju nii saarlase nimi, kui üldse olla saab. Kena!

Ja need päikeseloojangud. Võta üksköik milline turismikataloog üksköik kust maailmaotsast ja Harilaiu päikeseloojang ei jäää mitte ühelegi neist alla. Saaremaal on, muide, maailma lõpp ka. Ehk siis paik, kust edasi minnes ei ole enam mitte midagi. Ainult Läti. See maagiline koht on Sõrve säär. Mustava viiruna paistab kaugusest Kuramaa rand. See pole kaugel, mõnikümmend kilomeetrit. Suure Tõllu jaoks kivilga visata. Säarel on Eesti enimkülastatav tuletorn, millel tuli on Läänemere vöimsaim.

Sõrves ei maksa imestada, kui kuningat kohtad. Ilma naljata. Pool Sõrve säärt on Torgu kuningriik, millel

oma lipp, vapp, raha, hümn ja muidugi kuningas. Tema majesteet Kristian I. Ei erine ta justkui millegi poolest Roots'i või Taani monarhidest.

Olgu peale, see saarlaste nali võib segadust tekitada küll, kuid tõsi on see, et 30 aastat tagasi ajasid kohalikud tööst poliitikat mängulise kuningriigi abil, et Eesti riigile oma muredest märku anda. Kuningriik elab aga omal moel edasi ja tore on ju mõelda, et see on Euroopa läänepoolseim monarhia.

Saaremaa on eriline koht ka selle poolest, et meil ei ole mägesid, aga samas on meil samasugused kurvilised mäest üles viivad serpentiinid, nagu näiteks Kreekas näha saad. Meie serpentiinid on lauskmaal. Saaremaa läänerannikul Lõmala ja Kaugatoma vahel on alles hoitud 11-kilomeetrine rannamaantee lõik, kus koguni 68 kurvi. Seal saab ka jalutada või rattaga sõita, kuid autoga on ikkagi kõige parem. Kui mõnusa rütmil käte saad, siis kiiguks nagu hällis. Ikka ühest kurvist välja ja teisest sisse. Pole imestada, et meil maailmameistrist rallisõitja on, kui tema koduõues on Eesti legendaarseim autorallli kiiruskatse.

Ja igasugu muid kohti on meil veel. Aga praegu sai aeg otsa.

Tee nüüd silmad lahti ja tule Sõru randa. Lehvitame! Raul

Foto: Kaarel Tuul

Foto: Priidu Saart

55

Message in a bottle

Authors: Mihkel Urmet, Piret Eesmaa, Raul Vinni

When walking on the beach, you might stumble upon a bottle that has been washed up on the shore.

You will probably pick it up, as you know that beaches should be kept clean, and it stimulates your curiosity, as these bottles sometimes hide unexpected treasures – letters. Those should definitely be read because they might lead to someone in need, waiting to be rescued. Other times, they carry invites to visit, regards to old friends, or function as sort of imaginary bridges between residents of different islands.

In fact, one message in a bottle might even unite nations. The islands of Western Estonia have many incredible places that make you feel as if you are travelling abroad. With one “breath”, you can visit Italy, the Netherlands, Great Britain, Africa, the Caribbean, and Sweden. Those who have once gone to explore the world, will surely agree – there is no place at all like the Estonian islands where different parts of the world all seem to appear together. Whatever you might need, you have right here.

Y

57° 48' N, 23° 15' E
57° 48' N, 23° 15' E

Message found on the mainland coast at Häädemeeste

57° 48' N, 23° 15' E

To you, whoever you are that found this bottle – thanks! I have got into trouble at sea and am hoping that someone will find me with the help of this letter. As to how I ended up in this strange place is a long story. I will begin by describing my location.

I woke up on a sandy beach, a completely empty paradise around me. Trees lean out over the water here and there, providing some shade, but other than that, there's a clear blue sky above me and the weather is hot. When walking around, I got the first sense of the singing dunes. At first, I didn't realise what it was, but eventually it hit me. I took a closer look at my surroundings and figured I must be on a Caribbean island. I saw some fisherman on the horizon, tried to shout something at them to get their attention, but they were too far away. As I walked along, I found a blue towel with a white cross on the sand, a straw hat, a book, and sunglasses, but their owner was nowhere to be found. I moved on. I tried to yell something at the fisherman again, this time in my flawed Spanish, the fisherman still didn't hear me. I gave up and stumbled towards the forest – maybe there's a village there, where I could find something to eat, drink and some help. The silver lining in all this was that I had always wanted to go on a holiday to Latin America – I had never been here before.

Eventually, I discovered a narrow winding road that went up and down through the hills into the unknown. “All roads should lead somewhere. I must simply be patient and carry on,” I thought to myself. After some time, I saw a distant village between the palm trees. Although, now that I think about it, they were pine trees, which seemed odd for Latin America. The village was also funny, as if it was from a different time centuries ago. Something was familiar about it, but I couldn't quite tell what it was. Finally, the buildings and squealing children reminded me – oh yes, it must be Sweden or Åland. It looked like Bullerby village! There was even a dog exactly like I remember from the books. I found a warm apple pie on the edge of a well, and since I was very hungry, I devoured it. I then continued my journey and waved to a girl in the nearby garden, just as a vehicle stopped next to me. I suppose they thought I was hitchhiking. They pointed to the back of their pick-up truck, and I obediently climbed in. “It will get me somewhere,” I thought.

Since I don't speak Swedish, I didn't bother explaining my situation.

The men in the truck were in quite an upbeat mood and it seemed like they were either going fishing or coming from the sea. Either way, the back of the truck was full of fishing gear like nets, and it was a comfortable place for me to lie down. The truck had only been driving for a few minutes when we were already at the harbour. There was a lot of bustle, and for a moment it felt like we were in some big city. Taking a closer look, there were only a few men with boxes of fish, a boat was coming in and some twenty locals were waving at it from the quayside. I was so tired from my journey, that all I wanted to do was freshen up, and so I self-indulgently jumped into the water by the beach that was right next to the harbour. I saw some seals further away, their heads curiously poking out of the water. As I swam closer, I realised they were actually mermaids. I was mesmerised and floated in the waves, staring at them while they climbed to the rock shore. “They must have just been girls,” I thought, as I came back to my senses. Local girls climbed over the rocks in the harbour and stepped onboard an odd boat, from which loud music and cheering was coming from. I decided to follow them – surely I would get some help from the crowd. I figured it was definitely Denmark – I had seen those free-spirited Danes before. Luckily most of them speak English.

I climbed out of the water, shook myself dry and got dressed as fast as I could. I was still pulling my shirt on as I stormed towards the boat. I saw the sailor already untangling the ropes. It could very well be my only way home! I made it at the last moment. Someone gave me a hand and pulled me in as the boat was already gliding along the water and the harbour grew distant. I was breathless and could only nod to say thanks. They must have noticed my confused state as I was catching my breath, because all of a sudden I was handed the biggest and most colourful cocktail I had ever seen! I took a sip and immediately felt so relaxed that I sank into a beanbag chair. The boat had gathered speed and was now roaming at a fast pace across the smooth water and people on the deck had started dancing. I figured why not just enjoy the ride!

It was a crazy fun trip! We danced, drank litres of water and bright refreshing drinks, tasted delicious snacks, and laughed as if we, the travellers on board, had been hired as the audience of a comedy show. At one point I realised we were heading back to the harbour. I read the harbour sign – it said RUHNU. It took a few moments to figure out what place it could be, but then I got it – it's that Planet Ruhnu I've heard so many stories about! Now it is clear to me that here, “lost at sea” is where I need to stay for a while. So whoever finds this letter – please do not hurry to rescue me! It's enough if you let my loved ones back at home know that I'm alright and they don't need to worry. Or, you know what? Tell them it's great here! I have Ruhnu syndrome and that's ok.

M.E.

Message found at Tuhkana beach on Saaremaa

Hello, Raul!

What are you doing on Saaremaa? When are you coming over to Hiiumaa? I have already put together a whole programme of what we could do. Come and I will show you the world of Hiiumaa!

Firstly, we could go see Hiiumaa's Stonehenge. These are actually the stones commemorating an ancient agreement (Põlise leppe kivid) or a place called Otimägi in Pühalepa village. But they are similar to Stonehenge, because they are Estonia's largest megalithic construction just like the Stonehenge is England's biggest megalithic construction. No one knows exactly why those stones are here, nor even from what era. Some say that they are even from the year 1000. However, some believe them to be from the 18th century, from the time of Count Otto Reinhold Ludwig von Unger-G-Sternberg. The villagers were hungry and in need of grain, so they went to ask the count. The count gave them grain, but later said that a pyramid must be built as a sign that the estate is kind enough to share but doesn't give anything away. It is also thought that it could be a stone grave and that someone has been buried underneath it. I remember how I climbed these rocks as a child, imagining that the straw lying around was human bones. One tale tells the story of how fishermen carried these rocks here to have good luck out at sea. Another story says it used to be a village square where people came together to discuss village matters. But there is yet a third story, which I remember most vividly from my childhood. It says that the Devil didn't like it that people started building the church at Pühalepa. He wanted to crush it with stones. He started throwing large stones down from the hill at Õunaku, but all of them missed and went past the church. However, his throws were consistent enough for the rocks to land in one place. One thing is sure – it's generally considered to be a holy place. Last summer, a wedding was held here. The white ribbon is still tied to the sign by the road. I like the idea of a marriage formed in a place like this very much, because what other agreement in life is as profound as marriage.

In the summer, it smells like dry hay here, in spring like cowslips, in autumn of wet soil, and in the winter... well, that depends on the winter. But it's always fun to climb on the rocks and if you're not too faint-hearted, bring your kids – they will love it here!

You probably know that Hiiumaa has its own Eiffel Tower. But it also has its own Sahara Desert, Venice, Provence, and church domes. We even have a Grand Canyon, and if we look hard enough, we can probably find a Leaning Tower of Pisa, but I would much rather take you to our Alps instead. Western Estonia's

Hello, Raul!
Hello, Raul!
Hello, Raul!
Hello, Raul!

“ You probably know that Hiiumaa has its own Eiffel Tower, but it also has its own Sahara Desert, Venice, Provence, Grand Canyon, and the Alps. ”

highest peaks are the Korbi hills at Köpu. If you love mushrooms, bring a basket with you because you will find them here. Once, we came here on a mushroom-hike with Muku Hiking Club. Hiiumaa's most famous mushroom expert, Margit Soone, said that there were not many mushrooms, but we still managed to find over 30 different types! If I'm not mistaken, 17 of them were edible. One of them, birch polypore, was also growing on trees. Previously, I had only seen it packaged up in an expensive way in stores, but here it was simply growing on trees. But the Alps are lovely even when you're not looking for mushrooms. You simply must wander around. Go up the hill at first, then come down, then climb up almost completely vertically again. Then, walk along the winding road through the forest until you get to a small meadow. From there, you will see the top of Köpu lighthouse. We can have a sandwich break there. After that, we'll go downhill again, continue walking a small path-

way and then turn right. We'll end up between ferns that are so majestic they reach your hip. It reminds me of the Amazon rainforest there. We have to walk straight through there, from underneath mossy trees that have been broken down by storms, until we reach another meadow, where greenish-grey mosses and fields of purple heather await. This is the final destination of our hike. I know you don't know exactly which winding road, narrow pathway, or right turn I mean, but you will find your own. And maybe we will even find a third one when we go together.

You are probably wondering if I'm going to take you by the sea or not. Of course I am. After the Alps, we can go and visit Hiiumaa's Atlantic Ocean at Ristna. Or Hiiumaa's Gold Coast at Prähnu. Or even drive to Hiiumaa's Bali at Törvanina. You won't see a sunset there, but you can see the sunrise. We could set up a tent there, let the morning sun wake us and go

swimming in the sea first thing in the morning. I generally don't like sleeping in a tent, but to wake up to the water shimmering in the sun and the sea calling: "Come dive in!" – that, I love. This beach is very special, because it has what we call "sakkad" – the roots of tree stumps that emerge out of the ground. The forest here almost reaches the sea and at one point, the shore breaks. Every winter, the sea pulls a tree from the shore, but the roots are left in the sand. If you come here with your children, they will enjoy playing between the roots. They are perfect for creating a true secret world! But you must allow them to climb around and get dirty.

These are the plans. What do you think?
I think you should already be on your way!

Best
Piret

Piret!Piret!
PirettiPiretti
Piret!Piret!
PirettiPiretti
Piret!Piret!

Message found at Sõru shore on Hiiumaa

Piret!

I am standing here at Pammana on Saaremaa and I'm looking towards Hiiumaa. How cool it would be if there were a bridge here connecting the two islands. I could always go to Hiiumaa and from there, you could always come to Saaremaa. But there is no bridge. At least not yet.

When was the last time you were here on Saaremaa, anyway? I can't remember a time we met here. I thought I would try and explain to you how nice it is here. As a side note, I will add that I am well aware that "nice" is what Hiiumaa residents always call the Saaremaa people.

I'm wondering where I would take you if you came here. Of course we could do a traditional "milk round" and visit the Saaremaa tourism holy trinity: Kaali meteorite crater, Panga cliff and Angla windmills. But no. They are all interesting places, yet too ordinary.

Let's go for a trip around the world. Close your eyes, please.

Think about the Netherlands. Do you see any windmills? Quite close to the harbour to where the boat from Hiiumaa brings you, there are several windmills – Angla windmills. Four of them are gantry windmills, which are common to Saaremaa, but one is an authentic Dutch windmill. By the way, the windmill is one of the symbols of Saaremaa. Only a hundred years ago, nearly every household had their own windmill. Travellers passing through Saaremaa have written about how standing in the middle of an empty field they could sometimes see even twenty windmills at once. Time has not been kind to them though, and now they mostly remain a thing of memories, except for those right here in Angla.

From one islander to another, there's no point for me to come and brag about our lighthouses to you. But we do have one that is different of the ones you have – a crooked one at Kiipsaare. How crooked you might ask. A little bit like the Leaning Tower of Pisa in Italy. However, the lighthouse's position is very much dependent on the sea, because occasionally, the lighthouse can straighten out completely. Kiipsaare lighthouse is located at the tip of the Harilaid peninsula, and you need to take a little walk on a beautiful pathway to get there. The sound of waves in your ears and greenish-blue sea around you make

Photo: Priidu Saart

it feel as if you were walking around by the Mediterranean Sea somewhere – only slightly more beautiful. I know that you have already thought "oh, these nice ones – as you refer to us Saaremaa people – building a lighthouse in the middle of the sea". It seems unbelievable, but only a few decades ago, Kiipsaare lighthouse was standing on solid ground. Nature has simply worked its way around it.

When we hike back, try and slide your foot across the hot sand at Haagi Lõugas. Can you hear the sand

singing? You can find the same kind of sand on the Nida peninsula in Lithuania, at Dueodde beach on Bornholm or... at Luidja on Hiiumaa.

When it comes to songs and singing, Saaremaa has a funny story. Most Finns think that Saaremaa's most famous song, "Saaremaa Waltz", is of Finnish origin. That's because when the famous Estonian opera singer Georg Ots performed it in Finnish 70 years ago, it sounded so authentic that no one could tell he wasn't Finnish. When the Iron Curtain fell, people from

Finland came to explore Saaremaa and consequently the Finnish tourists of the 90s era were nicknamed the "Saaremaa Waltz generation".

It is also worth mentioning that the author of the lyrics of the waltz, Debora Vaarandi, was, in fact, from Hiiumaa, but she spent her childhood on Saaremaa. Please also note that if you learn that song and sing it along loudly, we Saaremaa people will accept you as one of us right away. You already have a proper Saaremaa name anyway. Nice!

And those sunsets. Take any tourism catalogue from any corner of the world and you will find that the sunset at Harilaid is in no way inferior.

Saaremaa has its own end of the world as well, you know. A kind of place that if you continued going from it, you would cross paths with nothing else for a while. Eventually, however, you would reach Latvia. That magical place is the Sõrve peninsula. A trace of Kuramaa beach can be seen in the distance. It's not far, some twenty kilometres maybe. For the Saaremaa's mythical hero Suur Töll, this distance would be nothing. Sõrve peninsula has Estonia's most visited lighthouse. Its light is the most powerful of any around the Baltic Sea.

You shouldn't be too surprised if you were to meet the king at Sõrve. No kidding. Half of the Sõrve peninsula is the Torgu Kingdom, which has its own flag, coat of arms, currency, anthem, and a king, of course – His Majesty Kristian I. He is not much different from the monarchs of Sweden or Denmark.

Alright, this Saaremaa joke might cause some confusion, but it's true that about 30 years ago, the locals used this playful idea of a kingdom in pursuit of serious politics, to draw the Estonian government's attention to their problems. The kingdom, however, lives on in its own way and it's fun to think that this is Europe's easternmost monarchy.

There is another reason for which Saaremaa is special. It's the fact that we don't have any mountains, but we do have similar curvy serpentine roads like you can see in Greece, for example. Our serpentines are on flat land. There is an 11-kilometre-long road between Lõmala on Saaremaa's western coast and Kaugatoma, which has no less than 68 turns! You can walk the distance or ride it by bike, but the most fun way is to drive it. If you get into a good rhythm, it feels like rocking in a cradle – in from one curve, out from another. No wonder that we have a rally world champion, given that basically there is Estonia's most legendary rally stage in his own back yard. Oh, we have plenty of interesting places! But right now, our time is up.

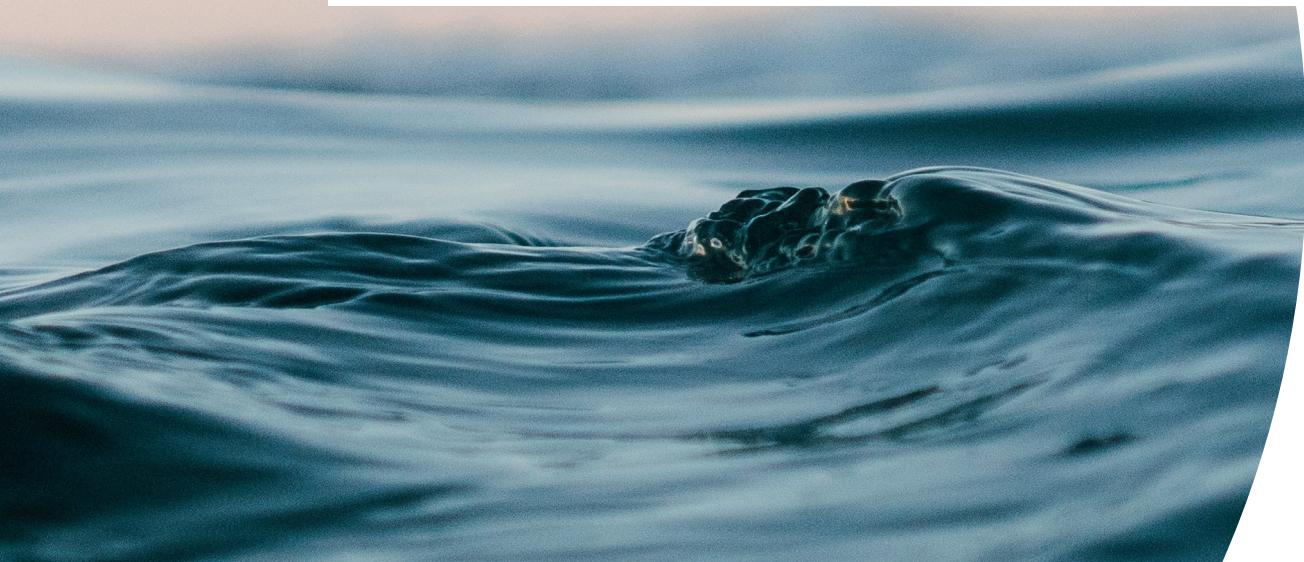
Open your eyes and come to Sõru beach. I'll be waving to you!

Raul

Kuus erilist kohta, kus saartel ööbida

Autor: Laura Jürusto

Pankrannikud, lambad ja tuulkud. Sammaldunud kiviaiad, majakad ja kõrrelised.

P

alju tuult, vaikust ja sügavat rahu. Sellised on meie saared, igaüks justkui omaette maailma ots. Skandinaaviapärase nimedega mõisad meenutavad sajanditepikkust kultuuride vahendumist. Kadakate või veimevaka kaante vahelt vilksavad rahvariited kinnitavad aga, et igal saarel jätkub ainulaadne kultuuripärand. Ükski meie saarest ei ole päris teise moodi. Need köik säravad omapärase looduse, arhitektuuri ja kultuuridega.

Ööbimiskoht on see, kus paned pea seiklus täis päeva lõpus padjale. Miks mitte valida koht, mis jutustab oma saare lugu? Valisime sulle välja kuue Eesti saare põnevaimad ööbimiskohad. Siin on valik isikupärastest majutuskohtadest Saaremaal, Hiiumaal, Muhus, Vilsandil, Abrukal ja Ruhnus. Ühine on neis vaid see, et lainete häält kostab ka voodisse. Saabu sa õhu, maa, vee või jäät kaudu – need omapärased ööbimiskohad ootavad sind, uksed avali.

Kusti turismitalu Vilsandil

Alustame õige läänest. Nii kaugelt läänest kui see Eestimaa pinnal üldse võimalik on – Vilsandilt. Samanimelises rahvuspargis asuv saar on merelise kliima tõttu Eesti päiksepaistelisim paik, milles pilved rahu-meeli üle sõuavad, et siis alles Saaremaal pidama jäädva. Nii on saar ka talvel ülejäänuud Eestiga võrreldes oluliselt soojem.

Soojal ajal on Vilsandi ideaalne matkajatele, kuna telkida saab mitmel lõkkeasemega varustatud telkimisalal. Tormi korral pakub peavarju Vikati sadama teabetuba. Kui aga tuju või ilm telkima ei kutsu, siis tasub sammud seada Kusti turismitalu. Külasti ootab kolm magamisaita, valgusküllane lehtla ja loomulikult

Foto: Rivo Veber

saun. Lisaks hubasele õhkkonnale pakub talu kosutavaid kõhutäisi ja kohaliku looduslähedase eluga kooskõlas meeblelahutust. Kusti talus võivad päevad mööduda nii golfimängu, kala suitsutamise kui ka lihtlabase liivarannal logelemisega. Kohaliku eluga saab ehk kõige paremini tutvust teha taluõuel asuva lõkkeplatsi ümber kohalikega juttu ajades.

Saare avastamiseks saab laenutada jalgrattaid, tellida paadimatkut linnurikkasse saarestikku või võtta osa hülgevaatluses. Vee-elustikuga veelgi lähedasemaks tutvumiseks saab minna sukelduma. Saart läbivad kaks matkarada aitavad tutvuda saare unikaalse floora, fauna ja ajalooga. Vilsandi on suurim rahvuspargi ligi 160 saarest. Kõige paremad rajad leiad üles koos teejuhiga, kellega Kusti talu sind tutvustada saab. Äraeksimine on aga Vilsandil igal juul keerline, kuna suunast olenemata tuleb vesi päris kiirelt vastu.

Avatud kevadest sügiseni, täpsed kuupäevad võivad varieeruda.

Vilsandi
Vilsandi

“Maast laeni aknast avaneb vaade lopsakatele kuuselatvadele ja taamal laiuvale merele.”

Üügumetsa puumaja Muhus

Muhu saare põhjarannikul laiub Üügu pank, kus ajastud kaljuseinal kihiti paljanduvad. Kolmesaja meetri pikkuelt pangalt paistab taevakuppel ääretu ja merepiir asub justkui silmaga ühel joonel. Panga all haigutavad aga saare suurimad koopad, mille seinu kunagi lained uhtusid. Tänaseks on meri piisavalt taganenud, nii et koobastes saab mõnusalt maha istuda ja kõrkjate vahel määletsevaid lehmi jälgida.

Üügu pangaga piirneva omapärase looduse nautimiseks ei ole paremat kohta kui Üügumetsa puumaja. Metsa serval paikneva maja teise korruse magamistoa üks sein on klaasist. Maast laeni aknast avaneb vaade lopsakatele kuuselatvadele ja taamal laiuvale

merele. Alumisel korrusel asub seinteta ruumi kohata uskumatult hubane avatud köök, kus väsitava logelemispäeva lõpus saab mõnusalt diivanile kerra tömmata. Toit tasub aga öhtuti kenasti kappi panna. Muhu metsloomad elavad küll hästi, aga tasuta öhtusöögist nad ära ei ütle. Siiski, kui välksemad karvased ja sulelised või paremal juhul mõni kits või põder välja arvata, siis ei ähvarda Üügumetsas ükski ootamatu kohtumine. Ümberringi laiub ainult täielik rahu ja vaikus.

Teadupoolest Muhus aeg peatub. Kui aga suurest kulgemisest ja omaette olemisest peaks isu täis saama, siis saab maja omaniku Tiia käest laenutada rattaid, millega saart avastama sõita. Ettevõtte Muhu SUP eestvedaja Imre käest saab lähedalasuvasse randa tellida ka aerusurfi lauad. Pärüs selge ilmaga võib juhtuda, et silm seletab Muhut ümbrissevate laidude vahelt isegi vilksamisi Hiiumaad, täpsemini Kassari poolsaart.

Avatud kevadest sügiseni, täpsed kuupäevad võivad varieeruda.

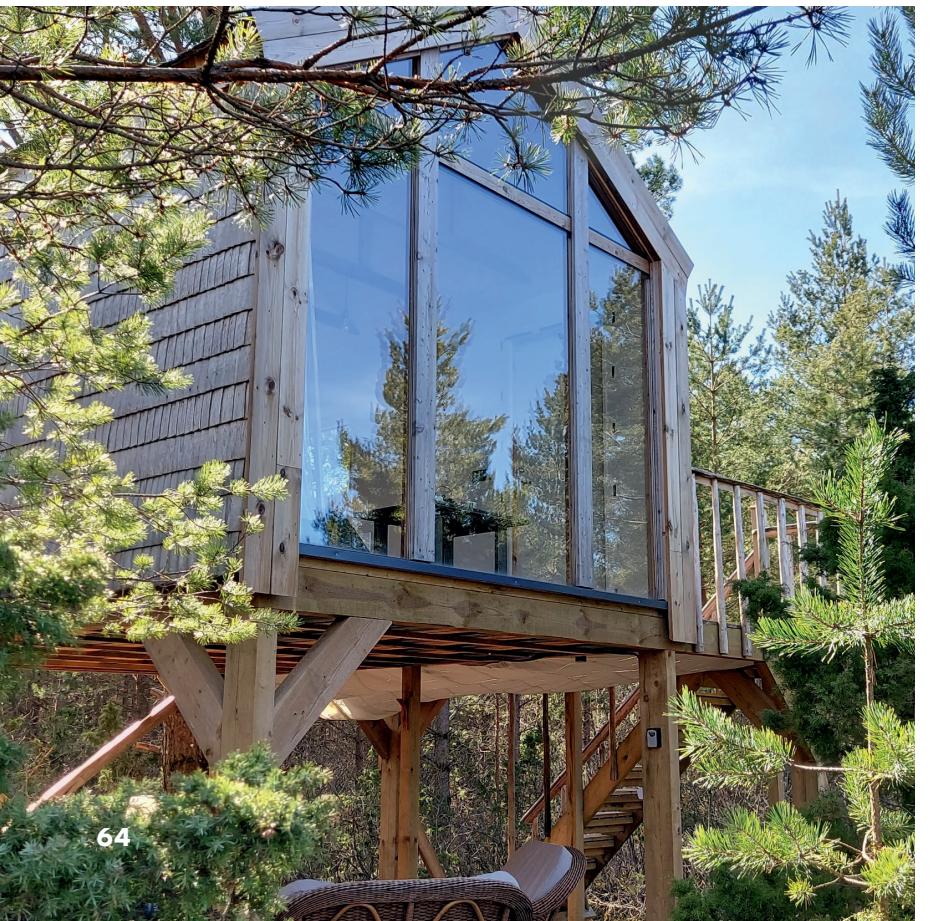

Foto: Tiia Pottmann

nunw
nunw
hu
hu

Dagen Haus Hiiumaal

Hiiumaad armastavad külastajad palavalt ja kuskil ei peegeldu see soojus tagasi nii nagu Kassari poolsaarel asuvas Dagen Hausi mõisakompleksis. Dagen Haus tähendab meiekeeli „Hiiumaa maja“. Saart kövasti möjutanud rootsi kultuurist annab siin luksuslikus mõisas aga töestust kövasti rohkem kui nimi. 1840. aastatel ehitatud paekivist hoonetest öhkub korraga suursugusust ja hubasust. Maju on mõisakompleksis mitu ning sobiva lahenduse leiavad tänu sellele väga erinevad külalised – nii arvukad meeskonnad kui ka iseseisvad naudlejad. Töelist privaatsust hindavaid külalisi ootab maailmse Orjaku lahesopi ääres eraldiiseiv kahekoruseline rookatusega puitmaja.

Õigesti ajastatud talveilma ja piisavalt paksu jää korral saab Hiiumale söita mööda Euroopa pikimat jääteed. Sellisel ajal katab mõisaöue paks lumi ja suvise vörkkiiges pilvede vaatamise asemel minnakse Käina lahe peale uisutama. Kohalikust toorainest valmistatud öhtusööki saab nautida nii praksuva lõkkega kaminatoas kui ka talveaias. Aastaajast olenemata tasub ette võtta saunaökik. Siis kui jää on sulanud, algab lahel sagimine. Kalurid lähevad paatidega välja ja ka Dagen Hausi külastajad on seltsi oodatud. Püütud kala saab mõisaõone suitsuahhus valmistama õppida või, kui juhtutakse olema juba kogenud kodukokk, võib kalasaagi lahkudes kaasa võtta. Niisamuti saab kaasa osta Dagen Natural farmi mahedad lamba- ja veiseliha.

Dagen Hausis on kõigele möeldud.
Avatud aasta läbi.

ppwn!!H
ppwn!!H
Hiiumäa

卷之三

**Kus saaks ki olla
õigem öö veeta
kui Saaremaale
omase pukk-
tuuliku sees?**

Ohessaare tuulik Saaremaal

Kassarilt on Eesti suurimale saarele jõudmine kerge. Sõrust sõidab praam Saaremaa põhjarannikul asuvasse Triigi sadamasse tunnikese. Kui tuul takka aitab, siis kiireminigi. Tuult on saarlased püüdnud juba sajandeid. Tee peale jääva Angla küla tuulikumäel saab nende omapärase ehitistega lähedalt tutvuda, aga selleks, et end tuulikus töeliselt koduselt tunda, tasub võtta suund Ohessaare peale.

Kui ehk Kuressaare linnus välja arvata, siis ei ole Saaremaale omasemat hoonet kui tuulik. Kus saakski olla õigem öö veeta? Ohessaare tuulik vaatab Sõrve poolsaare läänekaldalt avarale Läänemerele – sinna, kus laineid mööda minnes tuleks esimeseng vastu.

Gotlandi saar. Saaremaale omase pukktuuliku sees toimub elu kahel korrusel, mille võimsate uste avadest avanevad vaated madalatele kadakatele ja lahesopile. Terve suve väitel pakub tuulikulistele kosutavat hommikusööki ja köigile tulijatele sooja tertvitust roostiku serval teatsev kohvik.

Mereäärseks puhkuseks on Ohessaare tuulik äärmiselt põnev koht, kus on palju avastada. Seda enneköike, kuna Sõrve on mere muutliku meeletee vallas vormitud väga omapärase loodusega paigaks. Saaremaa külge kuuluvaks poolsaareks sai Sõrve alles mõne sajandi eest maakerke töttu. Tuulikust tasub vaid mõneküme meetri kaugusele jalutada, et leida end Ohessaare pangalt, mis koosneb Siluri mere taganemisel tekkinud settekihtidest. Fossiilide uurimine pangal, kuhu korallid, selgrootud ja selgroogsed miljonite aastate eest kivistusid, on justkui vabaõhu paleontoloogiatund. Mööda rannikut kerkivad kivitornid, mida külastajad aastate jooksul ka enda jälgje jätmiseks ehitanud on. Ohessaarest pole kuigi kaugel Sõrve sääre tipp majakaga ega Mändjala piirritu valge liivaga rand. Sealt võiks silm peaaegu et seletada lugeja järgmist reisisihtkohta Abrukat.

Avatud suvel. Täpsed kuupäevad võivad varieeruda.

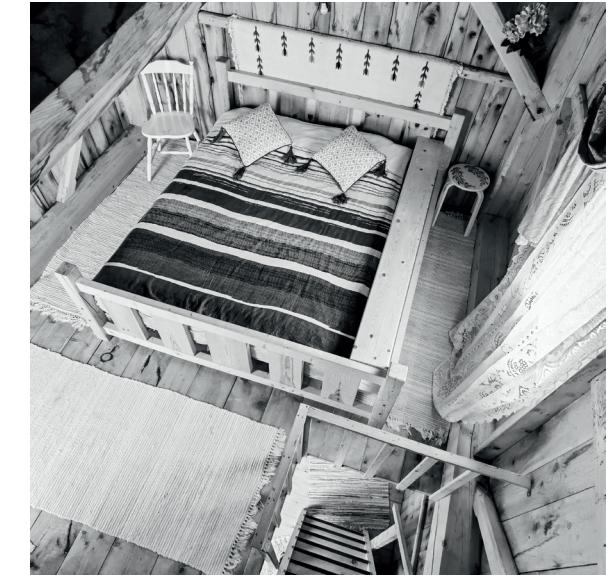

Foto: Ohessaare tuuli

Abruksa Abruka Abruka

Foto: Rivo Veber

Vaatetornidest saab jälgida merikotkaste ja paljude teiste veelindude elurütmri. Loodushuvilistel on Abrukal ja seda ümbrisevatel laidudel tegevust küll ja veel.

Selleks, et end Abrukal tööliselt koduselt tunda, tasub peatuda kohalike juures. Kes teaks Abrukat paremini kui saarevaht, kellele kuuluvas Vahtra talus saad koduselt sooga vastuvõtu osaliseks? Metsa serval asuvas talus saab ööbida nii puhkemajas kui ka kämpingutes. Tänu välköögile ja lõkkeplatsile toimub suveõhtutel õues kogunemine nagu iseenesest. Suur külakiik ja pallimänguplatš püsivad suvisel ajal kasutuses hiliste tundideni, mil päike loaja minemast keeldub. Nii sooga kui külma aja juurde käivad Vahtra talus sauna ja tünnisaun. Pere on su jaoks olemas kõigis küsimustes ning teeb kindlaks, et sul nende kodusaare ükski oluline osa kogemata ei jäää. Kindlustunde huvides tasub võtta ekskursioon, mille käigus saab Abrukat näha saarevahi silme läbi. Muistse metsa varje püüdvas Vahtra talus saad end tunda koduselt muretult ja lasta Abruka elu rahuliku rütmiga lainetel end kanda.

Vaid 8,8 ruutkilomeetri suurune saar on koduks omapärasele loodusele – Eestis haruldasele Keskkonnapäevale ürgilmelisele lehismatsale, kus kasvavad ka paljud looduskaitselised taimed, nagu iirisid ja orhideed. See on ideaalne koht Saarte safari jaoks, kus võib meite moodi fotoaparaadiga jahtida punahirvesid, šoti mägiveiseid ja põtru, kui õnne jagub.

Avatud aasta ringi.

Vahtra talu Abrukal

Abrukale pääseb Roomassaare sadamast vastavalt hooajale mitmel viisil. Enamuse aastast tasub tulla paadiga, ent kui jää kannab, saab ette võtta ka viiekilomeetrise matka. Igal juhul jäävad iga liigutud meetriga muremötted kaugemale selja taha, kuniks jöuadki rahu õhkuvalte Abrukale.

Vaid 8,8 ruutkilomeetri suurune saar on koduks omapärasele loodusele – Eestis haruldasele Keskkonnapäevale ürgilmelisele lehismatsale, kus kasvavad ka paljud looduskaitselised taimed, nagu iirisid ja orhideed. See on ideaalne koht Saarte safari jaoks, kus võib meite moodi fotoaparaadiga jahtida punahirvesid, šoti mägiveiseid ja põtru, kui õnne jagub.

Avatud aasta ringi.

Foto: Liise talu

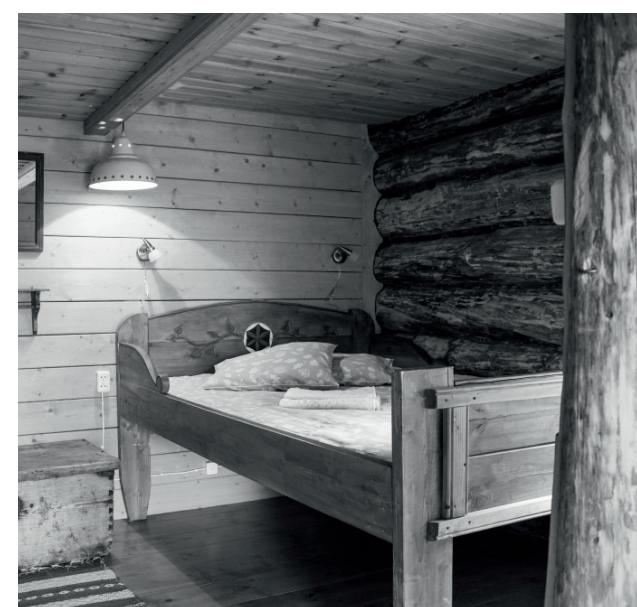
Ruhnu Liise talu

Eraldatus ülejäänud maailmast on aidanud kaasa paljude unikaalsete saarekultuuride tekkele kogu maailmas. Liivi lahe südames triiviv Ruhnu on sellest täiuslik näide. Esimesed asustusjäljed jätsid saarele umbes 5200 aastat eKr tõenäoliselt varased hulgekütid. Aegamööda on selle ameti pidajate arv vähenenud, kuid uudishimulikke hulgide jätkub Ruhnut ümbritsevatesse vetesse endiselt. On väga võimalik, et neid kohtad, kui Eesti lõunapoolseimale saarele mööda veeteed saabud, kuna sõit on nii Kuresaarest kui ka Pärnumaalt mitmetunninire.

Ruhnu keskel asub Ruhnu küla. Ja Ruhnu küla keskel asub Liise talu. Mitmest elumajast ja väikesest kauplustest koosnev talukompleks on külalisi kostitund alates 1999. aastast. Kokku mahutab Liise talu nii üle 30 inimese hubastesse eriilmelistesesse hoonetesesse, milles mitme paksu ja madala rookatusega talumaja vanus tiirleb saja ümber. Lähed sa suures või väiksemas kambas, igav sul Liise talus ja Ruhnul igal juhul ei hakka. Pererahvas korraldab soovijatele ümbersaarereise, kohaliku käsitöö töötubasid ja ekskur-

sioone. Ajaloohuvilised, loodussõbrad ja filmifännid saavad igaüks just enda maitsele vastava saarega tutvumise lahenduse. Taluöuelt väljades jäävad loodetavasti su teele nii Eesti vanim puukirik, kuulujuttude järgi Gustav Eiffeli projekteeritud tuletorn kui ka kirevates rahvarövistes Ruhnu naised. On ka igati mõistetav, kui mõnusalt taluöuelt üldse välja ei kisu. Sellisel juhul saad Liise talu mõnusa saunaaja ees maha jahtuda, tähistaevest vaadata ja enda saarereisile heldimusega tagasi mõelda.

Avatud aastaringselt.

Ruhnu Ruhnu Ruhnu Ruhnu

Six unique stays on the islands

Autor: Laura Jürusto

How about a trip to the world's end? Stood atop a cliff with the wind in your hair, you will find all your worries are forgotten in some faraway land, with the sea separating you from them.

W

Welcome to the Estonian islands. All mossy dry-stone walls, windmills and sheep grazing in tall grass – the isles have a lot in common. This is equally true when it comes to leading life at a calm tempo, maintaining a healthy sense of humour and continuing to live in sync with the surrounding sea. Yet each of the Estonian islands will strike you with their uniqueness – be it their nature, people or their clothes, the isles have character.

You will reflect on this as you lay your head to rest after a day's worth of adventure or sweet idleness. To make sure your experience doesn't stop behind the door of your temporary home, why not stay at some accommodation that matches the island's own uniqueness? Here, we've done the work to select the very best characteristic stays on the islands of Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Vilsandi, Abruka and Ruhnu. There's one thing they all have in common – you'll be falling asleep to the sound of the waves.

Kusti Holiday Home on Vilsandi

Vilsandi is Estonia's western-most island. Located within the national park of the same name, Vilsandi is one of roughly 150 islands that are on the national park's territory. Home to unique wildlife, plants and even a few humans, Vilsandi enjoys a maritime climate, which tempers the winters and assures the most days with clear skies of anywhere in the whole country.

These are ideal conditions for hiking enthusiasts, who will find an abundance of walking trails and camping spots in the national park. If there's a storm, campers can find shelter in an information hut by the harbour, but if you are looking for the cosy comfort of domestic warmth, then head to Kusti Holiday Home. Three rooms with twin beds are nestled in the wooden house, overlooking a garden. Enjoy your breakfast in the light and airy pavilion, learn to smoke fish or lounge on the beach with your favourite book. Chat the evenings away around a bonfire with locals and don't forget to wash off a hard day's travels in the adjacent sauna. Do as the locals do and cool down by jumping in the sea or the snow – whichever the weather allows.

Hoping to discover some of the island's hidden pearls, but don't know where to start? Ask and you shall find out. Kusti Holiday Home's staff will set you up with a local guide, well versed in Vilsandi's secrets, and with bikes if need be. Take part in seal-watching trips or boat trips that head to see massive flocks of birds on some of the national park's islets. Diving trips are a delight for marine enthusiasts. You can, however, choose to sit these out and simply enjoy the smooth and slow rhythm of life right at the heart of the island, at Kusti Holiday Home.

Open from spring to autumn, exact dates may vary.

inw
inw
inw
inw
inw
inw

Photo: Tiiu Pottmann

Üügumetsa treehouse on Muhu

On the northern coast of Muhu island, millennia-old layers of rock sit atop each other, forming the cliffs of Üügu bluff. The 300-metre-long, natural formation combines the island's biggest caves and a clifftop with a close-up view of the sea. Cattle, sheep and horses graze in the low grass that has become uncovered by the receding sea over the centuries.

There is no better place for enjoying the silence and unique, lunar-like landscape of the bluff than the

“Nestled between the tops of pine trees, the second-storey bedroom overlooks the sea through floor-to-ceiling windows.”

Üügumetsa treehouse. Nestled between the tops of pine trees, the second-storey bedroom overlooks the sea through floor-to-ceiling windows. The downstairs kitchen-living room is remarkably cosy for a room with no walls. A living tapestry of pine trees and junipers surrounds you as you curl up on the couch after a long day of leisure. Just make sure to put away any food before you head off to sleep. Muhu's wildlife is your nearest neighbour and will not turn down a free dinner. Don't worry however – rabbits, foxes, deer and moose are no threat to humans.

Muhu is known as the island where time rests. If, however, you need a real wake-up then rent bikes from the treehouse owner or paddleboards from Muhu SUP. Both by land and by sea, Muhu will reveal many of its secrets to you at its own pace. On clear days, make sure to count the islets visible from the Üügu clifftop. You might even be able to spot the south-eastern tip of Estonia's second largest island – Hiiumaa.

Open from spring to autumn, exact dates may vary.

Dagen Haus on Hiiumaa

The Dagen Haus Guesthouse is a former manor complex, located right by the seaside on Kassari island. As indicated by its name, the guesthouse carries Swedish roots, which are reflected time and again in the island's culture. Grand stone buildings from the 1840s make up most of the complex and an additional wooden straw-roofed cottage welcomes those looking for more privacy right by the sea. Both small and big groups will find their perfect set-up at Dagen Haus.

Whether you arrive by plane, ferry or car, the staff of Dagen Haus will make sure your arrival is smooth. With the right crispy winter weather, you can even make your arrival along Europe's longest ice road. The iced-over sea welcomes skaters under an open sky and the mansion's impressive winter garden overlooks the snow-covered manor garden throughout the season. Largely inspired by local produce, the Dagen Haus kitchen will nourish you with delicious food throughout the year.

As the sea thaws in spring, fishermen head out for the first catch and visitors are welcome to join them. You can either take the caught fish with you or learn to cure it with smoke in the guesthouse's oven. If you appreciate good meat, then make sure you also buy some Dagen organic beef or lamb meat to go. Whatever you prefer, Dagen Haus will have you covered.

Open all year round.

ppwn!!H
ppwn!!H
Hiiumaa
Hiiumaa

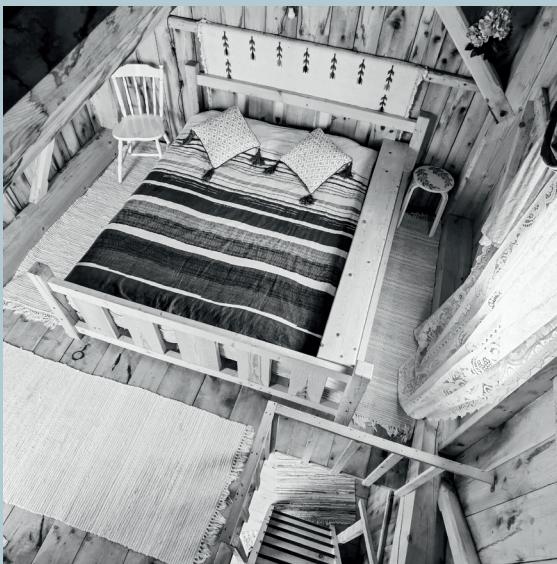

Photo: Priitdu Saart

Saare
Saare
maa
naa
obs
obs
maa
emaa

“The two-storey structure houses guests right by the sea.”

Photos: Ohessaare tuulik

by the sea, with a view over the small bay and open sea from massive doors on both floors. Just a few metres away, a small cafe welcomes the windmill's guests and other travellers throughout the summer. That said, you will probably encounter more sheep than people in this remote little haven.

Ohessaare windmill on Saaremaa

Reaching the largest of the Estonian islands from Kassari is easy. Catch the ferry from Sõru harbour and you'll be on Saaremaa in an hour. If the winds blow in your favour, then maybe even less. The people of Saaremaa have a close relationship with the wind, having harvested it for centuries – the windmills of Angla will let you see how from up close, but if you truly wish to get a sense of the special feel and structure of a windmill, then head to Ohessaare.

The windmill of Ohessaare stands on the western shore of the Sõrve peninsula – the long stretch of land, which until not so long ago was an independent island. The two-storey structure houses guests right

Ohessaare windmill's surroundings make for a wondrous seaside vacation. Exposure to the open Baltic Sea has rendered the shoreline diverse, exposing a great number of fossils in the Ohessaare cliff face. Ancient remains of corals, reptiles and seashells can be found all across the shoreline and in the horizontally layered sediment strata. In addition to these natural miracles, human-built stacks of rocks and pebbles adorn the coastline and invite you to leave your mark as well. In the vicinity you can find both the Sõrve lighthouse, which sits at the very end of the peninsula, and the sandy beaches of Mändjala. As you look out to the sea from Mändjala, the waves barely manage to hide the next of our islands – Abruka.

Open during summer. Exact dates may vary.

Abruksa Abruka Abruka

Vahtra Tourist Farm on Abruka

From Roomassaare harbour, Abruka can be reached in a number of season-dependent ways. For most of the year, the small ferry leaving every other day will be your best option, but given the right winter conditions, the 5-kilometre walk can also be undertaken by foot. Regardless, with each metre advanced, your worries will be left further behind as you make your way to the relaxing island of Abruka.

Although just 8.8 km² in area, the island fits in a great deal. Home to an old broadleaf forest, rare for the Estonian islands, Abruka boasts many protected plants, including orchids and irises. This is the perfect place for an island safari, where you can go hunting with a camera and, with any luck, you might capture red deer, moose and Scottish Highland cattle. Birdwatching towers are ideal for observing the flocks of diverse sea birds as they nest or pass over the island's waters. If you manage to cover Abruka itself, then the islets surrounding it will provide continued discovery.

Who better to make you feel at home in this natural haven than the island's caretaker? Vahtra Tourist Farm's host is precisely that man. Located right by lush forest, Vahtra combines a guesthouse and two-person cabins, which easily house both small and large

groups. Thanks to the outdoor kitchen and fireplace, evenings naturally end up huddled by the fire. Both a sauna and a hot tub are available for relaxing after a day spent discovering the island, or you might prefer a serious session of volleyball on the nearby court. The host family is there to make sure you don't miss out on any of the island's treasures, and tours are provided by the island's caretaker himself.

Open all year round.

Liise Farm on Ruhnu

The southernmost and by far the most remote of the Estonian islands is Ruhnu. With a unique culture and rhythm, the small island carries signs of first human activity from as early as 5200 BC, left most probably by early sealhunters. This ancient profession has declined in popularity ever since, but luckily not due to a lack of seals. If arriving to the island via water, you have good chances of encountering these curious creatures - especially because the trip takes a few good hours from both the other islands and the mainland.

At the centre of Ruhnu stands the village of Ruhnu. And at the heart of Ruhnu village is Liise farm. The farm complex, which consists of several dwellings and a small shop, has been welcoming visitors since 1999. In total, Liise Farm can accommodate over 30 people

in cosy and distinctive buildings, several of which are around a hundred years old, with thick and low thatched roofs. Whether you come in a large group or a small one, you won't get bored at Liise Farm or Ruhnu for that matter. The hosts organise tours, local handicraft workshops and excursions. History buffs, nature lovers and cinephiles will find a way of getting to know the island to suit their tastes. When you leave the farmyard, you will near inevitably come across Estonia's oldest wooden church, the lighthouse designed by Gustav Eiffel as the rumors say, and with a bit of luck the women of Ruhnu in their colourful folk costumes. It's also understandable if you don't feel like leaving the farmyard at all. In this case, you can cool off in front of the cosy sauna house at Liise Farm, gaze at the starry sky and reflect back on your island trip.

Open all year round.

Saarte tunne sõnas ja pildis

Autorid: Linda Sassian, Kadri Kirikal

Saarte tunne on eriline.
Kõik, kes on kunagi saartel
peatunud, teavad, millest jutt.

S

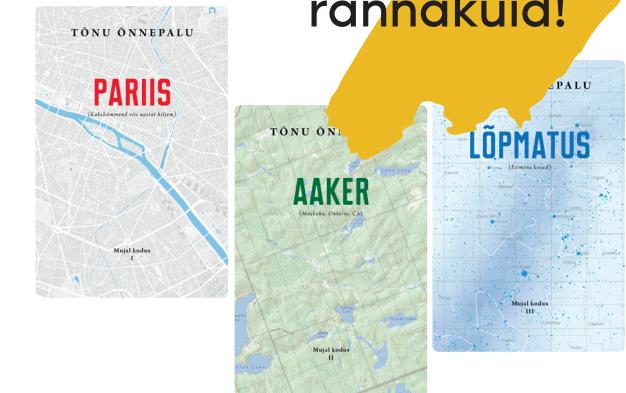
eda on raske sõnadesse panna. Palju parem oleks seda ise kogeda. Saared on „sünnitanud“ mitmeid (sõna)osavaid autoreid, kelle teostest seda saarte tunnet õhkub. Olles kodust eemal, igatseudes saarte-puhkust või soovides teada, mida see tunne endast täpsemalt kujutab, võib olla abi raamatukaante paotamisest või filmivaramusse sukeldumisest. Rida rea, stseeni haaval kantakse teid lainete, kadakate ja saaretulute keerisesse.

Foto: Priit Saart

Muhu | Vilsandi | Abruka | Ruhnu | Saaremaa | Hiiumaa

Kui januned
millegi põneva
järele!

Katrin Pauts „Külmkingauurija“

Muhus sündinud populaarne krimikirjanik Katrin Pauts viib põnevusromaanis „Külmkingauurija“ meid oma kodusaare lugude ja müütide keskele.

Muhu on üldiselt idylliline saar, kus suurt midagi vapustavat ei juhu. Ent kusagiil 1980. aastatel raputavad väikest Muhu kolhoosi järjepanu põlengud. Saarel valitseva ajutise personalipuuuduse töttu saadetakse neid uurima samast kandist pärít uurija Aleksander (Sass) Saareste. Kui selgub, et viimases põlengus on elu kaotanud Sassi ema, hakkab uurijale tunduma, et süütaja on ta isiklikult sihikule võtnud, ja mees sukeldub loo tagamaade selgitamiseks oma perekonna ajalukku. Selles aitab teda noorpõlve armastus, folklooriuri Freeda, kelle perekonna lugu on ootamatult tihedalt seotud Sassi pere omaga. Olukorrale lisab keerukust Sassi tüdrusöbra surnukeha leidmine ning müstiline Külmking.

Pautsi raamatu seltsis mööduvad tunnid lennukiirusel. Kel ühest krimiromaanist väheks jäab, siis saarte radadele viivad ka Pautsi varasemad põnevukud „Tulekandja“, „Hull hobune“ ja „Politseiniku tütar“.

Tõnu Õnnepalu „Mujal kodus“ triloogia: „Pariis“, „Aaker“, „Lõpmatus“

Õnnepalu on küll sündinud Tallinnas, kuid elanud nii Hiiumaal kui ka Vilsandil, mistöttu ei takista miski teda lisaks maailmakirjanikule ka saarte kirjanikuks nimetada. Seda on tunda ka „Mujal kodus“ triloogias, mis viib rännakule Õnnepalu nooruspõlve linnast Pariisist läbi Kanada väliseestlaste kogukonna tema hingekoju Vilsandile.

„Pariisis“ on Õnnepalu tagasi linnas, kus ta 25 aastat tagasi „Piiririigi“ kirjutas, mõtiskledes olu üle, otsides noort iseennast ja tunnetades, et on aeg lahti lasta. Ta jöuab tödemuseni: „Rännak läheb edasi, natuke on hirm, nagu ikka tundmatusele vastu minnes, aga süda on kerge ja tühi. Nagu peab, sügise tulles.“

„Aaker“ on nagu vahepeatus Kanadas, sealsete väliseestlaste endises skaudilaagris Kotkajärvel. Õnnepalu arutleb seal elu,looduse, eestluse, amerikani-seerumise, kodutunde üle. Üksiti fantaseerib Õnnepalu endale kodu loomisest, järvele maja ehitamisest, kuid teisalt nendib, et miski seal pole ikkagi päris see.

„Lõpmatuses“ jöuab Õnnepalu lõpuks koju Vilsandile ja seda on igast raamatureast tunda. Õigupoolest ei ole „Lõpmatuses“ Vilsandit mainitud, kuid see on ümbritsevast selgesti aimatav. „Lõpmatuses“ valitseb kummaline rahu ja kohalejõudmisse tunne. Samas, Õnnepalu puuhul tundub kodu olevat pigem mingi sisemine olek, mille ta võib endale ette manada, kus iganes ja millal iganes soovib. Ja sama hästi võib see kujutluspiilt kaduda. Nagu Õnnepalu „Pariiski“ nendib: „Ma jään rändama ühest kodust, ühest majast ja ühest korterist teise. Igal pool on rahu ja igal pool on rahutus.“

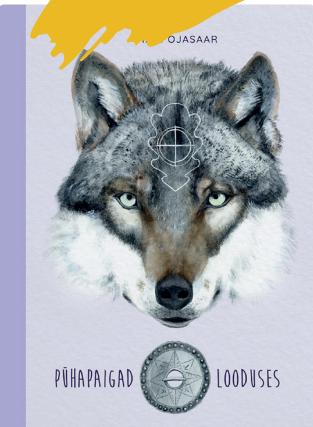
Kui austad ajatut klassikat!

Albert Uustulnd „Tuulte tallermaa“

Kui „Töele ja õigusele“ saarte pealt väärilist kaaslast otsida, siis Saaremaal sündinud ja elanud Albert Uustulndi elutööd – rannarahva saagat „Tuulte tallermaa“ – on just selleks peetud.

Viie köite ja kahe sajandi vältel kulgeva saaga alustaladeks on Taavi ja Eeva, kes inimtühjale Oldre saarele oma kodu rajavad. Sõnaaher peremees Taavi rassib merel ja tegeleb kalapügi ja -müügiga; Eeva hoolitseb saare, majapidamise ja laste eest. Elu Oldrel ja naabersaarel Abrukal kulgeb esialgu aeglaselt ja peaaegu puutumatuna ühiskonnast ja ajaloo keerd-käikudest, ent kolmandaks köiteks kogub torm jõudu ja muu maailm saab ka saareelanikud kätte. Murranguliste ajaloosündmuste taustal on tajutav, kui väike on inimene. Kuid tema jaoks on tema väikesed ja lihtsad tegemised ikka kõige olulisemad ja tähtsamad. Ja seda „väikese, ent erilise elu“ tunnet saab saartel ikka veel kuratlikult kenasti kogeda. Perekonnaaga lõpuks jäab valdavaks ikkagi helgus ja lootus.

Avastamiseks koos järelkasvuga!

Mari Ojasaar „Pühapaigad looduses“

Mari Ojasaar pole samuti põline saareelanik, kuid on nüüdseks kogu perega asunud elama Hiiumaa metsade ja lainete vahel. Ojasaarelt on ilmunud mitu kau-nist lasteraamatut, kuid neist viimane – „Pühapaigad looduses“ – on eriti tänuväärsne, sest lastesse killukese loodusevaimustuse süstimine on tänases maailmas hädavajalik.

Mis on allikad, miks mõned neist tunduvad punased, aga mõned sinised? Mida vanad eestlased hilles tegid? Milline on Eesti kõige vanem puu? Mida kivi otsas teha saab ja mida teha ei tasu? Mis teeb mõnest paigast pühapaiga ja mida seal pühapaigas üldse teha? Kuidas hoida loodust? Vastused nendele ja paljudele teistele küsimustele leiab sellest imeilusate illustratsioonidega raamatust. Kui vastused käes on, siis tasub kindlasti koos lastega metsa siirduda ja mõni pühapaik päriselt üles otsida. Mitmed neist on välja toodud ka raamatusse joonistatud kaardil.

Koge teleekraani vahendusel

On hulganisti Eesti filmklassikat, mis on meite saartel filmitud. Piisab vaid teleri ette kerra tömbamisest, et hõljuda unelmasse saarte suvest, kadakatest, nitudest, mererannast. Bonusena saab ehk köhutäie naerda, tutvuda Eesti filmivaramuga ja proovida ära tunda saarte erinevaid paiku.

Foto: Alar Truu

Apteeker Melchior (2021)

Indrek Hargla romaanisarja põhjal valminud triloogia viib tagasi hämarasse keskaega. Triloogia esimeses osas „Apteeker Melchior ja Oleviste möistatus“ lahen-dab nutikas apteeker keerulist mörvamüsteeriumit. Tegevus toimub küll Tallinnas, ent tähelepanelik silm võib märgata ka mõnd Kuressaare linnusest tuttavat kohta ja filmist tekkivat tunnet võib kindluse müüride vahel jalutades ka tunda – lõppude lõpuks mäletavad need seinad ju aegu, mida meid filmist vaadata võime, ja palju enamatki veel. Filmi valmimist on toetanud Saarte Filmifond.

Foto: Enn Putnik, ERR

Siin me oleme (1978)

See on töeline Eesti kultusfilm, millest pärít tsitaadid on meie könepruuki nii pöimunud, et me ei pruugi tea-dagi, et käibefraasid just sellest filmist pärít on. Kes ei oleks vähemalt korra oma kallile inimesele öelnud „Armastan sind nagu sijakala“? Filmis rullub vaata-ja ees lahti töeline Muhumaa suvi – kadakad, päi-ke, meri, angerjad... Seda võib vaat et tunda. Filmi rikastavad ajastule omased humoorikad seigad, mis juhtuma hakkavad, kui taluüle saabuvad svitajad Tallinnast ja elu rahulikus Muhumaa talus pea-peale pööratakse.

Foto: Robert Lang

Svitajad (2023)

Juhan Smuuli samanimelisel jutustusel põhinev film valmis armastatud kirjaniku sajanda sünniaastapäeva puhul ning on mõnes mõttes kultusfilmi „Siin me oleme“ uusversioon. Ka siin rullub me ees lahti ehe Muhu suvi kogu oma headuses – oma kiviaedade, kadakate ja eheda pärimuskultuuriga. Kuhugi pole kadunud ka vastandlikud inimtübhid, keda leidub alati, olenemata ajastust. Küll aga ei vaja kaasajastatud sündmus-tehel ehk arusaamist nõukogude ühiskonnast ning naerupahvakud on garantieeritud. Filmi valmimist on toetanud Saarte Filmifond.

Keskpäevane praam (1967)

See on komöödia, mille tegevus leiab aset jaanipäeval Virtsu-Kuivastu praamil. Jaanipäevaks sõidab saarele suvitama kirju seltskond väga erinevaid inimesi. Reisijate lisaks lubab pohmel-lis türi-mees pardale kaks kütuseautot ja keset merd selgub, et praamil seisva veoauto furgoonis on süttinud puuvill. Tulekahju töttu võivad nii kütuseautod kui kogu praam öhku lennata. Kes möödu-nud aegu mäletab, see leiab omajagu äratundmisi rõõmu situatsio-nikoomikast. Kellele need olukorrad tuttavad ei ole, saab lõbusa sissevaate nõukogude ühiskonna kitsaskohtades-se. Igatsus suve ning isegi jaanipäeva-se praamijärjekorra järel on kerged tekkima.

Foto: Rahvusarhiv

„Saarte Filmifond kaasrahastab nii Eesti kui välismaa mängu- ja dokumentaalfilme, seriale, muusikavideooid ning filmiõpet, tuues nii meie lummavalt kinematograafilised saared filmitegijale ja -vaatajale lähemale.“

Photo: Marko Palm

Speak like an islander

Author: Kadri Kirikal

Did you know that the islands have their own dialect?

M

aybe you have noticed the extensive use of the word "nice" on Saaremaa? Locals use it to describe almost everything, but that doesn't necessarily always show their appreciation.

"What a nice story" ("kena lugu küll" – ed) is often meant ironically – when something is unusual or funny. Simply saying "Nice!" could mean "Alright!". It is so characteristic to Saaremaa, that people from Hiiumaa even refer to Saaremaa residents as "nice ones" or "nices". "Here those nice ones go again!" they might say.

There is actually a special term for people from the mainland as well. On Hiiumaa, they are referred to as "pötku". If you need a comparison, then it's a bit like in the Harry Potter books, in which a "muggle" is a person without magic powers.

On the mainland, however, people from Saaremaa are known for not using the Estonian letter Õ. Instead, they use Ö. These letters may be equally confusing to most foreigners, but Estonians do tell the difference, and if you say "öun" instead of "õun" ("apple" in Estonian – ed), they will know you are from Saaremaa. And almost as if to avoid using that letter, the word for apple on Saaremaa is "ubin" instead of the regular "õun".

Even though there is some friendly rivalry and banter between the islands, a common trait for all of them is their love for the sea. Therefore, it's not surprising that there are many expressions about the sea that may sound weird to the mainlanders. "Meri on plekk" would mean "the sea is sheet metal" in literal translation, but what is actually meant is that the sea is as smooth and clear as sheet metal, without a single

wave. That sounds like a good day for going fishing, doesn't it?

The Hiiu language is a dialect that is spoken on Hiiumaa. Grammar-wise, it is quite like mainland Estonian. The difference is mostly in pronunciation and vocabulary. Hiiumaa has issued its own dictionary, which contains many findings that may surprise even Hiiumaa locals, not to mention other Estonians, as well as simply being something interesting to study for anyone who wants to get the first glimpse of the island way of thinking and expressing themselves.

All islanders are very proud of their heritage. They use their dialect gladly and keep teaching it to younger generations. For example, Muhu has published a spelling book in their dialect. As proper islanders, the authors have said it was partly fuelled

by envy and island stubbornness, because Kihnu island already had their own spelling book, but Muhu didn't. The creators of the Muhu Oabits – the title of the spelling book – hope that this book helps to preserve and continue Muhu identity and traditions.

Saaremaa's largest peninsula Sõrve has also issued their own spelling book. "Sörulase oabits" is the first book covering the essence of being sõruleane (a person living in Sõrve region – ed).

Customs and traditions are generally well-preserved on all the western Estonian islands. They can be spotted in the architecture, tasted in the local cuisine, and felt in nature. It is only natural that the dialect also makes a small impression on you during your stay on the islands.

“The Hiiu language is a dialect that is spoken on Hiiumaa. Compared to mainland Estonian, the difference is in pronunciation and vocabulary. ”

Hiiu language

karvakala
koiku
kuigilinnud
paargu
tinuneitsid
mandilaga
muku
pitsu

Saare language

mustu
koigas
kuigilinnud
paargu
ätsad, neitsitina
nott
kena, tuiu
pink

mainland Estonian

hüljes
voodi
luiged
väliköök
pääsusilmad
hapukoorekaste
armas, ilus
väike madal pink

English

seal
bed
swans
an outdoor kitchen
bird's-eye primrose
sour cream sauce
cute, beautiful
a small bench

Hüljes Holger ja Läänemere päeva- raamat

Ahoi, kaldapealsed!

Autor: Aare Verliin. Illustratsioonid: Kristel Purje.

Holger the Seal and Chronicles of the Baltic Sea

Ahoy, land creatures!

Photo: Meriliis Metsamäe

H

allhüljes Holger tervitab teid siit, rannadärse laia kivi otsast! Juba mitmeid aastaid on see minu armastatud lesimispaiak olnud. Päeval kütab päike kivi kenessasti soojaks, siis on siin mõnus pikutada ja lainete loksumist kuulata. Mõnikord tuleb isegi tukastus peale.

Ümberringi on lage vesi ja nii ei saa keegi mulle salaja liiga lähedale ka hiilida, sest kuulmine on mul väga terane. Aeg-ajalt, kui nälg näpistama hakkab, siis kuulatangi, ega ometi eemalt külasadama poolt aerude naksumist või mootorimürinat kosta ole. Vaiksetel öhtutel ongi tihti mitu paati merele tulemas. Veel tunnike või paar kannatust – siis on kalamehed võrgud merre laskunud ja sadamasse tagasi pöördunud. Nüüd on õige aeg mere peal kaugele näha olevad punased võrgulipud üles otsida ja enne pimedat võrkude rivi läbi ujuda. Nii võib tulla öhtueine kätte hulga kergema vaevaga, kui ise kalu mööda merd taga otsides. Eriti meeldivad mulle örna lihaga siiad ja forellid, kes vabas vees kipuvad muidu sageli minu käest minema lipsama. Vörgukaladega seda muret pole – siin saab süüa nii palju, kui kere kannatab. Öösel puhkan ja varahommikul võtan veel veidi einet. Vahel kipuvad kalamehed muidugi liiga kärssitud olema ja proovivad otse minu nina eest võrku koos kaladega paati tirida. Siis on meil mõnikord isegi kölevedamiseks läinud ja inimesed paadis millegipärast valjult lärmama haknud.

Aga olgu pealegi, meri on siinkandis ju tihti tormine ja sellistel päevadel kalamehed nina välja ei pisti. Mina ja teised hallhülgid saame siis ka omal jõul suurepäraselt hakkama. Väiksemad kalad, nagu räämed või kilud, neelan kohe sealsamas alla. Kui aga mõni suurem tursk või säinas õnnestub kinni krabada, siis tulen veepinnale, võtan kala loibade vahelle ja söön ära.

Ma sündisin külmal talveajal keset avamerd asuval lagedal kivilisel laiukesel. Olin väga priske beebi ja kaalusin juba ilmale tulles umbes 15 kilogrammi – enam kui kolm korda rohkem kui vastsündinud inimlaps! Minu emapiim on erakordselt toitev – selle rasvasisaldus on umbes kaks korda kõrgem kui vahukoorel. Seetõttu kosusin juba esimestest elupäevadest tublisti ja kasvasin iga päevaga 1-2 kilogrammi võrra raskemaks. Juba kuu aja pärast pudenes mu kehalt maha pehme valge titekarv ja sain alustada iseseisvat mereelu. Nüüd olen juba üle kahekümne aasta ära nähinud ning ligi kahe ja poole meetri pikkuseks toredaks loomaks kasvanud. Kaalu on mul juba samuti

t's me, grey seal Holger, sending greetings from the big rock by the coast! For several years now, this has been my favourite resting spot. During the day, the sun warms up the rock nicely, and then it's so good just to lie here and listen to the gentle waves lapping on shore.

Sometimes it sends me to sleep, and I take a nap. I'm safe here, as I'm surrounded by water, and no one can get too close to me because my hearing is impeccable. From time to time, when I get hungry, I listen whether there are any motor or rowing sounds coming from the nearby harbour. On calm evenings, there are usually several boats heading out to sea. After waiting for an hour or two, the fishermen have lowered their nets and gone back to the harbour. That's the perfect time to go and find the red flags that mark the nets and swim by them before it gets dark. My favourite fish are whitefish and trout with their tender meat. In open water without the nets, they often tend to slip away from under my nose. But with the fishermen's nets, I don't have to worry about that – it's like an all-you-can-eat buffet! I rest through the night and go for another snack early in the morning. Sometimes, the fisherman are hasty and try to pull the nets into their boats from right in front of me. Then sometimes we have a tug-of-war. I don't know why it makes the people in the boat yell so much.

Anyway, the sea is often stormy here, and on those days, the fishermen don't come out to sea. The other grey seals and I manage perfectly on our own. I swallow up smaller fish, such as Baltic herring and sprats underwater as I go. If I manage to catch a larger fish, like a cod or orfe, I come to the surface, hold it between my flippers, and then eat it.

I was born on a cold winter's day, on a pebbly islet in the middle of the sea. I was a chubby baby and weighed 15 kilograms at birth. That's more than three times heavier than newborn human babies! My mother's milk is extremely nutritious – it contains twice as much fat as whipping cream. It helped me grow, and I gained 1-2 kilograms every day. Already after a month, I shed my white baby fur and was ready to begin my journey at sea. Now I have already seen more than twenty years and have become a lovely animal. I am about 2.5 metres long and weigh approximately 250 kilograms.

I am a great swimmer and can dive and touch the seabed at the deepest point in the Baltic Sea, the Landsort Trench, which is 459 metres below the sur-

omajagu – umbes 250 kilogrammi ligi. Olen tubli ujuja ja võiks in segi Lääne mere kõige sügavamas kohas, 459 meetri sügavuses Landsorti sūvikus põhjani sukel duda. Meie, hallhülgid, suudame hingi kinni pidada paarkümmend minutit ja oleme Atlandi ookeanis in segi 477 meetri sügavusele jõudnud. Vahel tuleb tahtmine pikem mereretk teha, siis olen käinud küljas näiteks Rootsi ja Soome ranniku hüljestel.

Eestis on hea elada ja meil, hüljestel läheb siinsetel rannikutel päris hästi. Kui eelmise sajandi keskel oli eluolu vahepeal päris kehv, sest hüljejahti peeti palju, vesi oli reostunud ja pisikesi hülgepoegi sündis vähe, siis uuel sajandil on asjad jõudsalt paraneenud. Sajandivahetuse paiku oli meid Lääne mere 10 000, kuid nüüd on meid juba terve 42 000! Ainuüksi Eesti rannikul loendati 6031 hallhüljest. Praegu elab meid Eestis neli korda rohkem kui ilveseid, hunte ja karusid kokku! Nii et kui mind näha tahad, siis tule aga mere äärde. On üsna suur võimalus, et ma sulle siit mõnusa kivi pealt loivaga lehvitan!

Mind võid kohata hülgevaatlusretkell!

Uuri lisa:
hiiumaa.ee/merereis-ja-hulgevaatus või
visitsaaremaa.ee/en/discover/seal-watching.

Kuula lugu!

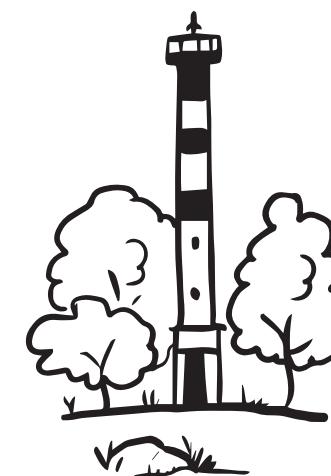
Listen to the story!

face. We grey seals can hold our breath for 20 minutes and have even dived as deep as 477 metres in the Atlantic Ocean. Sometimes, when I feel like going for a longer journey, I have visited other seals on the coast of Finland and Sweden.

Generally, life is good here in Estonia, and we grey seals are doing quite well here. While our life was quite poor in the middle of the last century due to polluted water, extensive seal hunting, and a low birth rate, our life has improved significantly during this century. Around the turn of the millennium, there were 10 000 grey seals in the Baltic Sea. Our population has since grown to 42 000! Around the Estonian coast alone, 6031 grey seals were counted. Currently, there are four times more seals in Estonian waters than there are wolves, lynxes and bears altogether on the Estonian mainland. So, if you would like to meet me, come to the sea! There's a high chance that I will be waving at you from over here on my comfy rock.

Come see me at seal safari!
See more at
hiiumaa.ee/merereis-ja-hulgevaatus or
visitsaaremaa.ee/en/discover/seal-watching.

ABRUKA TULETORN | ABRUKA LIGHTHOUSE

RUHNU TULETORN | RUHNU LIGHTHOUSE

KÕPU TULETORN | KÕPU LIGHTHOUSE

KIIPSAARE TULETORN | KIIPSAARE LIGHTHOUSE

VIIRELAIU TULETORN | VIIRELAID LIGHTHOUSE

VILSANDI TULETORN | VILSANDI LIGHTHOUSE

Saare maitsed, mis ei unune

Autor: Kätrin Karu-Lavits. Illustratsioonid: Kristel Purje.

Kuidas tänada söögi eest,
nii et ka saarlane seda
liialdatuks ei pea?

K

ui kuulete körvallauas toidu kohta öeldavat: „Kannatas süüa küll“ või „Ei ole midagi santi öelda“, siis teadke, et tegu on kohalikega ja ilmselt olete valinud väga kena söögikoha.

Järgmiseks võib olla kasulik teada, et paljud „pealinnadest“ väljaspool paiknevad talud ja mõisad pakuvad ka väga maitsvat kohalikku toitu, kui tead, kust küsida. Mitmed kohad ei ole väljaspool suvist tipphooaega tingimata just regulaarselt avatud ning naudingu teks peab olema õnne – alati tasub ette helistada ja küsida, kas meelispaik on avatud.

Võib juhtuda, et kohapeal hoopis välismaa keelt tuleb rääkida, sest nii mõnedki põnevad kohad on loonud sisserändnanud. Siiski ühendab neid kõiki lugupidamine kohaliku toidu vastu. Nii tuleb alati kena roog, sest võõramaa toidukultuur ja kohalikud maitsed leiavad ühiselt tee taldrikule.

Maitseelamused, mida tasub mekkida

Tösi ta on, et saarte restoranid pakuvad valdavalt toitu, mille valmistamisel võimalust mööda kasutatud kohalikku saartelt pärinevad toorainet. Lõviosa muidugi Saaremaalt ja Hiiumaalt, kuid peaegu igal väiksemalgi saarel on oma väiketootja olemas ja nii on loetelu kohalikest tootjatest üsna pikk. Peakokkade lemmikutest võib välja tuua Pähkla forelli, Triinu õunamahla, Ideafarmi äädikaid ja kastmeid ning loomulikult ei saa unustada lausa telestaari kuulsusesse töusnud Saaremaa Mahemuna, kellest vändatud töseluseriaal „Tanel ja kanad“ annab ERRi vahendusel värvika ülevaate ühe maheettevõtja völudest ja valudest.

Hea rukkileiva austajad on saare rahvas ilmselgelt, sest igal saarel näikse olevat oma meister-pagar. Hiiumaa pagar ja Muhu Leib on vist kõigile saart külastanutele tuttavad, sest nende tooteid naudid kogu reisi vältel ja paljud viivad ka koju kaasa. Kuressaare

peaväljaku vahetusse lähedusse on end sisse seadnud vähemalt kolm armast kohvikut – Böns, Vanalinna kohvik ja Salme sai –, kellest kõigil omanöliste ja maitsvate saiakeste tarvis taigen igapäevaselt kerkimas.

Kes pole saare naise naba näind, see pole Saaremaa peal käind. Vähemalt nii tavatsetakse öelda nende kohta, kes Kuressaarest läbi põigates Naba nimelises restoranis peatumiseks aega ei võta. See on tegelikult üsna värsk koht, mis väärib aja maha võtmist. Mängulise aasiapärase fusion-köögi austajana valmistab peakokk menüü siiski võimalust mööda kohalikust toorainest ja baarist leiab enamuse saarte hinnatumaid vägijooke, milles Nabas põnevaid kokteile osatakse luua.

Joogipruulimise kunst nagu ei kuskil mujal

Pikkade traditsioonidega on meresöitjatena kuulsust kogunud saarte rahvastel koduõlle körval puskari ajamine. Kohalikku taimestikku vaadates ei ole just imestada, et kadakamari ka see kõige populaarsem lisand on, millega juba ammustest aegadest oma märjukest on maitsestatud. Džinnitootja Lahhentagge pere võttis kätte ja läks kaugetele meretagustele maadele joogivalmistamise tarkusi ammutama ja timmis oma gin'i nii tiptasemele, et see ka rahvusvahelisel areenil mitmete auhindadega pärjatud on.

Tee ise!

Lahhentagge kokteil
„Löputu juuli“

Lahhentagge Gin
Martini Bianco vermut
Toonik

Siiski-siiski, tänapäeva töelised trendijoogid on alkoholivabad! Seda teab ka Lahhentagge, kes on vastu võtnud töelise väljakutse – luua alkoholivaba jook, millega kokteilides gin'i asendada. Selleks sai jook Flâneur, mida võib nüüd juba enamiku Saaremaa restoranide ja baaride joogikaartidel leida. Sama jooki kasutas võtmekomponendina tuntud Eesti baarmen Kristo Tomingas New Yorgi rahvusvahelisel koktelivõistlusel kategoorias, kus võistles päris džinnist valmistatud kokteilidega, olles ainsana alkoholivaba kokteiliga üllataja.

Töeline terviselonks, mida saartelt otsida, on aga pooldei toidulisandi staatuses olevad shrub'id! Saaremaa tootjad Wösel ja Ideafarm on selles kategoorias ühed suunanäitajad. Esimesel neist on maitseküllane sari erinevatest viljadest valminud shrub'e, mis sobivad kohe joomiseks. Ideafarmi perenaine aga hoiatab, et nende shrub'idega tuleb olla ettevaatlik – need ei ole mingi lahja kraam, vaid naturaalsest külmpressitud toormest valminud kontsentreeritud kääritatud tervise-toojad, mis ühtmoodi armastatud shot'ina tarbimiseks, kokteilipõhjana kasutamiseks kui ka kuuma vee või tee sisse sortshaaval lisamiseks.

Shrub'idest vaimustudes märkak, et kasutusvõimalusi on põnevale joogile rikkalikult. Väikese shot'ina kasutatakse seda toniseerimiseks ja nii naha puhas-tamiseks kui isegi pindade desinfiteerimiseks. Lisaks sobib see hästi lahjendatud jookideks, salatikasteeks ja marinaadideks – jook annab mõnusa happelise nüansi ning maitsva ja mugava mooduse manustada tervislikku õunaäädikat. Valmistamisel kasutatakse traditsioonilisele õunale lisaks paljusid teisi kohalikke vilju. Näiteks leiavad tee pudelisse kadakas, sōstrad, roosiöied, astelpaju, rabarber ja mitmed kohalikud ürdid.

Maitsed metsast ja merelt

On südantsoojendav tödeda, et saartel tegutsevaid toidutootjaid iseloomustab oskus leida oma põnevad ništooted, et nendega siis edukalt tarbijatele süda-messe pugeda. Üheks saladuseks on ilmselt nörkusi toota seda, mida ka ise tarbida soovitakse. Teisalt

“ Shrub võib olla nii kangest alkoholist ja alkoholivabast kääritatud puuviljajoogist segatud kokteil kui ka alkoholi-vaba, kääritatud äädikal põhinev kokteilipõhi, mida sünnib juua tervisenapsuna. ”

toetab saarte unikaalne taimestik seda püüdlust imeliselt. Kolmandaks kasvab seal mitmeid taimi, mis ka mandrirahva jaoks tagasi kodus olles reisimälestused taaselustavad.

Ideafarmi perenaise Maria Kaljuste sõnul algab kibekiire korilase hooaeg kevadel nurmenukkude ja vöililledega. Sealt edasi ei lähe palju aega, kui õide puhkevad oma roosiaiad, ning mõne kuu möödudes ongi aeg õunte korjamiseks. Ideafarmi esimesteks toodeteeks olid enim kui kümme aastat tagasi leedriöle- ja angervaksasirupid. Hiljem lisandusid raud-rohusirup ja paljude eestimalaste südamed võitnud õunaäädikas.

Lisaks sellele, et tooted valmivad ainult kohalikest õunatest ja ka muu tooraine suures osas kohalikelt kasvatatavalt ja metsadest pärit, soovitakse selles ettevõttes jäädig üuele ringile suunata ja võimalusel on au sees pakendite taaskasutus. Näiteks puuvilja- ja marjaveinidest järel jääv marja- ja viljamass läheb kuivatamisele ja uhmerdatakse samuti kohaliku supertoitude tootja Boost pulbritesse.

Lastele kõige eelistatud viisil kasutab Muhu ja ka teiste saarte kohalikke vilju ja marju aga Muhu Jääti-se Wabrik. Lisaks marjadele on aja jooksul käsítööna valmivatesse jäätidesse ja jäätidisetotidesse leidnud tee kuuseokkad, jänese kapsas, kibuvitsaöied, angervaks ja veel igasugu põnevad kraami, nii et mitmed tiiprestoranid nii saartel kui ka Tallinnas on nende tooted oma menüsse võtnud. Sama on juhtunud Muhu leivaga, mis sedavõrd kuulus, et teinekord on ainuüksi selle nimel Muhu sõdetud.

Tee ise!

Kena saaremaine salat

Merikapsa noori lehti
1/3 kohalikku kanepi või tudraöli (Karmeli)
2/3 õunaäädikat (Ideafarm)
Maitse järgi mett ja rosé pipart

Foto: Maris Sepp

Kohalik soovitab!

Inspiratsiooni isetegemiseks

Saartele nii omast toitu nagu kala leiab siin töes- ti väga maitsvas vormis peaagu igas restoranis, kuid tõelise elamuse saab seda ikka ise püüdes või vähemalt kala suitsutamise nippe õppides. Nasval, Tihemetsa talus on pakutud kalaroogasid juba üle 30 aasta ja lisaks peensusteni lihvitud kala suitsutamise oskustele on talu peremees-perenaine saarte slow food-liikumise eestvedajad. Pähkla kalakasvatustiikides kasvavad kodumaised saadused on lialdamata enamiku Saaremaa peakokkade hulgas oma kvaliteedi poolest au sees ja nii leiabki neid ühel või teisel kujul lõviosa restoranide menüüst.

Kui omal kalapüügikogemust napib, siis kindla peale näkkab Pidula Forellis, kus värskelt püütud kala ko-hapeal ka ära küpsatakse ja pidusöömaaeg võibki alata. Mönusa sümboosi tekitab värskelt püütud kala juurde Pidula forellipüügi naabriks olev wakepark, kus saab kala kõrvale maitva pitsa otse kiviajust.

Väikesaartel otsi aga mõni kalamees, kes kohalikku merd hästi tunneb. Nemad teavad parimaid püügi-kohti ja oskavad juhendada õigete püügivõtete osas. Hiiumaal tegutseb kogenud kalagiid Marek Võsa, kes viib huvilised niisama merele ja laidudele, kuid eluaegse kalamehena ei jäta teid ka söögipoolisest ilma.

Kellel isetegemise kutse tugev, siis Lääne-Eesti saari külastades saab oma kogemustepagasit tulisti kasvatada. Kel on suur soov õppida ussirohtusid tundma ja vägevaid napse kokku segada, siis uurigu Saare Kunksmoori või Merepäikese nime taha peituva Merle tegemisi. Hiiumaale jõudes astuge kohe Heltermaa sadama kõrval asuvasse käsitööpoodi ja uurige seal välja need kõige õigemad kohad, kus taimede ja kohaliku toiduga tutvust teha.

Lääne-Eesti saarte taimestikust leidub üsna arvukalt söödavaid taimi, mida mandril ei kasva. Veelgi enam on aga neid, mis on vahel ka mandril kanda kinnitanud, kuid söögiks oskavad ikkagi ainult vanavanemate tarkuseid põlvest põlve pärandavad saarte pereemad kasutada. Merikapsas, põisadru, põhjalalingver, mustad leedrimarjad on vaid lühike nimekiri neist taimedest, mida siinsetelt taimetarkadelt küsima minna. Muide, kas teadsid, et merest korjates minevat pruun põisadru praadides erkoheliseks? Ja sedagi, et Saaremaa rannikuvetest korjatavatest vetikatest

saadavat furcellaraan'i kasutavad Eesti suurimad maiustusetootjad marmelaadide ja pastilaade valmis-tamisel?

„Igal taimel on oma energetiika ja siia sisse elades on raske seda mitte märgata. Ja kes ei märka, see ei jäää siia ka pidama,” teab Muhu Jäättise Wabriku perenaine Maie rääkida. Isegi tuntud restoranide peako-kad käivad siin ise kogu hoojaks varusid täiendamas ja samal ajal kindlasti ka enda akusid laadimas, sest on ju saare rahval loodusega tugev side ning mereko-hin ja tormitul peavad ikka vahel pea selgeks puhuma, et uued ideed tulla saaksid. Nii võib Kuressaares asuva Kuursaali restorani Ku-Kuu peakokka Toomas Leedut hea önne korral restorani asemel hoopis kas-tidega lehterkukeseeni korjammas kohata, et ikka kogu hooaja külalised ära toita.

Kohalikud väiketootjad unistavad Saaremaast kui mahesaarest, väikesaartest rääkimata. Potentsiaali on selleks ju omajagu ning suur osa toidutootjatest ja kasvatajatest on juba praegu selle suuna vali-nud. Selle ilusa visiooni realiseerimiseks on vaja vaid suurtootjad kaasa tömmata. Kellele mahetoiduteema ka tarbijatenäo südamelähedane on, siis kõige otsese-malt saame sellele hääle anda iseenda toiduvalikute kaudu.

Foto: Valmar Voolaid

L

oona ja Pilguse **mõisa köök** on üsna kena - tasub proovida, aga helista ette ja uuri, kunas nad külalistele avatud on. Maitsvat **kiviaju pitsat** saab aga mekkida Pidula Wakepargis.

Mahemunade tootmisest vaata ERRi se-rialli „Tanel ja kanad”.

Lahhentage, Wöseli ja Ideafarmi **alkoho-liga ja alkoholivabasid märjukes** leiad saarte poodidest, baaridest ja restoranidest, aga kohapeale minnes avastad, et neil on veel rohkem põnevad näidata ja rääkida.

Kuum ilm nõub **jahutavat jäätist** – kui kohapeale ei ole mahti minna, siis Muhu Jäättise Wabriku käsitööjäätsiseid leiad Saaremaa tooteid müüvatest kauplustest ja päris mitmest kenast restoranist.

Hommikukohv haara mõnest Kuressaare peaväljaku ümbruses asuvast pagariärist ja lõunaks naudi Good Mood Foodi **vegan-toitu**.

Kena toit ootab sind saarte arvukates restoranides, millest mitmed näiteks Saaremaal ja Hiiumaal on pärjatud ka **White Guide** tunnustusega. Valikut on kaunis palju! Proovi maitsvaid roogaaside **Kuressaares** näiteks Kuursaali restoranis Ku-Kuus või Hafenis.

Hiiumaal peatu toiduelamuseks Roograhu sadamarestoranis, iiUmekis Orjaku sada-mas, Üngru restos Suursadamemas.

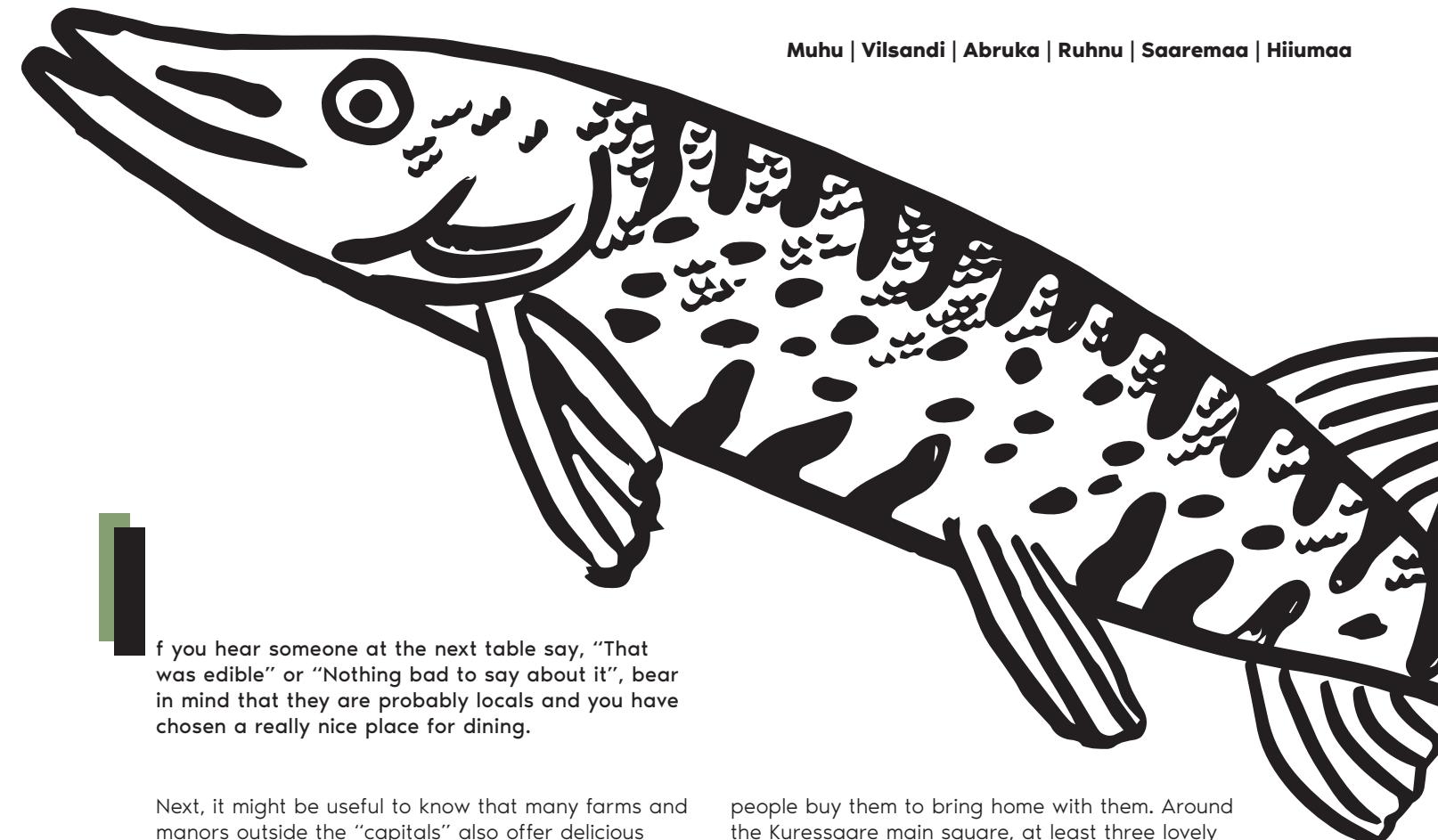
Muhus võta aega öhtusöögiks Pädstaste restoranis, Bottengarnis või TUUL restos, kiire tänavatoidu jaoks peatu Muhu toidu-tänaval Muhuritos, sealsamas kõrval Island Burgeris või Meite Napolis. **Veinikunsti** tutvustab Eesti esimene veiniturismitalu Luscher & Matiesen Muhi Veinaltu.

Tastes of islands that cannot be forgotten

Author: Kätrin Karu-Lavits. Illustrations: Kristel Purje.

How to thank your hosts for the food, so that the islanders do not consider your praise to be exaggerated?

If you hear someone at the next table say, "That was edible" or "Nothing bad to say about it", bear in mind that they are probably locals and you have chosen a really nice place for dining.

Next, it might be useful to know that many farms and manors outside the "capitals" also offer delicious local food, if you know where to ask. Many places, however, are not regularly open outside the summer high season. Therefore, some luck is required – it's always useful to call in advance and ask if the place you are considering visiting is indeed open.

It might happen that even though a restaurant has foreign owners, there is still great respect for local food. It can be the essence of a truly nice meal – as the locals often say – when foreign food culture and local tastes are combined and find their way onto the same plate.

Taste experiences worth trying

Island restaurants mostly serve food in which local ingredients are used as much as possible. Almost every smaller island has their own small producer, and the list of local island producers is quite long. Chefs' favourites are Pähkla trout, Triinu's apple juice, Ideafarm's vinegar and sauces, and unforgettable Saaremaa Mahemuna (Saaremaa organic eggs – ed). These have become somewhat famous locally due to the reality show "Tanel ja Kanad" ("Tanel and Chickens" rewatchable on ERR Jupiter – ed) that gives an overview of the struggles and benefits of being a small organic entrepreneur.

Islanders clearly have a taste for good rye bread, because every island seems to have their own baker. Hiiumaa Pagar and Muhu Leib (Hiiumaa Baker and Muhu Bread – ed) are probably known to everyone who has visited the islands. Their products can be enjoyed in many places throughout the trip and many

people buy them to bring home with them. Around the Kuressaare main square, at least three lovely cafeterias – Böns, Vanalinn Kohvik, and Salme Sai – all make their own dough daily.

"Who has not seen the belly button of an island woman, has not been to Saaremaa." At least this is how the saying goes, meaning those who have not stopped at the Naba restaurant (naba meaning belly button in Estonian – ed) when passing through Kuresaare. It is quite a new place that is worth visiting. While it is a playful Asian fusion-kitchen, the chef still uses local products as much as possible. The bar also offers local drinks, which Naba uses to make exciting cocktails.

The art of brewing a drink like no other

Islanders are well-known seafarers with a long tradition of making homemade beer and moonshine. When taking a look at the islands' vegetation, it's no wonder that juniper berries are the most common addition to drinks and have been used to add flavour to drinks for a long time. Gin distillery Lahhentagge has taken the matter into their own hands and travelled overseas to gather extra knowledge on making the perfect gin. They have been so successful that their product has been recognised internationally and received numerous awards.

Lahhentagge cocktail

"Endless July"

Lahhentagge gin
Martini Bianco Vermouth
Tonic

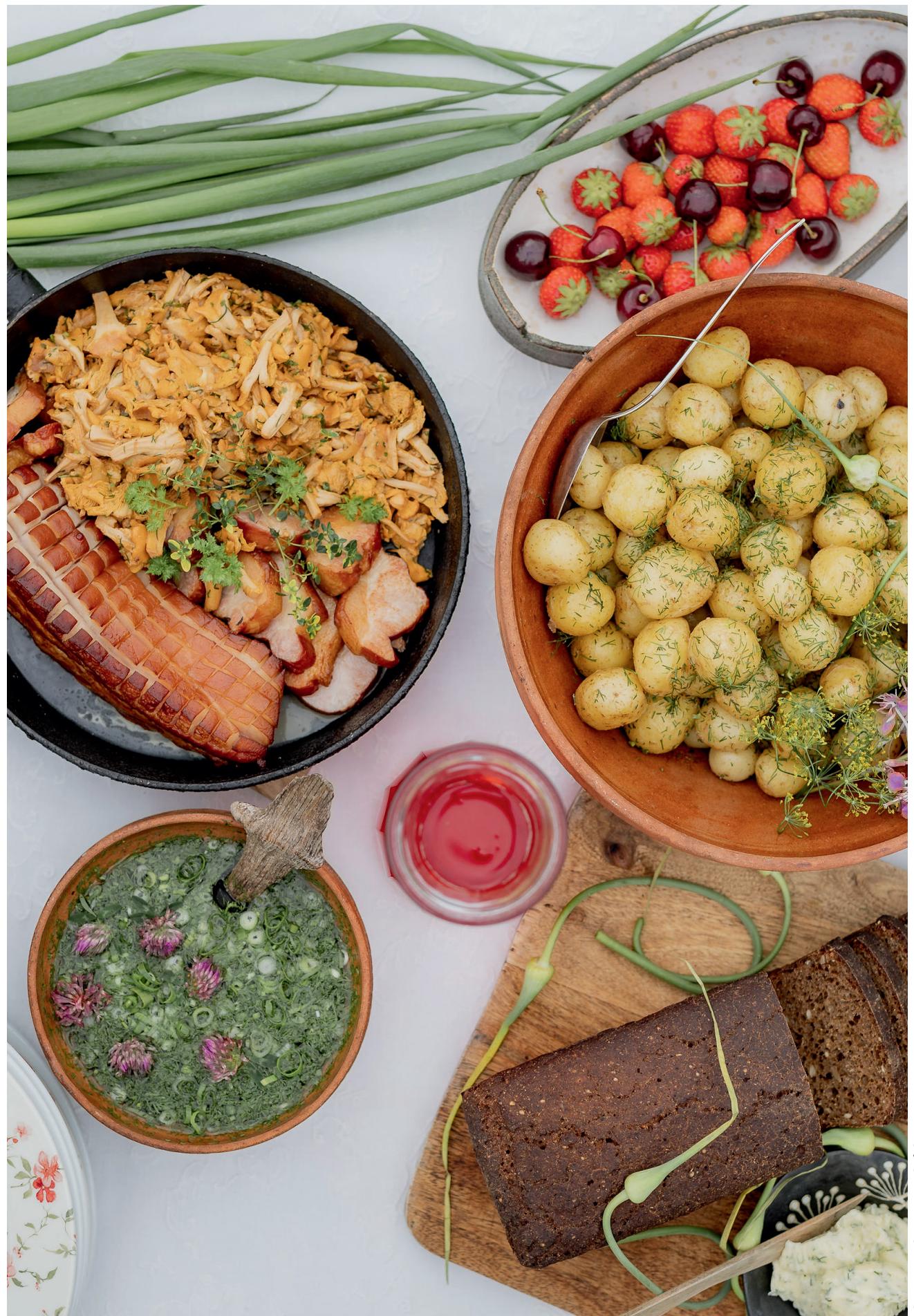

Photo: Valmar Vooraid

“Shrubs can be a mix of strong liquor and a fermented alcohol-free fruit drink or an alcohol-free cocktail. They have become a modern, trendy drink and are made from fermented vinegar. They are often consumed as a health shot.”

However, the trendiest drinks today are alcohol-free! Lahhentagge also knows this, which is why they accepted the challenge of creating an alcohol-free drink that can be used to replace gin in cocktails. This drink is Flâneur, which can already be found in most of Saaremaa's restaurants and bars. The same drink was used as a key element by well-known Estonian bartender Kristo Tomingas, who attended an international cocktail-making competition in New York. There he competed against drinks made from real gin, being the only one to surprise the judges with an alcohol-free cocktail.

One health product to look out for on the islands is a drink called 'Shrub' that is so healthy it is almost considered a superfood. Saaremaa's producers Wösel and Ideafarm are leading 'Shrub' manufacturers. Wösel has a line of 'Shrubs' made from different fruits that are especially rich in taste and are suitable for drinking straight away. However, Ideafarm's CEO warns that their Shrubs require caution – they are quite strong, fermented, health drinks made from natural, cold-pressed, raw material. They can be drunk as a health shot, in a cocktail, or used to flavour hot water as a replacement for tea.

Once you get excited about Shrubs, you will notice that there are countless ways to use this exciting drink. It can even be used to clean and tone the skin or even to disinfect surfaces. In addition, when

diluted, it can be used as a drink, salad dressing, or marinade. It adds a slightly sour nuance and is a delicious as well as a convenient way to consume health-friendly apple cider vinegar. In the process of making Shrub, traditional apples are added to many different local fruits including juniper berries, currants, rose petals, sea buckthorn, rhubarb, and many local herbs.

Tastes of the forest and the sea

It is heartwarming to experience what the island's food producers all have in common – the ability to find and create exciting niche products that often conquer consumers' hearts. One of the secrets to that is probably the need to produce something they would want to consume themselves. On the other hand, the island's unique nature supports this perfectly. On the islands, the vegetation is diverse and many plants surprise mainlanders and revive their travel memories once they are back home.

Maria Kaljuste, the brains behind Ideafarm, says that their busy harvesting season begins in early spring with grass dolls and dandelions. After that, it isn't long before rose gardens start blooming. Then, in a few months, it's time for apple picking. The first products of Ideafarm were elderflower and meadowsweet syrups. Later on, they added yarrow syrup and apple cider vinegar (which have won the hearts of many Estonians) to their selection.

In addition to their products being made from only local apples and other raw materials collected from local growers and forests, they also wanted to utilise any waste products left behind from their working processes. For example, the berry and fruit mass that is left over from fruit and berry wines is dried and ground into powders and used in the local super-food producer Boost's health powders. Ideafarm also reuses packages wherever possible.

A lovely island salad

Young sea cabbage leaves
1/3 local hemp or hemp oil (Karmel's)
2/3 apple cider vinegar (Ideafarm)
Add honey and rosé pepper according to taste

Muhu's goods favoured by children include Muuh Jäätise Wabrik (Muuh's ice cream factory – ed). In addition to berries, these handmade ice creams and ice cream cakes make use of spruce needles, wood sorrel, rose hip flowers, meadowsweet, and more. This has led many top restaurants on the islands and in Tallinn to integrate these products into their menus. The same has happened to Muuh bread, which has become so famous that sometimes people travel to Muuh island especially to buy it.

Inspiration for DIY

The most characteristic food to describe the islands is definitely fish and it can be found in various delicious forms in almost every restaurant. However, the most authentic experience is to catch it yourself or learn to smoke it yourself. In Nasva, at Tihemetsa farm, fish has been served to guests for more than 30 years and in addition to their fish-smoking skills being tuned to perfection, the family are leading the island's slow food movement. Pähkla fish farming pond's products are many chefs' favourites due to their high quality and can be found on the menu of most restaurants for a reason.

If you lack fishing experience, you will definitely succeed at Pidula Forell (Pidula trout farm – ed), where your freshly caught fish will be cooked and the feast may begin. In Pidula, the trout farm is neighboured by Pidula waterpark. There, you can enjoy your fish on the sandy beach and have a drink alongside your meal or enjoy pizza from the stone oven.

When visiting one of the smaller islands, find a local fisherman who knows how to navigate the waters. They often know the best fishing spots and can instruct you on fishing techniques. On Hiiumaa, turn to experienced fishing guide Marek Vösa. He will take you to sea and smaller islets, and, as a lifelong fisherman, will not leave you without a meal. Those interested in making powerful medicine or drinks from natures gifts, turn to a woman named Merle, who is also known as Saare Kunksmoor (The island's witch named Kunksmoor – ed) or Merepäike (the Sea's Sun – ed). Step into the craft store in Heltermaa harbour on Hiiumaa and ask for the right places to get better acquainted with local herbs and food.

The islands are home to many edible plants that cannot be found on mainland Estonia. There are plenty of those which can be found all over Estonia, but they require the wisdom of ancestors to be used to their potential – the kind of knowledge that runs within people's roots and is often forgotten. However, heritage is strong and deeply valued on the islands, which is why the islands are the perfect place to learn how to use sea cabbage, bladderwrack, nordic

Photo: Priitdu Saart

recommen
d
ISI
l
ad
ers
RECO
MEN
d
ISI
l
ad
ers

ISI
l
ad
ers
RECO
MEN
d
ISI
l
ad
ers

ginger, black elderberries, and many others. Did you know that the brown bladderwrack picked from the sea turns bright green when fried? Or that the furcellaran extracted from the seaweed that grows on the coast of Estonian islands is used in marmalades and lozenges by Estonia's biggest candy manufacturers?

Maie Kindel, the lady behind Muuh Jäätise Wabrik, says that every plant has its own energy and it's something that can't go unnoticed once you settle on the islands. "Those who don't notice it are usually the ones that won't stick around," she adds. Even the head chefs of many famous restaurants come to the islands to gather supplies for the upcoming season, no doubt recharging their own "batteries" at the same time. For instance, you are just as likely to run into Toomas Leedu (the head chef of Kuresaare Kuursaal's restaurant Ku-Kuu) in the forest as you are in his restaurant, as he often comes picking funnel mushrooms throughout the season. The connection between nature and people is strong here and from time to time, we need the sea murmur and storm winds to blow our heads clear, so that we have space for new ideas.

Local small entrepreneurs visualise the islands as eco-friendly destinations and producers. There is potential for this to come true, and many food producers and growers have already moved in this direction. They only need to entice the big companies to join in. As consumers, if ecological food is something we value, our food choices are the most direct way to express this.

P

ilguse and Loona **manors** have quite nice kitchens – they are worth trying out but call ahead first to make sure they are open. If you are craving for a delicious **stone-oven pizza**, visitgo to Pidula Wakepark.

Watch a documentary "Tanel and chickens" about growing **eco-friendly eggs**.

You can find Lahhentagge, Wösel, and Ideafarm's **alcoholic and alcohol-free drinks** in many island stores, bars and restaurants.

A hot summer requires cold **ice cream** – if you don't have the chance to go, you can find Muuh Jäätise Wabrik's handmade ice creams in several nice restaurants and food stores that sell local goods around the island.

Grab **a pastry and morning coffee** from one of the bakeries around Kuressaare's town square. You can enjoy **vegan food** at Good Mood Food.

A lovely meal awaits in many restaurants. Several of Saaremaa and Hiiumaa's restaurants have been awarded the **White Guide recognition**. The selection is quite impressive! Try delicious meals in Kuresaare Kuursaal's restaurant Ku-Kuu or Hafen.

On Hiiumaa, stop for a dining experience at Roograhu harbour's restaurant, at iiUmekk in Orjaku harbour, or Ungru restaurant in Suursadama.

On Muuh, take your time for dinner at Pädaste restaurant, Bottengarn, or TUUL resto. For a quick meal, stop at Muuh food street, where the options include Muhurito, Island Burger, or Meite Napoli. **The art of wine** can be experienced at Estonia's first wine tourism farm Luscher & Matiesen Muuh Veinaltu.

Kirju kut Muhu rahvariide- siilik

Autor: Gea Promet

Külmades tuultes ja lumistes
hangedes mööda Muhu saart
kaduva aja jälgedes seigeldes
kandsime valikut saarte
loojate disainist.

Stiil: Gea Promet (Muhu)

Fotod: Thomas Elson (Saaremaa)

MUA: Gloria Oorg (Saaremaa)

Soengud: Marina Väin (Muhu)

Assistent: Triinu Lepamaa (Hiiumaa)

Modellid: Annabel, Kadi, Karin, Marian, Indrek ja Kristjan (Muhu)

Tutvu disaineritega: visitsaaremaa.ee/mosaared

S

aarel, kus talvemarune laine ründab
kaldapealset, tuuled puhuvad üle lage-
date alvarite ja aeg peatub pikkadeks
kuudeks, elab ilu ikka omasoodu kirka ja
säravana oma köikvõimalikes toonides
värviküllases moes, disainis ja käsitöös.

Joped, kindad ja vöökotid: TRIINU TRAUMANN BRAND.
mütsid: MÜTSIMINISTERIUM.

Vest ja hõlmikseelik: KÄTLI SAARKOPPEL (JUURPÄRIMUS); püksid: IKIGAI; karvamüts: Janne Kommel Muhu Lambanahatöökoda.

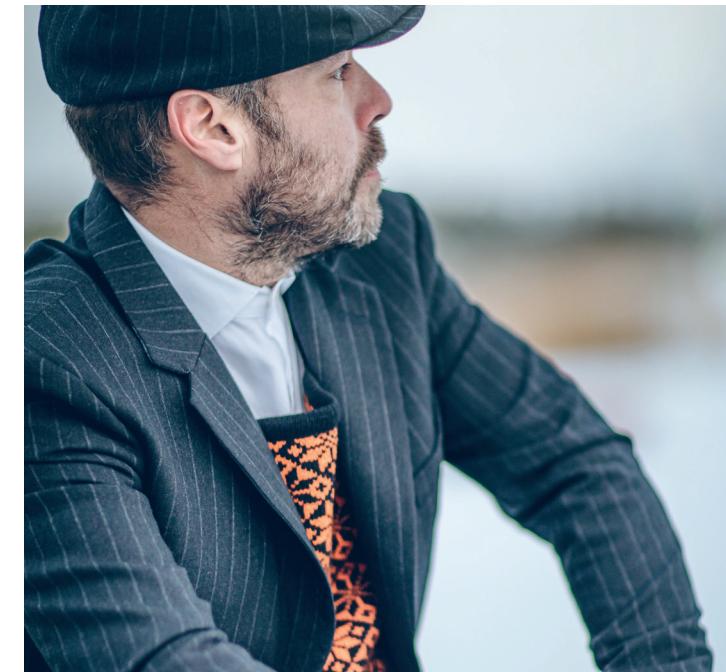
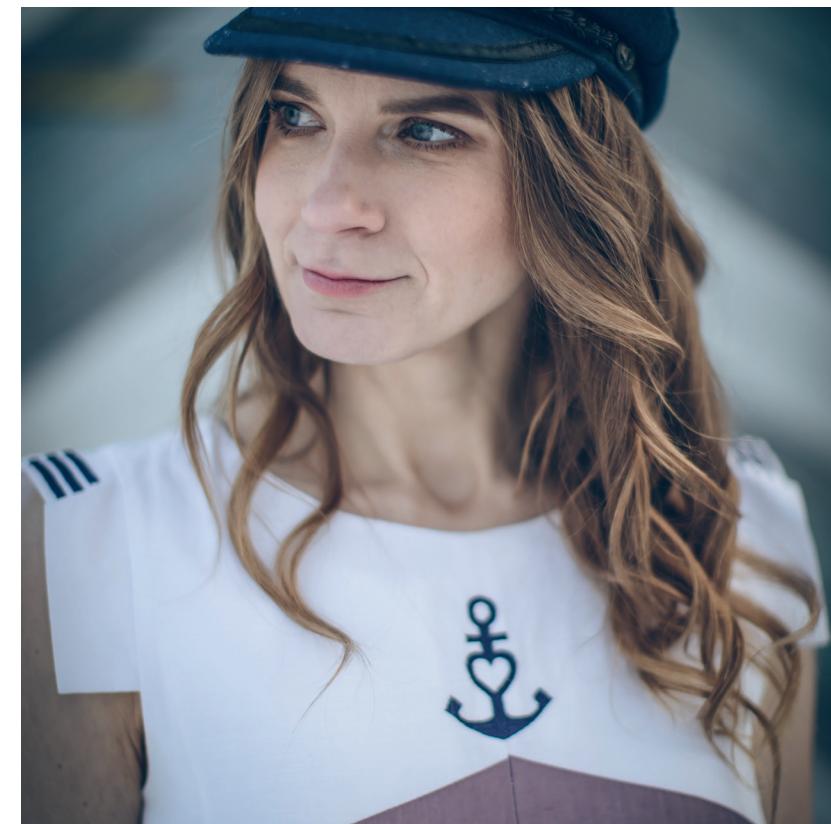
TUULIK... üksiku ja vaimivana. Tuulte tarmukat jõudu mäletades, kaugete aegade kasulikkust taga nuttes. Tema aeg on läbi, kui just... Koguva küla Tooma talu pukktuulik saab uhkusega õnnelik olla, sest alles mõned aastad tagasi on ta omale Muhu Muuseumi hoolitseva käe all uued tugevad tiivid saanud.

PÜHAKODA... Muhu saarel kõlab kellahelinat kolmest kirikust. Üks neist, Liivalin-nas asuv Muhu Katarina kirik paistab silma. Kaunid proportsioonid ja helgeolek püüab tähelepanu. Kahtlemata. Kojas peatub aeg, mis annab mahti enesesse vaadata.

Valge kleit ja püksid: NOLA, kirstusügavustest: Muhu pulmatanu ja llnased linnutikandiga pätid

Särk, vest, pintsak ja viigipüksid: GVIDO MENSWEAR,
kleit: MOONSUND DESIGN.

MERI... ümbritseb me Muhu saart... ja oleme siin kõik omamoodi kaptenid, kapten merele, kapten perele... Olenemata aastaajast vataame ikka igatsevalt mere poole... Ole Sa kodupingil või kaunil Üugu pangal. Muhu kooliõpetaja Kadi koos oma mehe Kristjaniga toovad saarele uusi tuuli, kuid oskavad samas ajalugu hinnata, vana väär-tustada, mineviku mõtteid tutvustada, nii koolis, kodus kui Matsi ja Lauri-Tõnise turismitalus toimetades.

KALURIPAAT... veel eile mõnuga popsudes läbi lahe kodu poole. Vanale Tamarale käis austust avaldamas naabersaare meremeeste/piiritusevedajate suguvõsast põlvnev uusmuhulane Indrek, kes oma vaarisseade pattude lunastamiseks nüüd suiti Muhu lapsi purjetama ja merd armastama õpetab.

Triibuline ülikond, särk ja soni: GVIDO MENSWEAR.
Sooja andmas Muhu vest.

Kassiga kleit: LIIS LAANISTO,
mütse: MÜTSIMINISTERIUM.

Villased kudumid: HERTTA; mütsid MÜTSIMINISTERIUM;
muhumustrilised sukad-kindad isiklikest kirstusügavustest.

MUHU TALU ait on täis salajasi aardeid. Kirstudes se peidetuna tukub seal muhulase oma ja isiklik, see, mida võõrale eriti näidata ei raatsi: Ingl tikitud siilikuai, kandutallatud pätipaar või vaarema pulmatanu. Et reisjakirja sees ning lugejate ees pisut eputada on meresõber Annabel ja Muhu Hooldekeskuse tegelusuht Karin täna kirstudest välja toodud nii tegemist ootava siilikanga, kui ka värvikirevad sukad ja kindapaarid.

TALV... saarel võib tunduda nii mönelegi kauge ja tundmatu. Meie võime Sulle aga tutvustada saaretalve, mis kaunis ja karge, hullama meelitav, igatsust püüdev. Külmades tuultes lumistes hangedes mööda Muhu saart kaduva aja jälgedes seigedes kandsime valikut kohalike ja naabersaarte loojate disaini.

Muhu mustritest ja pärimusest inspireeritud moodi saate veelgi enam kaeda suvel Muhus, Liival Eput Pael ILU ELAB.

Joped, kindad ja vöökotid: TRIINU TRAUMANN BRAND.
mütsid: MÜTSIMINISTERIUM.

As colourful as the skirt of the Muhu folk costume

Author: Gea Promet

While wandering around on Muhu in the footsteps of times past, blasted by cold winds on snowy meadows, a variety of designs by local and neighbouring island creators are worn.

Style: Gea Promet (Muhu)

Photos: Thomas Elson (Saaremaa)

MUA: Gloria Oorg (Saaremaa)

Hair: Marina Väin (Muhu)

Assistant: Triinu Lepamaa (Hiiumaa)

Models: Annabel, Kadi, Karin, Marian, Indrek and Kristjan (Muhu)

See more about the designers: visitsaaremaa.ee/mosaared

In an island where the fierce winter waves attack the shores, winds blow across the bare coastal plains and time stops for what seems like many months, beauty still carries on – bright as ever in all the colours of the fashion, design, and handcraft.

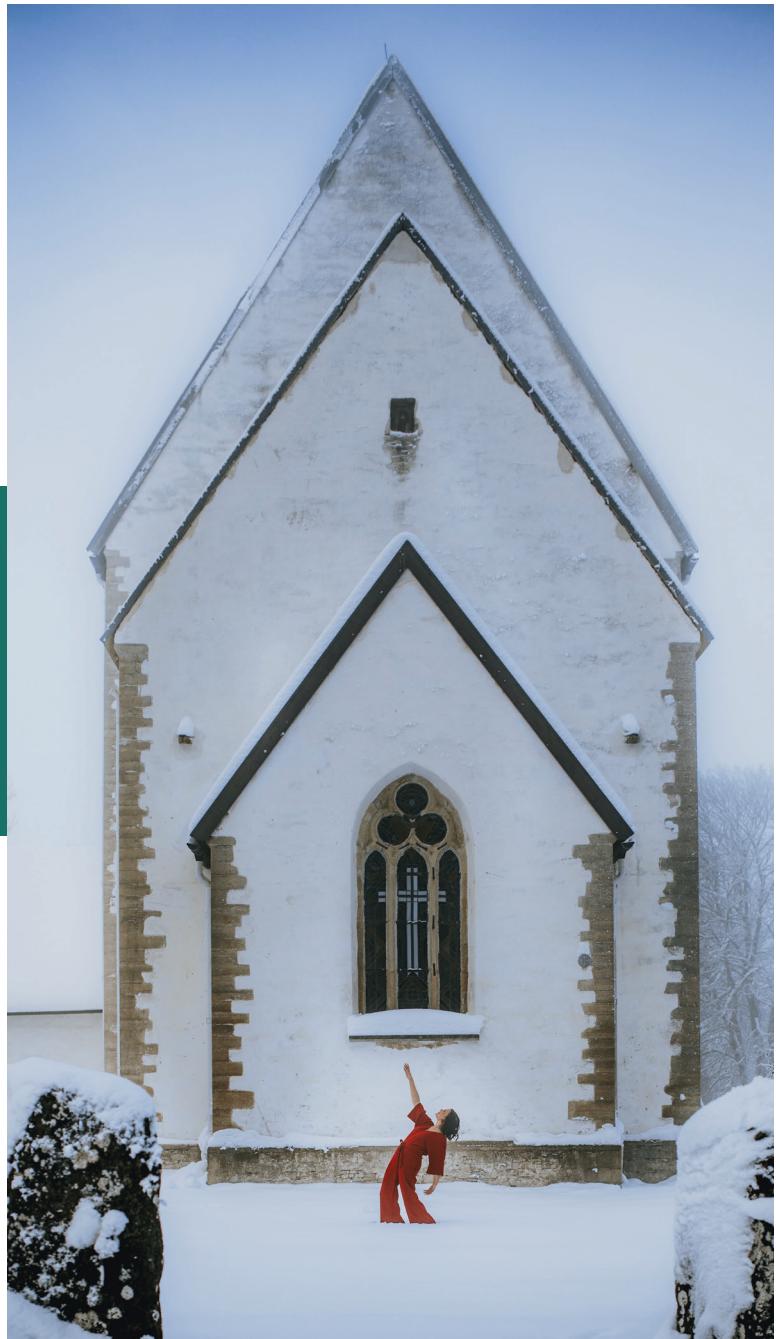
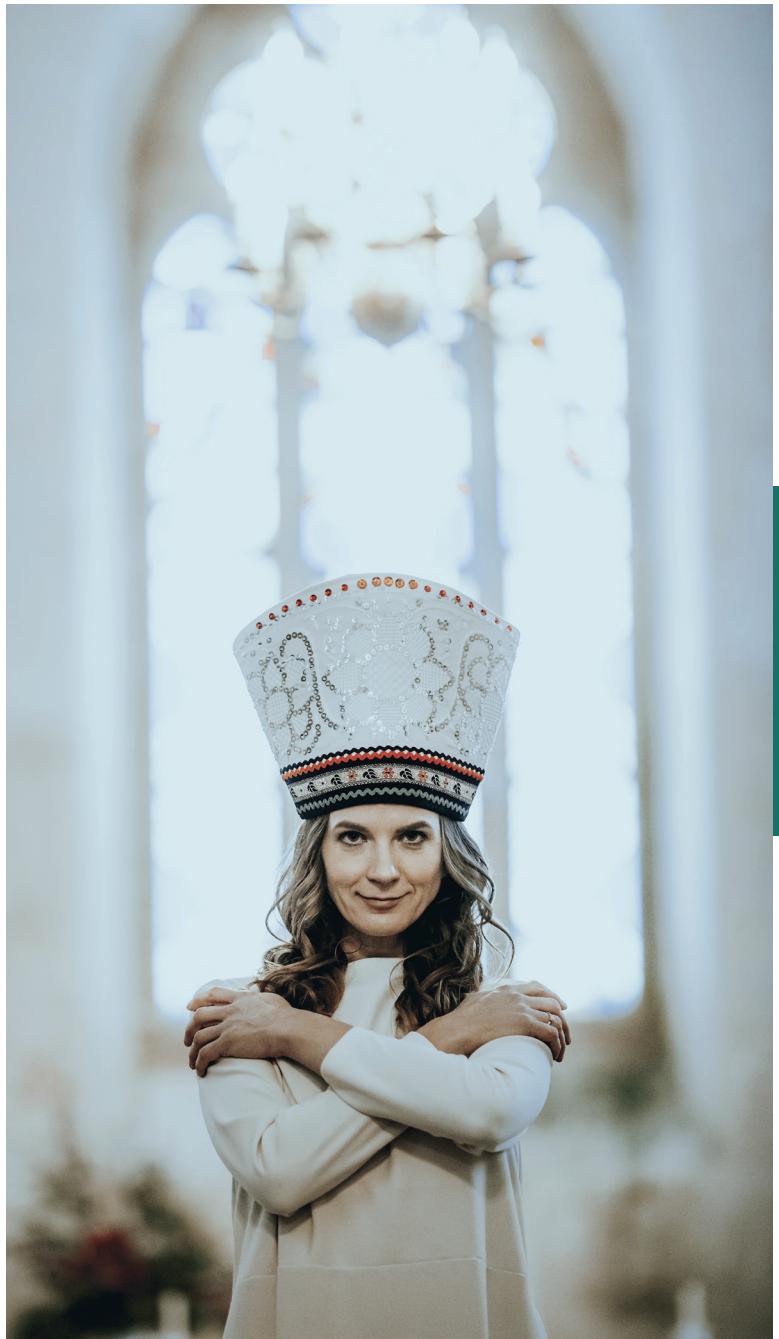
Winter jacket: MOONSUND DESIGN ; dress and trousers: NOLA

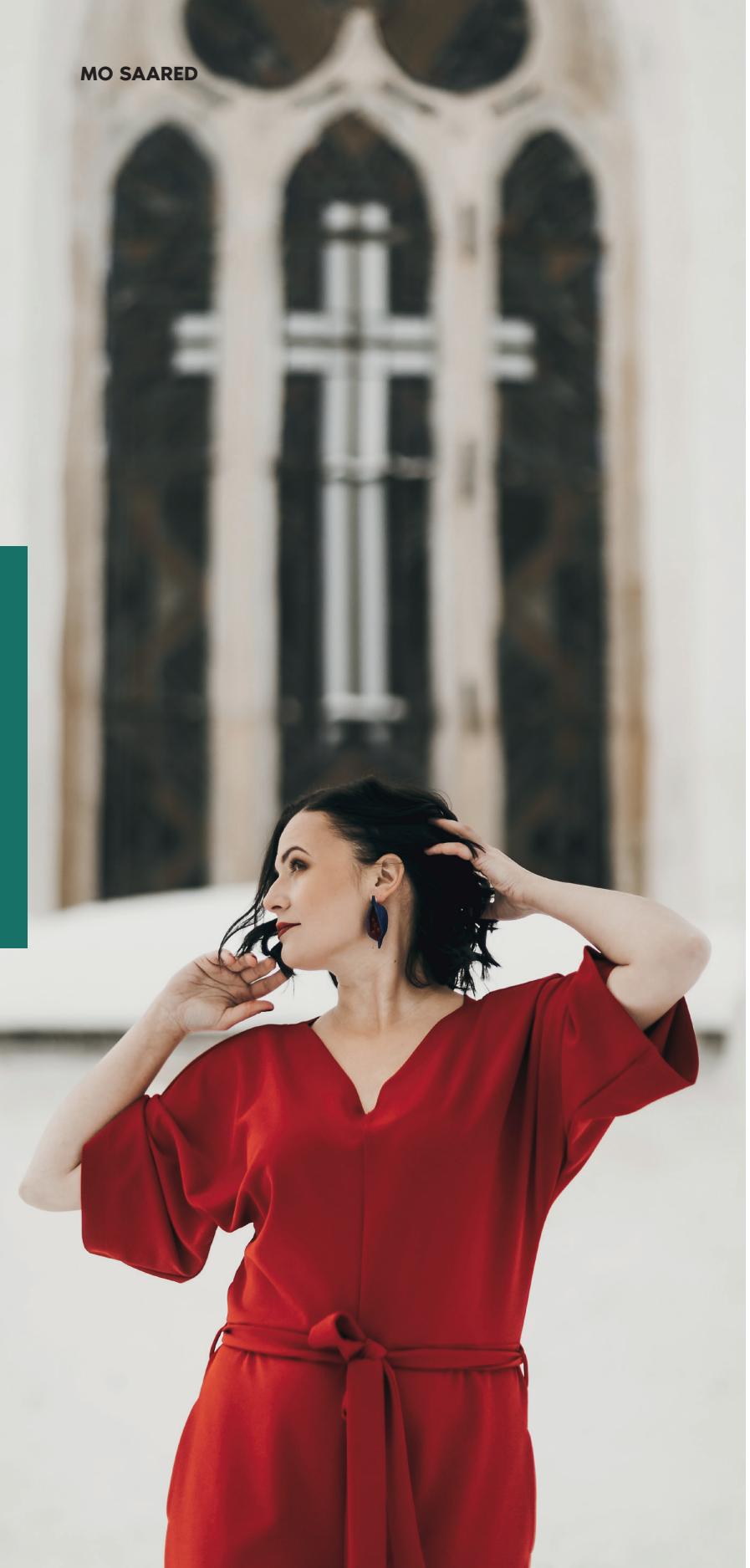
Vest and gingham skirt: KÄTLI SAARKOPPEL (JUURPÄRIMUS);
Trousers: IKIGAI.
Yellow dress: MOONSUND DESIGN;
Earrings: TUUTSON & DAUGHTERS.
Fur hat: JANNE KOMMEL MUHU LAMBANAHATÖÖKODA

WINDMILL... lonely and silent. Remembering the gruelling power of the winds and longing to be as useful as it was in distant times. His time is over. Except the Tooma farm's gantry windmill can be proud and happy. It got new tile blades only a few years ago thanks to the Muhu Museum.

Beautiful Muhu women Kadi and Marian work at Muhu Elementary School, but they don't forget to obtain faith and hope when walking on windy paths of the past from time to time.

SANCTUARY... You may hear the bells of the three churches ring on Muhu island. St Catherine's Church in Liiva village stands out. Its beautiful proportions and brightness are eye-catching, no doubt about it. Time stands still in this sanctuary, enabling one to reflect.

Red jumpsuit NOLA; Shirt, vest and tie pants: GVIDO MENSWEAR
earrings KAIA SAARNA (Pallopson design store).

SEA... surrounds our island, Muhu.... and we are all a captain in our own way. Captain of the sea, captain of our family...

Regardless of the season, we look longingly at the sea... Whether you are sitting on a bench at home or standing on the beautiful cliff at Üügu.

Feather coat and knitwear: KARIN KREEK;
Earrings and bracelet: EGG Laura Saks (Pallopson design store);
in addition, Muhu skirt and stockings.

FISHING BOAT... only yesterday happily bobbing through the bay towards home.

In Seanina, a former fishing industry area, only a decaying wharf and a hangar are left, battered by winds and time. However, hope remains... their time will come...

Perhaps one day we will see Annabel, a graduate of an international maritime management programme, working hard here.

Woollen knitwear: HERTTA. Completed with hats from MÜTSIMINISTEERIUM and stockings and mittens with Muhu patterns from personal treasure chests.

MUHU FARM... barn is full of secret treasures. Hidden deep in chests are Muhu people's personal items, which are kept private and rarely shown to anyone: an angel-embroidered skirt hem, a pair of worn-out Muhu slippers, a great grandmother's wedding hat.

In order to show off a little bit between the covers of this travel magazine and in front of our readers, Karin, the activity manager of the Muhu retirement home, have recovered fabric from the depths of their treasure chests to sew into a skirt, colourful stockings, and gloves.

Green dress: PIRET LEMBER;
skirt fabric: EELA SAAT.

WINTER... on the island may feel distant and uncertain. Let us introduce you to an island winter that is beautiful and crisp, ravishing and enticing.

You can enjoy more of the fashion inspired by Muhu patterns and traditions during the summer in Liiva village on Muhu.

Coat and tulle skirt: MOONSUND DESIGN.

Saarte rahva aastaring

Saarte rahvas elab looduse rütmis, seda austades ja kuulates. Tihti dikteerib see, mis on kohalike toidulaual, missugune või kus on nende eelistatud vaba aja tegevus või sport ning missugustel sündmustel või koosviibimistel kohalikud parasjagu lustivad. Vaadates enda ümber hoolikalt ringi, võib looduses kohata erinevaid taime-, looma- ja linnuliike. Olenevalt sellest, mis aastaajal külalised saari väisavad, on saarte elurütm võimalik kogeda teistelgi.

The islanders' year

Islanders live in sync with nature, listen to it, and respect it. Nature often dictates what kind of food is on the islanders' table, as well as where and how they prefer to spend their time. Looking around closely, you may notice different plants and animals, depending on the season. Guests will also get a completely different visiting experience and understanding of island life if they visit the islands during different seasons.

Foto: Valmar Voolaid

Kohalik soovitab:

- Osale linnuvaatlusel! Parim paik linnuvaatluseks on Vilsandi
- Maitse nurmenukuteed
- Mine matkama mõnele saarte arvukatest matkaradadest

Kevad

Kevadel tärkab loodus ja ärkab saarlane. Esimesed päiksekiired ja linnulaul kutsuvad nina toast välja pistma ja uuele aastaringle vastu astuma.

Spring

In spring, nature awakens and so do the islanders. The first rays of sunshine and the sound of birds singing invite you to step outside and welcome the beginning of a new trip around the sun!

Toit

Foto: Priidu Saart

Food

Pehme lumevaiba alt sulavad välja mitmed väetaimed, nagu karulauk ja nurmenukud. Karulaugust saab imehead ja vitamiinirohket pestot, mida purkidesse panna ja siis salati sisse segada või vöileivale määrida. Nina pistavad välja nurmenukud, mille kuivatatud õitest saab imheea tee. Puudele kasvavad pungad ja kuuskedele värsked vörseed. Viimastest saab teha tinctuuri, mis on tarvilik abi-mees, kui sügisel köha kimbutama peaks hakkama. Merest jõuab saarlaste taldrikutele särg.

As the soft snow cover melts, it allows many robust plants such as cowslip and ramsons to grow. Ramsons makes a delicious pesto sauce that can be stored in jars and later mixed into salads or smeared on bread. The dried flowers of cowslip make a wonderful tea. Trees grow buds and these are very rich in vitamins. Spruce buds can be made into a tincture that is a helpful medicine in autumn, when you might be struggling with a cough. From the sea, the islanders mostly catch roach.

Liikumine

Foto: Valmar Voobaid

Activities

The western Estonian islands have many hiking trails, and as the days grow longer, islanders go hiking! In spring, the new sailing season also begins. Winter swimming continues until it turns into regular swimming in the summer. As the ice recedes, ice fishing becomes traditional fishing again. When the weather is warmer, it's time to bring out the bicycles.

Kevad on parim aeg linnuvaatluseks! Aprillis toimuvad üle-eestilised linnuvaatluspäevad ja maikuus on ka rahvusvaheline rändlindude päev. Niisiis tasub seada sammud vaatetornidesse. Saarlastele on selge, et loodust austatakse ning linde vaadeldakse eemalt ja nende pesisusrahu ei segata. Sama kehtib ka hülgreste kohta, kes kevadel poegivad. Vastsündinud hülgepoegi saab vaadata hülgekaamerate abil.

Loodus

Foto: Maris Sepp

Nature

Spring is the best time for birdwatching! In April, Estonia has nationwide birdwatching days, and in May, there's also an International Migratory Bird Day. So, it's a good time to visit observation towers. Islanders know very well that birds should be observed from a distance and their nesting places are not to be disturbed. The same applies for seals, who have pups in spring. Newborn seals can be observed via web cameras.

Islanders recommend:

- Go birdwatching! The best place for it is the island of Vilsandi.
- Taste cowslip tea.
- Go hiking on one of the islands' many hiking trails.

Kohalik soovitab:

- Mine hülgevaatlusretkele! Parim aeg selleks on mai algusest juuli lõpuni.
- Väisa saarte arvukaid sündmusi ja festivali.
- Söö praeesta värske kartuliga ning meki koduõlut

Suvi

Suvel saarlane lustib. Kogu südamest. Ollakse tänulikud oma ilusate aedade, kaunite randade ja muidugi mere eest ning seda aega tähistataks se hea muusika, toidu ja joogiga. Suvi saartel tähendab pidu ja pillerkaart!

Toit

Foto: Valmar Voolaid

Food

Number üks saarte inimeste lemmik on kala. Praeest värske kartuliga? Seda lihtsalt peab mekkima. Teiseks kindlasti saarte ölu. Saarlased teeval palju ka ise koduõlut, millega külalisi saunaas õige häää kostitada. Suvi on suurepärane aeg koriluseks – kodustel põõsastel valmivad marjad, millest valmistatakse moosi või mis talveks sügavkülma pannakse. Metsa alt võib korjata mustikaid, metsmaasikaid või suve teises pooles kukeseeni.

The islanders' number 1 food is fish. Fried flounder with fresh potatoes? You simply must try it. The second is definitely craft beer. Many islanders make their own craft beer at home, which tastes particularly good in the sauna. Summer is also the best time for gathering what nature has to offer – berries ripen on bushes in gardens, which make great jams or can be frozen and later used in smoothies or cakes during winter. Blueberries, wild strawberries, and chanterelles are ready for picking in forests.

Suvise päikese käes meel puhkab ja süda rõõmustab. Kohalik väisab pidusid ja festivalide ning suhtleb rõõmuga. Suvel on kohalike külalishahust erakordsest selgelt tunda ja oodatud on kõik külalised, nii lähedalt kui kaugelt. Ülevaate saartel toimuvatest sündmustest saab veebleheledelt saare.events ja hiiumaa.ee/sundmused.

Keha ja vaim

Foto: Valmar Voolaid

Body and soul

Under the summer sun, the mind relaxes and the heart rejoices. Islanders host many parties and festivals and are happy to engage with others. This is the time when islander hospitality can be felt very strongly and all guests are welcome, whether they are domestic or from abroad. See the event schedule on the websites saare.events and hiiumaa.ee/sundmused.

Suvi saartel on töeline Eestimaa suvi. Siinsed tuulised rannad muutuvad surfi-paradiisiks, ent rannad ja järvikalad on meelispaiak ka perepäevade veetmiseks. Siin on puhtad rannad ja selge merevesi, milles saab töelise loodusspaelamuse nii päävitades, ujudes kui SUP-lauaga söites. Jätkuvalt on au sees matkamine mönel saarte arvukatest matkaradadest, või miks mitte jalgrattal saarte erinevate pidepunktide, nt majakate vahel.

Liikumine

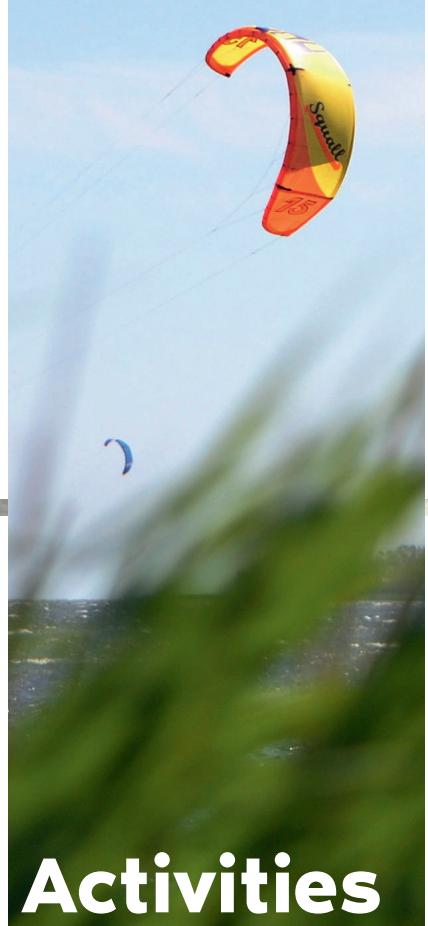

Foto: Kristina Mägi

Activities

Windy beaches turn into a surfer's paradise during summer. Beaches and lake shores are the best places to spend a day with loved ones. The beaches and water are clean here, so treat yourself to a true natural spa, whether you prefer tanning, swimming, or paddle boarding. The islands also have plenty of hiking trails, or why not rent a bike and go on a tour from lighthouse to lighthouse?

Islanders recommend:

- Go on a seal safari! The best time for it is from the beginning of May until the end of July.
- Attend some of the islands' many summer events!
- Taste fried flounder with fresh potatoes and craft beer.

Sügis

Sügis saartel on ilus ja värskkendav. Päike on madalal ja sillerdab mererandade asemel puude kuldsetes latvades. Suvine pidu ja pillerkaar on peetud ning elu naaseb rahlikumasse rütmi – on aeg taas veidi sisekaemusega tegeleda ja talveks valmistuda.

Foto: Kristina Mägi

Autumn

Autumn on the islands is refreshingly beautiful and as colourful as the Muhu folk costume! The sun is low and makes the golden leaves of trees shimmer. Summer festivities are over and life returns to its natural, calm course. It is time to prepare for the winter hibernation.

Toit

Toit on vaat et sügis köige olulisem märksõna. Nüüd on aeg, mil saarlane salved täis kogub. Aiasaadustest valmivad talveks kastmed ja hoidised. Õuntest ja arooniatest tehakse moosi ning mahla. Keldrisse varutakse kartuleid. Meri toidab suvi läbi kosunud kaladega. Metsas leidub jätkuvalt seeni, mis hiljem kodus marinerritakse, kupatatakse või hapendatakse. Sügisel võib saarlaste toidulaud olla isegi köige külluslikum!

Food

Food is probably the most important word to describe autumn. It's time to gather nature's produce and store it in cellars! Islanders make different sauces, jams, and juices from fruits and vegetables that grow in their gardens. For example, apples and chokeberries make great juices! Cellars are filled up with potatoes. The sea provides islanders with fish that have been growing all summer and are now very tasty and nutritious. Mushrooms and berries are ready for picking in the forests. Mushrooms are later marinated, boiled, or pickled at home and stored in jars. It might just be that the islanders' tables are richest in autumn!

Islanders recommend:

- Go mushrooming! That is if you can find good spot, because these are generally protected like national secrets...
- Make your own juice or jam.
- Go hiking in a bog.

Kohalik soovitab:

- Mine metsa seenele! Kui hea seeneplatsi leiad, muidugi. Neid hoitakse kiivalt kui riigisaladust...
- Tee ise moosi või mahla
- Mine rabamatkale

Saunaskäimine on A ja O igal aastaajal, ent pimedatel öhtutel on see asendamatu. Saun on kohalike jaoks vaat et rohkem sotsiaalse koosviibimise ja hingehügieeni kui ihu puhastamise kohta.

Foto: Alina Birjuk, Visit Estonia

Keha ja vaim

Body and soul

In addition to sports, the sea wind also tends to blow away any stressful thoughts. People gather in saunas, which for locals is a place for social gatherings and has to do more with the hygiene of the soul than of the body.

Sügisel on au sees sport. Eriti kaunis on sügis rabades, mil looduse värvid kõige erksad on. Liigutakse jalgrattaga ja matkaradadel, tuuled tugevnevad ja purjeid toidab see hästi. Meretuul puhub meelegi puhtaks. Õues liikumist toetab ka oma aia talveks valmis seadmine.

Liikumine

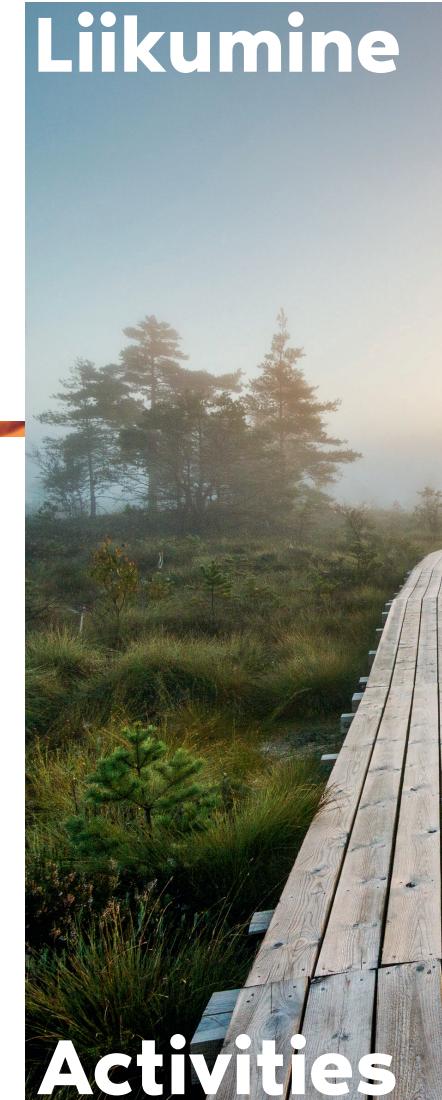

Foto: Priit Sooart

Activities

The bogs are at their most beautiful in autumn, as this season makes them especially colourful. Locals do a lot of sports – go running, cycling, or hiking. Winds grow stronger and that bodes well for sailing. Preparing gardens for winter is another kind of outdoor activity for islanders in autumn.

Talvel lahendavad saarlased hoidiseid, kartuleid või muid vilju, mida sügisel salve on varutud. Lauale leiavad tee marineeritud körvits, sisse tehtud seened, kuivatatud õunad, soolased kastmed ja salatid, nagu letšo ning marjadest tehtud mahlad-moosid. Muide, kes pole kuivatatud õunu proovinud, sel tasuks seda teha – see on üks õite kerge ja magus amps!

Foto: Kairi Tähe, Visit Estonia

Food

During winter, islanders consume things they have collected in their cellars, such as apples, potatoes, homemade adjika sauces, marinated pumpkins, and jams and juices made from different berries. Those who have not tasted dried apples yet, definitely should – it's a wonderfully light and sweet snack!

Talv

Maad katab pehme lumevaip, hing on rahul ja valitseb vaikus. Loodus puhkab ja annab sama signaali ka inimesele. Kui karu magab talveund, on ka inimesel aeg lõõgastuda ja sisekaemusega tegeleda.

Winter

As the soft snow covers the land, the spirit is calm, and silence takes over. Nature rests and sends the same signal to humans. When the bears are hibernating, it's time for people to relax and look into their souls.

Mererahvale omaselt on saartel ujumiseks palju võimalusi ja populaarsust kogub talijumine. Kokkupuude nii kuuma kui külmaga parandab vereringet ja aitab vererõhku kontrolli all hoida, vähendades omakorda südamehaiguste riski. Ka jäätumine ja jäälök on saartel talvel sageli harrastatavad tegevused – kala tuleb ju ikka süüa.

Activities

There are plenty of opportunities for swimming on the islands. Winter swimming is becoming increasingly popular. Exposure to both hot and cold improves blood circulation and helps keep blood pressure under control, which in turn lowers the risk of heart diseases. Winter sailing and winter fishing are also practised on the islands – after all, eating fish is a must.

Lõõgastumiseks käivad saarte inimesed ikka mere ääres. Talvises mererannas jalutamine on hea võimalus möttelöngu lahti harutada. Külmal talvel on ehk võimalik isegi mööda jääteteid uidata, kui veab, ja see on maailma mõistes töeline ime.

Body and soul

Islanders go to the sauna to relax. The sauna is as essential as ABC at any time of year, but during winter, it's absolutely necessary. Going to the sauna regularly improves metabolism, strengthens the immune system, and improves sleep quality.

Kohalik soovitab:

- Proovi talijumist
- Vihle saunas, eelistatult kadakavihaga
- Maitse marineeritud körvitsat ja kuivatatud ubinaid saarlase salvest

Islanders recommend:

- Try winter swimming.
- Whisk in the sauna, preferably with juniper branches.
- Taste marinated pumpkin and dried apples from islanders' cellars.

MO SAARED

AVASTA EESTI SAARED | DISCOVER ESTONIAN ISLANDS

Muhu

Saar, kus aeg peatub
An island where time
stands still

muhu.ee/turismiinfo
turism@muhu.ee

Saaremaa

lidne ja moodne korraga
Ancient yet modern

visitsaaremaa.ee
info@visitsaaremaa.ee
Facebook: [visitsaaremaa](#)
Instagram: [@visit_saaremaa](#)

Vilsandi

Saar, kus loodus lokkab
An island where nature thrives

www.loodusegakoos.ee/kuhuminna/rahvuspargid/vilsandi-rahvuspark
info.vilsandi@rmk.ee

Ruhnu

Liivi lahe pärl
The pearl of the Gulf of Riga

visit.ruhnu.ee
ruhnu@ruhnu.ee

Hiiumaa

Väega saar
An island with a powerful essence

hiiumaa.ee
hiiumaa@visitestonia.com
Facebook: [visithiiumaa](#)
Instagram: [@visithiiumaa](#)

Abruka

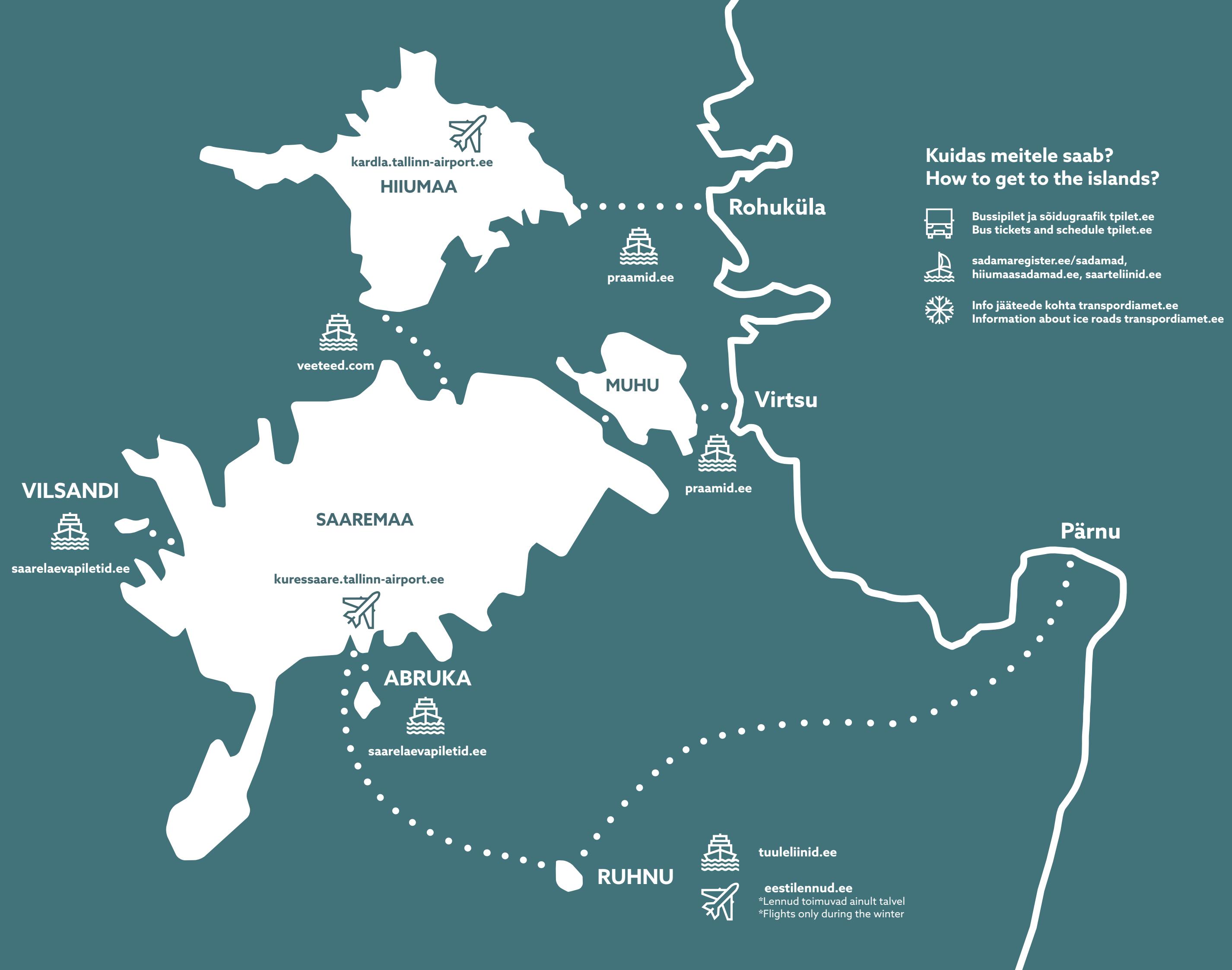
Džungel kiviviske kaugusel
Kuressaarest
A hidden jungle on a small island near Kuressaare

abrukainfo.eu
abruka.raamatukogu@saare.ee

**Uuri, mis
saartel
toimub**
**See the
islands'
events**

SAARE.EVENTS
HIIUMAA.EE/SUNDMUSED

LEADER
ESTI

Euroopa Maaelu Arengu
Põllumajandusfond:
Euroopa investeerimug
maapliirkondadesse

Euroopa Liit
Euroopa
Regionalaalarengu Fond

MO
SAARED

REISIAJAKIRI | TRAVEL MAGAZINE